

KLEIO

Uitgave van de VGN
Jaargang 62
Maart 2021

Voor docenten geschiedenis en staatsinrichting

- Hoe de **D-day-vlag** naar de VS terugkeerde
- Wie vermoordde **Karel XII** van Zweden?
- **Burgerschapsonderwijs** op een bijzondere school

Van keizerrijk naar wereldmacht **China** 1842-2001

KLEIO

4 China's hoogmoed en val

De Qing-dynastie 1839-1912

10 Van een ongelijk naar een gelijk verdrag?

Kleio in de klas: Nanking, 1842

24 China werd supermacht door communisten

Een succesverhaal uit de koker van de propaganda

42 Pearl Buck zag de revolutie mislukken

Chinese geschiedenis door de ogen van een Amerikaanse schrijfster

60 Een nieuw China

Hoe de Volksrepubliek China vanaf 1949 tot stand kwam

14 Een slavenkind in Amsterdam

De treurige geschiedenis van Christina van der Geugten

20 Ontmoet de ander

Burgerschapsonderwijs op drie bijzondere scholen

38 Voor de ogen van de wereld

De terugkeer van de D-day-vlag

46 Ostpolitik en ontspanning

De relatie tussen West-Duitsland en Oost-Europa

50 Wie vermoordde Karel XII?

Theorieën over de dood van de laatste absolute vorst van Zweden

56 Een wereldwijde blik op geschiedenis

Inspiratie voor meer wereldgeschiedenis in de klas

64 Koester het centraal eindexamen

Beste lezer,

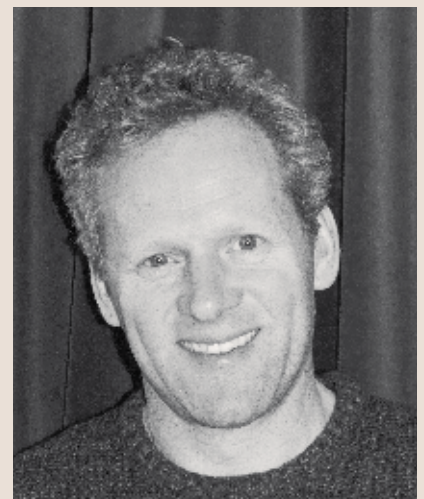
Er staat opnieuw een thema centraal in deze *Kleio*: het ‘Rijk van het Midden’, China dus. Uiteraard sluit dit aan bij het nieuwe eindexamenonderwerp, maar de geschiedenis van dit immense land is voor iedereen bijzonder boeiend. Het werd vernederd, krabbelde weer op, interne en externe vijanden zorgden voor wanorde, de communistische staat werd gesticht, er volgde interne chaos en daarna het Chinese wirtschaftswonder. De geschiedenis is divers en dat vindt u ook terug in de artikelen, geschreven door onder andere Frank Dikötter en Bettine Vriesekoop.

‘Er staat opnieuw een thema centraal in deze *Kleio*: het “Rijk van het Midden”, China dus’

Maar het is niet alleen China wat de klok slaat: in uw lijfblad leest u hoe drie totaal verschillende scholen burgerschapsvorming vormgeven. Ook kunt u een bijdrage van het Cito lezen over de (vmbo-)examens. Verder wijs ik u nog graag op het artikel geschreven door een leerling over de moord op de Zweedse koning Karel XII. Boeiend om te lezen, net als het artikel over het meisje Christina uit Amsterdam, dat in slavernij werd geboren. Tom van der Geugten schijnt licht op haar leven.

Een afwisselende *Kleio* ligt voor u, hopelijk net zo afwisselend als de geschiedenislessen die we de leerlingen voorschotelen. Zeker nu we onze leerlingen eindelijk weer in het klaslokaal mogen zien. Ik wens u veel le(e)splezier.

Ben Vriesema is hoofdredacteur van *Kleio*.

- 9 Boeken 1
- 12 Huub Kurstjens... en de geschiedenis
- 19 Boeken 2
- 32 Kleioscoop: Rise of Empires: Ottoman
- 36 In de klas: kijken naar reacties op Rise of Empires
- 59 Column: Ton van der Schans
- 70 VGNnieuws
- 71 Recensies
- 73 Kleiokrant
- 74 Column: Jelte Posthumus | Colofon

Cover: Een Chinese vrouw met Mao's Rode Boekje ten tijde van de Culturele Revolutie. Foto: Sally and Richard Greenhill/Alamy Stock Photo.

China's hoogmoed en val

De Qing-dynastie 1839-1912

In de achttiende eeuw leek China nog een stabiel, ordelijk en welvend keizerrijk, eind negentiende eeuw was het echter de 'zieke man van Azië' geworden. Op industrieel en technisch gebied liep het ver achter bij het Westen: vernederd, economisch geëxploiteerd en intern verscheurd. Een nijpend probleem was de overbevolking. Staatsinkomsten gingen achteruit en het gezag van de Qing-dynastie verzwakte. Daarbij kwam een fatale factor: opiumverslaving.

Jan van Oudheusden
is oud-docent en oud-
hoofdredacteur van
Kleio.

Voor China had de opiumimport door de Britse East India Company vanuit Bengalen verwoestende effecten. Die import was begonnen als ruilmiddel voor de Chinese thee, waaraan de Britten verslaafd waren. In obscure kisten kon elke opiumverslaafde wegzinken in een weldadige roes. Dit vervulde de keizerlijke regering met zorg. Zij zag het volk verslappen en het zilver wegvloeien waarmee het giftige goedje werd betaald. Een monetaire crisis dreigde. Invoerverboden hielpen niet, de smokkelhandel bleek niet te bestrijden. Controleurs knepen een oogje toe, of zetten zelf een handeltje op. Rond 1830 telde China twaalf miljoen verslaafden. Toen in 1834 het monopolie van de Company afliep, waren westerse particulieren er als de kippen bij om een graantje mee te pikken in de lucratieve opiumhandel.

De Eerste Opiumoorlog

In 1839 sloeg de vlam in de pan. Op hoge poten was Lin Zexu, een afgevaardigde van de keizer, naar de stad Kanton gegaan. Daar organiseerde hij een grote openbare opiumverbranding. 20.000 kisten met elk dertig kilo opium vielen ten prooi aan

'De buitenlandse soldaten kregen van hun officieren de vrije hand om naar hartenlust te plunderen in het keizerlijke zomerpaleis'

de vlammen. Britse handelaren zagen miljoenen ponden in rook opgaan. Lin Zexu overspeelde evenwel zijn hand. Onder druk van handelaren eiste de regering in Londen genoegdoening. Om die eis kracht bij te zetten, zond zij vanuit Brits-Indië een expeditieleger naar China. Tot hun verbazing ontmoetten deze Britse troepen nauwelijks tegenstand. Zij bezetten enkele havens en in 1840 werd de stad Shanghai veroverd. Een paar rake kanonsalvo's vanuit hun gloednieuwe stoomraderboten volstonden om de Chinese jonken aan flarden te schieten. Pijnlijk zichtbaar was toen de technologische achterstand van het

Hemelse Rijk op het Westen.

In 1842 eindigde deze Eerste Opiumoorlog met het vernederende Verdrag van Nanjing. China moest een enorme schadeloosstelling betalen en moest beloven Britse onderdanen vrije toegang te verschaffen tot Kanton en vier andere havensteden. Bovendien werd het eiland Hongkong een Britse kroonkolonie en een goed bruikbare natuurlijke haven. Daar en in de vijf verdragshavens gingen extraterritoriale rechten gelden voor buitenlanders. Die konden dus niet meer door Chinese rechtbanken worden veroordeeld maar alleen door eigen rechters, conform de rechtsregels van het moederland. Britse schepen mochten ongehinderd patrouilleren op de Chinese rivieren en kusten.

Gesteggel over verdragen

Kort na het Verdrag van Nanjing wisten de Fransen en Amerikanen soortgelijke privileges af te dwingen als de Britten. Vanaf 1844 werd in de verdragshavens het christendom toegestaan. Christelijke zendelingen en missionarissen togen naar het Hemelse Rijk. Jarenlang was er tussen China en de westerlingen gesteggel over de uitvoering van de verdragen. Daaruit vloeide in 1856 opnieuw oorlog voort, de Tweede Opiumoorlog. Alweer werden de Chinezen getrakteerd op een staaltje Europese machtspolitiek. Frankrijk liet zich hierbij niet onbetuigd. Na de moord op een missionaris stuurde keizer Napoleon III troepen. Het ging hem vooral om het beheersen van Indochina. In 1858 moest China het Verdrag van Tianjin tekenen, dat tien nieuwe havens openstelde voor buitenlanders. Toen het keizerlijke hof zijn medewerking aan de uitvoering van dit verdrag vertraagde, gingen Franse troepen bij Tianjin aan land, samen met de Britten. De keizer vluchtte naar zijn buitenverblijf. De buitenlandse soldaten kregen van hun officieren de vrije hand om naar hartenlust te plunderen in het keizerlijke zomerpaleis. Wat ze niet konden roven, staken ze in brand. In Londen ontving koningin Victoria presentjes van haar officieren uit Beijing. Ze kreeg een hondje cadeau, een pekineesje, dat ze vertederd *Looty* (Plunder-tje) noemde. Sinds de dagen dat keizer Qianlong in 1793 hooghartig de toenadering van haar

grootvader had afgewezen, waren de machtsverhoudingen radicaal gewijzigd!

In Beijing volgde de ondertekening van een verdrag dat de regels uit de vorige verdragen onverkort bevestigde en dat de opiumhandel legaliseerde. Later volgde nog een hele reeks ongelijke verdragen. Steeds was de kern dat buitenlanders de Chinese wetten aan hun laars konden lappen. Tegen lage tarieven mochten zij hun koopwaar slijten. Veertig jaar lang leverde Groot-Brittannië twee derde van China's import. In 1895 bedroeg die ruim 50 miljoen pond. Opium was nog altijd de marktleider. Alle douanediens ten en de hele kustbewaking waren stevig in Britse handen.

Dit alles wekte ergernis bij de Chinezen. Machteloos aanschouwden zij het arrogante gedrag van de westerse indringers. Ook dat van Rusland: al het gebied ten noorden van de rivier de Amoer en ten oosten van de Oessoeri werd per verdrag aan Rusland afgestaan. Dit was een enorm gebiedsverlies voor China.

Het Taiping-oproer

De vernederingen vanaf de Opiumoorlog ondermijnden het toch al geringe vertrouwen van de bevolking in de Qing-regering. Dat buitenlandse schepen ongehinderd de havens en rivieren van China mochten bevaren was nadelig voor honderdduizenden schippers en havenwerkers, die werkloos raakten. Daar kwam bij dat het

Taiping-oproer. Chinese schildering uit een set van tien over deze opstand, gemaakt rond 1864.

Rechts: Keizerin-weduwe Cixi, gemaakt door Hubert Vos in 1905. Collectie Harvard Art Museums.

bevolkingscijfer van het Hemelse Rijk almaar bleef stijgen, zonder dat de voedselvoorziening gelijke tred hield. Rond 1850 werd het aantal inwoners geschat op 430 miljoen. Voor het grootste deel leefden de boeren in uiterst armzalige omstandigheden. Landbouwgrond was schaars en hongersnoden dreven mensen tot wanhoop.

Omstreeks 1847 begon een zekere Hong Xiuquan, een verbitterd man die viermaal gezakt was voor het mandarijnenexamen, in Zuid-China een nieuw geloof te prediken. Nadat hij enkele Bijbelteksten onder ogen had gekregen, kreeg hij een visioen en verklaarde hij de jongere broer van Jezus Christus te zijn. Hij verzamelde aanhangers om zich heen en lanceerde in 1851 een revolutie tegen de Qing-keizer. Hij riep zich uit tot *Taiping Tianwang*, Hemelse Koning van de Volmaakte Vrede. De tekenen wezen erop dat de Mantsjoes hun Hemels Mandaat hadden verspeeld. Hong kreeg veel aanhangers onder de door extreme droogte getroffen boeren in Zuid- en Midden-China. Die lieten zich inspireren door revolutionaire, deels christelijke, deels communistisch aandoende elementen uit zijn leerstellingen. Privébezit werd afgeschaft en de gelijkheid tussen man en vrouw werd geproclameerd. Opium, tabak, alcohol en prostitutie werden verboden.

Het Taiping-oproer was tegelijk een boerenrevolte en een nationalistische opstand. De oproerlingen droegen hun haren los, dus niet langer in een vlecht. Dit was een teken van verachting voor het Mantsjoe-bewind. Ze trokken noordwaarts en arriveerden in 1853 in Nanjing. Daar vestigde Hong zijn residentie en dirigeerde hij zijn Taipingkrijgers richting Beijing. Overal waar ze kwamen, sloegen ze boeddhistische en taoïstische heiligdommen aan gruzelementen. Weldra beheersten ze een derde van het keizerrijk en bevonden zich 150 miljoen mensen onder hun gezag. De dagen van de Qing-dynastie leken geteld.

Toch overleefde het regime de crisis. De weelderige, corrupte levensstijl van Hong – die er ondanks het polygamieverbod een harem op nahield – vervreemde hem van zijn achterban. De opstandelingen raakten vervolgens onderling slaags. Met de allergrootste moeite en uiteindelijk met assistentie van buitenlandse troepen wist het keizerlijke bewind in Beijing het oproer te smoren. De Britten en de Fransen deden namelijk liever zaken met een plooibaar keizerlijk hof in Beijing dan met de onberekenbare volksmenner Hong. De Britse kolonel C. Gordon bracht een ‘*ever victorious army*’ op de been van Europese avonturiers en Chinese soldaten. In 1864 namen zij Nanjing in. Ze maakten korte metten met Hong en zijn rijk. De keizerlijke troepen, bondgenoten van Gordon, veroorzaakten een bloedbad onder de leiders van de opstand.

Grote delen van Zuid- en Midden-China waren verwoest. In het Taiping-oproer werden meer dan zeshonderd steden geplunderd. Er zouden tussen 1851 en 1864 maar liefst twintig miljoen doden zijn gevallen. De meeste slachtoffers kwamen om door hongersnoden en epidemieën, maar ook stierven vele miljoenen door wapengeweld van de zijde van zowel de Taipings als de keizerlijke en buitenlandse legers. Gemeten naar het aantal slachtoffers was het Taiping-oproer het grootste bloedbad op aarde tot aan de Tweede Wereldoorlog.

De Zelfversterkingsbeweging

Er volgde een zwakke poging tot herstel van het keizerlijk gezag, de Zelfversterkingsbeweging. Zij wilde de Chinese samenleving weerbaarder maken tegen de westerse indringers. Het voorbeeld was Japan, dat met succes bezig was zich te transformeren in een moderne natie. Kort nadat dat land in 1853 was ‘opengebroken’ door een Amerikaans vlootteskader, kopieerden de Japan-

De Opiumoorlog: het stoomschip *Nemesis* vernietigt Chinese jonken aan de monding van de Parelrivier bij Kanton, 7 januari 1841. Schilderij van E. Duncan uit 1843.

ners stoommachines, locomotieven, stoomschepen en allerlei andere snufjes van westerse techniek. Zo zou ook China de westerse techniek moeten overnemen, maar ook om sterk genoeg te worden om buitenlanders alleen nog op eigen voorwaarden toe te laten. Er werden scholen voor buitenlandse talen gesticht, en groepjes Chinezen mochten een kijkje gaan nemen in de Verenigde Staten. Ook werden er plannen gesmeed om de defensie en wapenindustrie op een nieuwe leest te schoeien. Er was aandacht voor mijnbouw, spoorwegaanleg en telegrafie. Rond 1890 werd er ook een marinevloot gebouwd, en kwam er op diverse plaatsen lichte industrie van de grond.

De Zelfversterkingsbeweging werd echter geen succes. Tot modernisering van de maatschappij kwam het niet. Armoede, corruptie, opiumverslaving en de traditionele overheidsbemoeienis werkten remmend en schrikten investeerders af. Bovendien stelden de initiatiefnemers het politieke systeem en het confucianisme niet ter discussie. Van democratisering wilden zij niets weten. De keizerin-weduwe Cixi liet bij haar nieuwe zomerpaleis buiten Beijing uit het kostbaarste marmer een priel bouwen in de vorm van een raderboot. Deze Marmeren Boot werd betaald met fondsen voor de aankoop van een slagschip. Het bouwsel symboliseert het onvermogen van de Qing-dynastie tot moderniseren.

Als laatste stuiptrekking deed het hof nog enkele serieuze pogingen tot modernisering. In 1905 werd het eeuwenoude, rigide examenstelsel afgeschaft. Nieuwe scholen werden gesticht, met westerse vakken. Er werd zelfs een parlement in het vooruitzicht gesteld. Maar de hervormingen konden het hof niet redden van de ondergang.

Het modern imperialisme

In een korte oorlog tegen Japan leed China in 1895 een verpletterende nederlaag. Het moest zijn tributstaat Korea onafhankelijkheid verlenen, het eiland Taiwan aan Japan afstaan en een enorme schadeloosstelling betalen. Vier Chinese havens zouden voor Japanners worden opengesteld. Rond 1900 liet het modern imperialisme een wereldwijde wedloop zien om koloniën en invloedssferen. Na het militaire succes van Japan richtten de westerse landen hun pijlen nog fanatieker op China. Zij creëerden eigen invloedssferen, waarin zij het monopolie verwierven op de exploitatie van havens, waterwegen en natuurlijke hulpbronnen. Zelfs het jonge keizerrijk Duitsland rammelde aan de poort. In 1897 verwierf het een concessie op het schiereiland van de noordoostelijke provincie Shandong. De havenstad Qingdao vertoont met zijn typerende vakwerkhuisen en gevels met erkers nog altijd trekken van een Duitse provinciestad. In diezelfde jaren bouwden de Britten de Bund, de rivierboulevard van Shanghai, om tot lustoord voor de westerse zakenman. Met zijn keten van hotels, bankgebouwen en clubs werd het een etalage van westers imperialisme.

De Honderd Dagen

Heel eventjes kregen de voorstanders van modernisering de wind in de zeilen. Zij vestigden hun hoop op de jonge keizer Guangxu, die zich als voorstander van de Zelfversterkingsbeweging had laten kennen. Aangespoord door de vernieuwers probeerde hij tijdens de zogeheten 'Periode van Honderd Dagen' (1898) haastig een reeks hervormingen door te drukken. Maar tegenstanders van de keizerlijke hervormingen verenigden zich rond

'Gemeten naar het aantal slachtoffers was het Taiping-oproer het grootste bloedbad op aarde tot aan de Tweede Wereldoorlog'

de machtige keizerin-weduwe Cixi. Ooit was deze slimme vrouw naar het hof gehaald als concubine van een van de vorige keizers, daarna had zij zich op handige wijze omhooggewerkt. Cixi bepaalde bijna een halve eeuw lang (1861-1908) het lot van China, eerst namens haar zoon en daarna namens haar neefje Guangxu.¹ Sinds hij in 1875 als kleuter op de drakentron was geplaatst, zat deze arme keizer bij zijn tante onder de plak.

In september 1898 trokken officieren die trouw waren gebleven aan Cixi op naar de hoofdstad. Guangxu's medestanders vluchtten, sommigen werden geëxecuteerd. Cixi liet de keizer zwakzinnig verklaren en plaatste hem in het Zomerpaleis onder huisarrest. De buitendeuren van zijn woonvertrekken werden met muren dichtgemetseld. Jarenlang bleef de stakker opgesloten zitten. ►

¹ In *De Keizerin*, haar biografie van Cixi uit 2013, probeert Jung Chang haar deels te rehabiliteren. Was Cixi onzeker vanwege haar lage afkomst? Verspilde ze geld aan luxe of steunde zij toch de modernisering van leger en infrastructuur? Werd ze gehaat als vrouw in hoge positie? Jung Chang ziet een mix van Catharina de Grote en Margaret Thatcher.

Chinese spotprent uit de negentiende eeuw waarin de hebzucht van onder andere Frankrijk (kikker), Groot-Brittannië (buldog/leeuw), de Verenigde Staten (adelaar), Rusland (beer) en Japan (zon) wordt afgebeeld. Afbeelding uit Hans-Martin Hinz, *Ein Kapitel deutscher Kolonialgeschichte in China 1897-1914*.

De Bokseropstand

De keizerin-weduwe wachtte op een kans om de gehate westerlingen uit China te verdrijven. In 1900 deed zich die gelegenheid voor. In Noord-China brak een opstand uit van de Boksers, die zich fel tegen buitenlanders keerden. De naam Boksers was afgeleid van de activistische groepering 'Vuisten van de Gerechtaerdigde Eensgezindheid'. Met blote vuisten of met lange messen en speren beoefenden zij een oude, taoïstisch geïnspireerde Chinese vechtsport. Zij achtten zich immuun voor geweerkogels. De Bokseropstand groeide uit tot de laatste grote massabeweging van het keizerrijk.

Aanvankelijk keerden de Boksers zich tegen de Qing-dynastie. Maar op sluwe wijze wist Cixi, gebruikmakend van hun diepe vreemdelingenangst, hun agressie te richten op de buitenlandse concessies en de westerlingen. Hun leus werd toen: 'Steun de Qing, vernietig de vreemdeling!' In mei 1900 arriveerden de Boksers in Beijing. Net als elders trokken zij een spoor van vernieling. Hun haat richtte zich speciaal tegen westerse missionarissen, zendelingen en hun Chinese bekeerlingen. In heel China begingen de bendes onbeschrijflijke wreedheden. Zo'n driehonderd westerse missionarissen lieten het leven. Velen van hen werden onthoofd of kwamen samen met hun parochianen om in kerken die in brand werden gestoken. Cixi moedigde de gruwelijke moordpartijen aan en verklaarde zelfs de oorlog aan alle landen met vertegenwoordigers in China. De Boksers vermoordden de Duitse gezant en belegerden 55 dagen lang de ambassadewijk van Beijing. Als strafmaatregel kwam er een expeditiemacht op de been van onder meer Britten, Fransen, Amerikanen en Japanners. Die versloeg de Boksers in een tweetal veldslagen. Cixi vluchtte samen met de gevangen keizer Guangxu in vermomming naar de oude keizerstad Xi'an.

De westerse commandanten stuurden strafbataljons naar plekken waar christenen waren vermoord. Er volgde een orgie van bloed en geweld, met meer slachtoffers dan de Boksers hadden gemaakt. Opnieuw was China in eigen ogen zwaar

vernederd. De keizerlijke regering moest een torenhoog bedrag aan schadeloosstelling betalen. Alle verdedigingswerken tussen Beijing en de zee moesten worden ontmanteld.

De val van de Qing

Uit de onvrede groeide een revolutionaire beweging, waarin Sun Yat-sen (1866-1925) een grote rol speelde. In 1905 organiseerde Sun in Japan de *Tongmenghui* (Chinese Revolutionaire Alliantie), een geheim genootschap dat in 1912 de kern zou vormen van de volksbeweging Kuomintang. In 1908 stierf Cixi, bijna tegelijk met de machteloze keizer Guangxu, die mogelijk was vergiftigd. Vanaf haar sterfbed had Cixi een achterneefje, de driejarige peuter Puyi, als keizer aangewezen. Een prins-regent nam het gezag waar. Dit maakte een militaire coup kansrijk. In oktober 1911 kwamen geniesoldaten in de stad Wuhan in opstand. In november had een meerderheid van de provincies hun trouw aan de Qing-dynastie opgezegd. Sun Yat-sen wist de regeringen van Groot-Brittannië en Japan af te houden van hulp aan de Qing. Op 12 februari 1912 volgde de officiële troonsafstand van de Qing. In de euforie knipten miljoenen Chinezen hun vlechten af: een gebaar van bevrijding uit het Mantsjoe-juk.

Zo stortte het keizerlijke China na bijna 22 eeuwen als een kaartenhuis in elkaar. De drie pijlers waarop de maatschappelijke orde van het oude China had gesteund: keizerschap, examenstelsel en confucianisme, leken weggeslagen en de toekomst was ongewis. ■

Verder lezen

Chang, Jung, *De Keizerin* (Amsterdam 2013).

Fairbank, John King en Merle Goldman, *China. A new History* (Cambridge Mass., Londen 2006).

Gelber, Harry G., *The dragon and the foreign devils. China and the world, 1100 BC to the present* (Londen, New York, Berlijn 2007).

Lovell, Judith, *Achter de Chinese muur. Geschiedenis van China's isolement 1000 v.C.-2000 n.C.* (Utrecht 2006).

Oudheusden, Jan van, *Het Hemelse Rijk herrezen. De geschiedenis van China in vogelvlucht* (Amsterdam 2017).

Spence, Jonathan, *De Poort van de Hemelse Vrede. De Chinezen en hun Revolutie, 1895-1980* (Amsterdam/Brussel 1985).

Schipbreuk der beschavingen

Amin Maalouf
De schrijver van *Rovers, christenhonden, vrouwen-schenners* komt met een zorgelijk boek over het welzijn in de wereld. Hij voorziet een ineenstorting van veel bestaande systemen. Maar er zijn oplossingen denkbaar.
Davidsfonds | € 24,95

Koningen van Shanghai. Hoe twee rivaliserende Joodse families meebouwden aan het moderne China

Jonathan Kaufman
Shanghai kon mede zo groot worden door twee uit Bagdad gevluchte Joodse families, die fanatiek meehielpen om de stad tot het 'Parijs van de Oriënt' te maken. Tot Mao aan de macht kwam.
Prometheus | € 24,99

Snouck. Het volkomen geleerdenleven van Christiaan Snouck Hurgronje

Wim van den Doel
Wat een bijzonder mens was die Snouck Hurgronje toch. Hij was niet te vatten in een kader en had een enorme intellectuele drive. Tijd voor een speelfilm over zijn leven! Maar eerst dit boek.
Prometheus | € 49,99

Een land van dromen. De geschiedenis van de Verenigde Staten van 1585 tot heden

Louis P. Masur
De hoogleraar American Studies and History (Rutgers University, New Jersey) vertelt naast het bekende verhaal over de Amerikaanse wordingsgeschiedenis genoeg interessante en onbekende zaken die het de moeite waard maken om dit boek aan te schaffen.
Spectrum | € 29,99

Vuistrecht en wisselgeld. Nederland en de Frans-Duitse oorlog 1870-71

Paul Moeyes
Nederland betrokken bij de Frans-Duitse oorlog? Ja dus, en daarnaast wordt deze 'stichtingsoorlog' van Duitsland ook nog eens grondig verteld.
Arbeiderspers | € 32,50

Het wereldrijk van het Tweestromenland. De opkomst van Assyrië, Babylonië en Perzië

Daan Nijssen
De vele (geschreven) bronnen in dit boek ontsluiten een schat aan informatie voor in de klas. Daarnaast is het verhaal van onder andere Sanherib, Nebukadnezar en Darius de moeite waard.
Omniboek | € 28,50

Dit Amerika. Pleidooi voor een betere natie

Jill Lepore
Nieuw, dun en makkelijk leesbaar boek van de auteur van *Deze waarheden* waarin ze de geschiedenis van de VS (her)schetst. In dit boek legt ze uit waarom sommige Amerikanen niet tot de natie mochten behoren.
Arbeiderspers | € 20,00

De dochters van Jalta. De Churchills, Roosevelts en Harrimans en het einde van de Tweede Wereldoorlog

Catherine Grace Katz
De rol van drie vrouwen achter de schermen bij de herindeling van Europa rond 1945. Volgens de schrijfster was de invloed van de vrouwen op de beslissingen van de mannen groot.
Spectrum | € 29,99

De Wereldwandelaars. Een verbond van idealisten

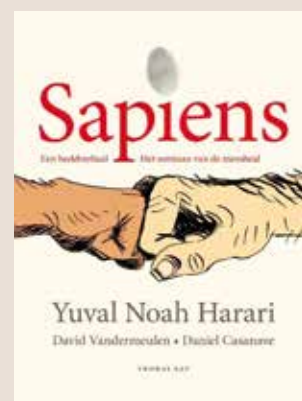
Wim Willems
Heerlijk boek over een stel wereldverbeteraars die al wandelend verslag deden aan de goegemeente over hun belevenissen, maar na drie jaar door de Grote Oorlog werden gestopt in hun streven om een rondje rond de wereld te wandelen.
Querido | € 23,99

Bloed in de rivier. Het onbekende verhaal van de massale slavenopstand in een Nederlandse kolonie

Marjoleine Kars
'Naar de barrebiesjes gaan', is een uitdrukking die verband houdt met de Nederlandse kolonie Berbice. De slavenopstand van 1763 wordt uitvoerig beschreven. Onbekende geschiedenis met actualiteitswaarde.
Atlas Contact | € 26,99

Sapiens. Een beeldverhaal. Het ontstaan van de mensheid

Yuval Noah Harari, David Vandermeulen, Daniel Casanave
Schitterend getekend verhaal van het prachtboek van Harari. Ruim 250 pagina's en zeer de moeite waard.
Thomas Rap | € 24,99

Onder redactie van Ben Vriesema.

Nanking: van een ongelijk naar een gelijk verdrag?

Een serie 'ongelijke' verdragen tussen China en onder andere Groot-Brittannië, Frankrijk en de Verenigde Staten maakte vanaf 1842 een einde aan de Chinese positie als regionale grootmacht. In deze les verdiepen leerlingen zich in de inhoud van een belangrijk ongelijk verdrag, het Verdrag van Nanking (Nanjing) uit 1842.

Remy Balistreri is docent geschiedenis en maatschappijleer.

Wat?

Aan de hand van een analyse van een brontekst en door het onderzoeken van zowel het Chinese als het Europese perspectief herschrijven de leerlingen de verdragstekst van een 'ongelijke' naar een 'gelijke' versie.

Voor wie?

De les is gemaakt voor leerlingen uit vwo 5 of 6 en kan gebruikt worden bij het behandelen van de historische context China (1842-2001). Deze context maakt onderdeel uit van de nieuwe examenstof voor het vwo en wordt niet voor havo gebruikt.

Wanneer?

Bij het behandelen van de historische context China, bij voorkeur ter afronding van de eerste deelvraag: 'Waardoor verloor China zijn positie als regionale grootmacht, 1842-1911?'

Hoe lang?

Deze les is uitvoerbaar in twee lessen van 50 minuten. In een langer lesuur (tot 80 minuten) kan het afsluitende onderdeel bij wijze van reflectie ook in een volgende les uitgevoerd worden. De les kan worden uitgebreid of aangepast naar andere

verdragen of gebeurtenissen uit de periode van de ondergang van het Chinese keizerrijk, bijvoorbeeld door in te gaan op de betrekkingen tussen China en een ander westers land.

Hoe werkt het?

Voor aanvang van deze les hebben de leerling de eerste deelvraag van de historische context over China al behandeld. Het is belangrijk dat de leerlingen voorkennis hebben over het Chinese keizerrijk, westers imperialisme in Azië en de Opiumoorlogen. De les begint met het activeren van voorkennis. Tijdens de eerste stap beantwoorden de leerlingen vier kennisvragen over het westers imperialisme, dat ten grondslag ligt aan het Verdrag van Nanking. Dit is belangrijk omdat de leerlingen begrip moeten hebben van de diplomatieke dynamiek tussen westerse mogendheden en China. Vervolgens gaan leerlingen aan de slag met een primaire bron. De Engelstalige verdragstekst van het Verdrag van Nanking is te raadplegen via de website van de Columbia University. De leerlingen vatten in eigen woorden samen wat zeven van de verdragsbepalingen uit het Verdrag van Nanking inhouden. Op die manier krijgen zij feitelijke en inhoudelijke kennis

Het tekenen van het Verdrag van Nanking. Geschilderd door John Platt, 1846.

over de inhoud van dit 'ongelijke' verdrag. In de derde stap van de opdracht verdiepen leerlingen zich vervolgens in zowel het Britse, als het Chinese perspectief bij de verdragsafspraken van Nanking. Bij de vierde stap verdiepen de leerlingen zich verder in het Chinese perspectief. In deze opdracht wordt de leerling als onderhandelaar van de Chinese keizer aan het werk gezet om de artikelen uit de verdragstekst te herschrijven. Het doel van de onderhandelaar is om een voor de keizer zo gunstig mogelijke uitkomst te bewerkstelligen. Vervolgens werken de leerlingen in een groep van vier verder. Twee leerlingen hebben de rol van onderhandelaar namens de Chinese keizer en twee leerlingen nemen namens het Verenigd Koninkrijk deel aan de besprekingen. Het uitgangspunt van beide landen is een zo goed mogelijk onderhandelingsresultaat. De leerlingen proberen om het 'ongelijke' verdrag zo goed en kwaad als dat gaat in het diplomatieke verkeer 'gelijker' te maken. Na de onderhandelingen presenteren de leerlingen de overeengekomen bepalingen. De docent kan hier een verdiepingsslag aanbrengen door de leerlingen te laten analyseren in hoeverre de doelstelling van een 'gelijker' verdrag (zowel vanuit het Britse als het Chinese perspectief) is gelukt. Welke implicaties heeft dat voor China's rol als Aziatische grootmacht in de negentiende eeuw? Hoe acceptabel is het onderhandelingsresultaat voor de Britten?

In de laatste stap beantwoorden de leerlingen kennisvragen. Hierin wordt een koppeling gemaakt tussen de ongelijke verdragen, de groeiende westerse inmenging in Azië en het einde van de hegemonie van de Chinese keizer. De actieve werkvorm fungeert als verbindingsstuk tussen de kenniselementen aan het begin van de opdracht (westers imperialisme en de Opiumoorlogen) en de kenniselementen aan het einde van de opdracht (groeiende westerse invloed en het einde

van het Chinese keizerrijk). De werkvorm is geslaagd als leerlingen hun begrip over de wisselwerking tussen de groeiende westerse invloed in Azië en het einde van China als regionale macht hebben vergroot. De leerlingen kunnen zich in zowel het westerse als het Chinese perspectief verplaatsen en begrijpen welke invloed de ongelijke verdragen hebben gehad op de ondergang van het Chinese keizerrijk.

Wat levert het op?

De leerlingen verplaatsen zich in de belangen van verschillende actoren (China en het Verenigde Koninkrijk) in het Chinese keizerrijk, ze verdiepen zich in multiperspectiviteit en leren welke rol standplaatsgebondenheid speelt bij het beoordelen van internationale verdragen. Ze raken vertrouwd met primair bronmateriaal en leren onderhandelingsvaardigheden, in combinatie met het zich verplaatsen in een historische actor. De ondergang van China als regionale grootmacht is een pittig onderwerp. Landen, namen en gebeurtenissen volgen elkaar snel op. Door deze actieve werkvorm analyseren de leerlingen de verschillende belangen die spelen bij het Verdrag van Nanking, wat inzicht in de beantwoording van de deelvraag bevordert. ■

Benodigheden

- De website *Asia for Educators*, te vinden via tiny.cc/K2KidK, biedt een breed scala aan primaire bronnen uit de geschiedenis van China en andere Aziatische landen.
- Een Engelstalige verdragstekst van het Verdrag van Nanking is te raadplegen via tiny.cc/K2Verdrag.
- De werkbladen bij de opdracht zijn te vinden op de website van Remy Balistreri: www.remybalistreri.nl/kleio-in-de-klas-verdrag-van-nankin.

Huub Kurstjens

Huub Kurstjens is toetsdeskundige bij Cito. Hij neemt na drie decennia afscheid van dat bedrijf. Hij heeft volop plannen voor na zijn pensioen, die te maken hebben met Frederik II.

Welk nut heeft geschiedenis volgens u?

Om (het ontstaan van) de hedendaagse samenleving beter te begrijpen zijn historische kennis en vaardigheden nodig.

Kunt u zich nog veel herinneren van de geschiedenislessen op de middelbare school?

Ik had bevlogen geschiedenisdocenten (Van den Berg, De Zeeuw) die goed verhalen konden vertellen en je konden boeien, ook door wat ze zelf meegemaakt hadden of hoe ze over dingen dachten.

Hoe vindt u dat geschiedenis en staatsinrichting aan een middelbare school moeten worden gedoceerd?

Mijn belangrijkste ervaring als beginnend geschiedenisdocent, nu ruim veertig jaar geleden, was dat je als docent inhoudelijk en didactisch écht vakbekwaam moest zijn. Je moet boven de stof staan. Historische kennis, het leggen van verbanden en het vertellen van verhalen zijn onmisbaar om leerlingen te helpen bij het his-

torisch redeneren. Geschiedenis gaat over mensen en over hun denken en handelen. Interactie en empathie zijn noodzakelijke voorwaarden voor een geschiedenisles. Daarom is voor een vak als geschiedenis klassikaal lesgeven onontbeerlijk, maar misschien ben ik hier een beetje ouderwets in.

Wat is voor u een belangrijke lieu de mémoire?

Ik was in mei 1988 op uitnodiging van de Stichting Samenwerkend verzet 1940-1945 aanwezig bij een herdenkingsplechtigheid van concentratiekamp Mauthausen. Op de appelplaats speelde Mikis Theodorakis de *Mauthausencantate*. De liederen werden gezongen door Gisela May in het Duits, Maria Farantouri in het Grieks en Elinor Moav in het Hebreeuws. Een onvergetelijke ervaring, juist op die plaats. We stonden in de felle zon met de ogen dicht ademloos te luisteren. Naast mij stond de Joodse oud-verzetstrijder Bill Minco. Halverwege stootte hij me aan en wees naar zijn neus. Hij zei: 'Huub, het is ze toch nog gelukt, die Duitsers: ik ben verbrand in Mauthausen...'

Huub Kurstjens als reisleader bij Castel del Monte.

Wat is volgens u het belangrijkste in het geschiedenisonderwijs?

Het verder kijken dan je eigen waarden en normen, je openstellen voor de mening van anderen die niet noodzakelijkerwijs de jouwe hoeft te zijn. Geschiedenis moet meer zijn dan feitjes leren, maar voor historisch redeneren en voor het gebruiken van historische vaardigheden zijn wel feitjes nodig. Geschiedenis onderscheidt zich van andere vakken door tijd (periodisering) en het gebruik van historische bronnen. Dat zijn de bouwstenen van het vak, ook in het onderwijs. Een vakoverstijgende, multidisciplinaire benadering is belangrijk, samenwerking en afstemming met andere vakken is nodig, maar dan wel zonder vakintegratie.

Welke historische periode spreekt u het meest aan?

Het zijn veel meer de breukvlakken in de geschiedenis die me fascineren, de motoren in de geschiedenis, zoals de overgang van middeleeuwen naar renaissance of van verlichting naar romantiek of het bestuderen van de ontstaansgeschiedenis van de '-ismen', zoals conservatisme, liberalisme, fascisme, communisme, socialisme, feminisme, confessionalisme, imperialisme, nationalisme, enz.

Nederlands monument in Mauthausen, ontworpen door Appie Drielsma. Foto: F. van Keulen.

Welke historische studie of welke historische roman maakte de meeste indruk op u?

Het boek *Het loon van de schuld* van Ian Buruma. Daarin beschrijft hij hoe Duitsland en Japan op verschillende manieren, ook in schoolboeken, omgaan met de schuldvraag van de Tweede Wereldoorlog. *Vergangenheitsbewältigung* pur sang. Verplichte kost voor iedere geschiedenisstudent.

Wat is de meest recente 'historische sensatie' die u heeft gehad?

Enkele jaren geleden combineerde ik mijn vakantie in Engeland met een bezoek aan Cambridge. Daar mocht ik in het archief van het Corpus Christi College de rijkelijk geïllustreerde kroniek *Chronica Majora* doorbladeren van de middeleeuwse monnik Matthew Paris (1200-1259). Tijdens het schrijven van artikelen over keizer Frederik II was hij een belangrijke bron voor mij. Dichterbij kun je niet komen.

Bladzijde uit de kroniek *Chronica Majora* van Matthew Paris. De omgekeerde dubbelkoppige adelaar is een verwijzing naar het overlijden van keizer Frederik II in 1250.

Als u morgen een historisch onderzoek zou mogen beginnen, wat zou dan het onderwerp zijn?

Het doorprikken van allerlei mythes rondom keizer Frederik II. Ik ben nu bezig met het schrijven van een artikel over Castel del Monte, het bekendste kasteel van Frederik II. Ook hier gaat het om het doorprikken van mythes langs de historische meetlat.¹

Welke historische film heeft de meeste indruk op u gemaakt?

La meglio gioventù, een zes uur durend familiedrama tegen de achtergrond van de Italiaanse geschiedenis tussen 1966 en 2003.

Welke historische persoon spreekt u het meest aan?

Keizer Frederik II (1194-1250). Een zeer controversiële persoon. Een dictator of een verlicht vorst? Conservatief of vooruitstrevend? Tolerant of intolerant? Duitser of Italiaan? Atheïst of humanist? Messias of antichrist? Christen of moslim? Er is veel mythevorming rondom deze keizer en ik hou ervan om mythes door te prikken.

‘Frederik II is een zeer controversiële persoon. Er is veel mythevorming rondom deze keizer en ik hou ervan om mythes door te prikken’

Denkt u dat de 49 kenmerkende aspecten die de leerlingen moeten kennen voor het eindexamen enig nut hebben voor het geschiedenis-onderwijs?

Als didactisch middel voor in de klas: ja, maar voor het eindexamen: nee. Het is een kapstok om leerstof te ordenen, maar niet om letterlijk te bevragen in een examen.

Wat is uw meest dierbare bezit dat ook historische waarde heeft?

Historische plattegronden en tekeningen van Nijmegen en het Valkhof in het bijzonder.

Stel, u zou als minister van Onderwijs het nieuwe eindexamen geheel naar uw hand mogen zetten, hoe zou dat er dan uit zien?

Dat hangt helemaal van het niveau af. Een examen geschiedenis voor de basisberoepsgerichte leerweg in het vmbo ziet er anders uit dan een vwo-examen. Voor alle niveaus gelden wel dezelfde uitgangspunten: een examen moet betrouwbaar en valide zijn en het moet onderscheid maken. Om dit te bereiken moet duidelijk zijn op basis van welke inhoud de kandidaten getoetst worden. Die inhoud moet gespecificeerd zijn. Kenmerkende aspecten en Canonvensters zijn dat niet of nauwelijks. Het examenprogramma van vmbo is niet ideaal, maar voldoet wel aan de examencriteria van betrouwbaarheid, inhoudsvaliditeit en specificiteit van de leerstof. De rest moet je in een schoolexamen doen. ■

Ben Vriesema is hoofdredacteur van Kleio.

¹ Zie Huub Kurstjens, Cito op Academia.edu.

Yosina Roemajauw als Christina van Geugten (1749-1780). Foto: Stacii Samidin. Bron: Amsterdam Museum.

Een slavenkind in Amsterdam

De treurige geschiedenis van Christina van der Geugten

Er is groeiende belangstelling voor de droevige geschiedenis van de 'swartin' Christina uit Batavia die in 1754 in Amsterdam terecht kwam met het gezin van Adriaan van der Geugten. Was ze zijn slavin, meid of dochter? En welke betekenis geven we vandaag aan haar geschiedenis?

In 2019 gaf de Openbare Bibliotheek Amsterdam alle Amsterdamse kinderen een boekje cadeau: *De reis van Christina*. Het verhaal gaat over Christina, een 'Indisch meisje' van tien jaar dat van Batavia naar Nederland werd meegenomen. Op de omslag kijkt het bruine meisje droevig uit een rijtuig. Het verhaal is geschreven door Jörgen Tjon A Fong en geïllustreerd door Mylo Freeman.¹ Jammer genoeg is het een matig verhaal met een hoog Assepoestergehalte. Het is gebaseerd op 'Christina van Geugten', een van de dertien geportretteerde figuren in de expositie 'Hollandse Meesters Her-Zien' die Tjon A Fong samenstelde voor de Amsterdam Museumvleugel van de Hermitage Amsterdam (2019/2020). In zijn werk als regisseur en curator zoekt Tjon A Fong naar een gedeeld verleden, een gedeelde geschiedenis waarbij je door een ander perspectief te kiezen opeens anders naar de wereld kijkt. In de tentoonstelling waren de figuren van kleur, die op schilderijen van die Hollandse meesters meestal bijfiguren zijn, centraal gesteld. Hiervoor waren foto's gemaakt van prominente Nederlanders die in de rol kropen van historische figuren. Stacii Samidin fotografeerde de dertienjarige Papoea-Nederlandse Yosina Roemajauw – bekend als winnares van *The Voice Kids* – in de rol van Christina. Die nieuwe portretten werden gecombineerd met oude regentenportretten om te laten zien dat deze mensen in dezelfde tijd leefden en soms ook de gevolgen ondervonden van de beslissingen die de regenten namen. De geschiedenis van Christina is hiervan een goed voorbeeld. Op de tentoonstelling werd bij haar foto vermeld: 'Toen haar eigenaren Adrianus van der Geugten en zijn echtgenote omstreeks 1754 terugkeerden naar Amsterdam, namen ze de vijfjarige Christina mee. Haar moeder bleef in Batavia. Het is niet duidelijk of ze als aangenomen dochter in het huishouden werd opgenomen of als bediende. Maar op latere leeftijd was de verstandhouding zeer slecht. Christina liep herhaaldelijk weg en hield er volgens het echtpaar een "seer slechte en onbetamelijke levenswijze" op na. Zo bedelde ze en "verkwistte" ze haar kleren. Op 14 september 1768 werd Christina veroordeeld tot twee jaar opsluiting in het Spinhuis, een tuchthuis voor vrouwen.'

Groeiende aandacht

Mijn persoonlijke interesse voor Christina werd in 2018 gewekt door de *Gids Slavernijverleden Amsterdam*. Daarin staat dat de moeder van de 'swartin' Christina in Batavia tot slaaf gemaakt was door het echtpaar Adrianus van der Geugten en Christina Hendriks van Suchtelen.

Al in 2015 was Christina onder de publieke aandacht gebracht door kunstenaar Patricia Kaersenhout in haar tentoonstelling *Rebelse Trots* in Amsterdam. Het idee hiervoor was geboren toen Kaersenhout erachter kwam dat er in de zeventiende eeuw in Amsterdam een 'swartin' genaamd Christina had gewoond die zich had verzet tegen haar onderdrukkers. Ze veronderstelde dat Christina van Afrikaanse afkomst was.

Christina figureerde ook in 2018 in Amsterdam in het kunstproject *Guess Who's Coming to Dinner Too?* waarmee Kaersenhouts 36 'heldinnen van verzet' eerde. Ze wilde laten zien dat de huidige generatie activisten, zwarte en gekleurde vrouwen, uit een lange lijn van vrouwen komen die vechten voor vrijheid, gelijkheid en gerechtigheid.

In 2020 was Christina een van de tien personen die werden behandeld in de tentoonstelling 'Amsterdammers en slavernij' in het Stadsarchief Amsterdam. Er was een document te zien van de veroordeling op 11 oktober 1768 uit het archief van Schout en Schepenen, waarin Christina 'swartin' wordt genoemd, een in die tijd gebruikelijk Nederlands begrip voor niet-witte mensen. Ter voorbereiding op de tentoonstelling was stadsarchivaris Mark Ponte op zoek gegaan naar documenten over Christina. Uit het verslag van het verhoor door de schout op 21 januari 1771 leidde Ponte af wat er speelde.

'Christina beweerde dat Adrianus haar vader was en dat hij haar zeer slecht had behandeld; Adrianus ontkende het vaderschap'

Christina beweerde dat Adrianus haar vader was en dat hij haar zeer slecht had behandeld. Adrianus ontkende het vaderschap en verklaarde dat hij en zijn vrouw haar uit Oost-Indië hadden meegenomen omdat kort voor vertrek een van hun eigen kinderen was overleden. Adrianus had Christina naar Hasselt en Rotterdam gestuurd om er als meid te werken, maar zij was daar niet van gediend geweest en was telkens teruggekeerd naar Amsterdam. Daar werd ze opgepakt nadat ze bij het huis van Adrianus 'seer veel geweld heeft gemaakt' en de ruiten van het huis had ingegooid, 'sich daarbij seer beklagende over de mishandelingen van haar vader'.

Nieuwsgierig geworden heb ik me nader verdiept in deze geschiedenis. Tijdens mijn zoektocht werd me duidelijk hoe relevant het is dat de naam Van ▶

Tom van der Geugten
is educatief auteur
en docent aan HOVO
Amsterdam.

¹ Tekst en afbeeldingen staan op de website van *Het Parool* (26 oktober 2019).

Still uit de video *Proud Rebels* door Patricia Kaersenhout, 2015.

der Geugten in de achttiende eeuw vaak werd verhaspeld, net zoals dat tegenwoordig gebeurt. Ik ontdekte dat de in 1719 geboren en uit Voorburg afkomstige Adrianus 'van der Gugt' in 1736 als hooploper (matrozenhulp) van de VOC naar Batavia was gegaan. In 1745 was Adriaan 'van der Geugten' (of 'Van Geugt') klerk en vertaler (Javaans) in het kort daarvoor door de VOC veroverde Surabaya. Hij trouwde met Christina, dochter van onderkoopman en juridisch ambtenaar Jan van Suchtelen. In 1753 trad Adrianus uit VOC-dienst en reisde hij naar Amsterdam met zijn vrouw Christina, hun kinderen Barbera en Gerardus en de drie- of vierjarige Christina. In Amsterdam kreeg het echtpaar nog drie kinderen. Christina verbleef vermoedelijk in het Spinhuis vanaf haar tweede opsluiting in 1771 tot haar dood op 1 februari 1780. In het registratieboek van overledenen staat bij die datum: 'Christina Adriana van der Gugten van Batavia vrijster' (ongehuwd). Op de vermelde naam kom ik nog terug. Christina van Suchtelen stierf in 1789. In het begraafregister stond achter haar naam 'huisvrouw van Adrianus van der Geugten uit 't Pesthuis'. Adrianus stierf in 1780, waarschijnlijk in het Pesthuis, het latere Buitengasthuis waar in de achttiende eeuw personen verbleven met ernstige ziektes (niet de pest die toen in Amsterdam niet meer voorkwam).

Zijn zoon Gerardus 'van der Gugten' was in 1771 net als zijn vader als hooploper naar Batavia gegaan, waar hij klerk en later waagmeester werd. Hij trouwde er met Anna Johanna Oenen, eigenares van de slavin Pongut van Batavia. In 1790 adopteerde Gerardus formeel de mogelijk door hem verwekte zoon van Pongut, die gedoopt werd met als naam Gerardus Adrianus Hendrik van der Geugten. Vader Gerardus stierf in Batavia in 1795.

Slavernij in de Oost

De geschiedenis van Christina kunnen we begrijpen in de context van het Nederlandse slavenrijverleden in de Oost die tot voor kort minder aandacht kreeg dan het slavenrijverleden in de

West. Matthias van Rossum heeft berekend dat het geschatte aantal door Nederlanders in de loop der eeuwen verhandelde slaven in de Oost (tussen 660.000 en 1.135.000) groter was dan het aantal in de West (tussen 495.000 en 850.000).² Van de slavenhandel in de Oost kunnen we ons een goede voorstelling maken door het achttiende-eeuwse schilderij 'Hollandse koopman met slaven in heuvellandschap' dat het Rijksmuseum in 2005 verwierf. Daarop zien we een Indo-Europese vrouw (herkenbaar aan haar witte kabaja en sarong), een blanke handelaar (in modieuze Europese kleding), twee slaven en drie bewakers, waarschijnlijk in Indonesië. Het schilderij is een belangrijk onderdeel van de tentoonstelling over slavernij in het Rijksmuseum in 2021.

Toen de eerste Nederlanders in Azië kwamen, was slavernij en slavenhandel er al wijdverbreid. Hieraan maakte de VOC gebruik voor haar expansie in het gebied. In 1700 vormden slaven meer dan de helft van de bevolking van Batavia. Zij kwamen uit een groot gebied dat zich uitstrekte van Madagaskar tot de Filippijnen. Ze waren bijvoorbeeld tot slaaf gemaakt door krijgsgevangenschap of door roof en waren verkocht op een van de vele slavenmarkten in het gebied. In Batavia draaide alles op de arbeid van slaven, van de compagnieswerven tot huispersoneel, orkesten en landbouw. De behandeling van alle soorten slaven door slavenbezitters varieerde van zachtmoedig tot zeer wreed.

'Een Europese man die met een slavin wilde trouwen, moest daarvoor toestemming hebben van de VOC en de vrouw vrijlaten en laten dopen'

De alomtegenwoordige slavernij in de koloniale samenleving vergemakkelijkte de seksuele contacten. Het seksuele verkeer tussen meesters en hun slavinnen was vermoedelijk frequent en in al zijn huiselijke geborgenheid heel gewoon. Als een slavin in een VOC-gebied, zoals de moeder van Christina, een kind kreeg, was dat kind volgens de in de Nederlandse koloniën toegepaste regels ook automatisch eigendom van haar slavenhouder. Anders dan in Europa kon zo'n kind geen rechten ontfangen aan zijn afstamming, bijvoorbeeld als het ging om een erfenis. Deze koloniale norm week ook af van de regels die golden onder de moslims. Als een slavin, ongeacht haar religie, kinderen kreeg met haar islamitische eigenaar, werd het kind vrij. Het kind kreeg bovendien automatisch erfrecht, omdat de sharia geen onderscheid maakt tussen wettige en onwettige kinderen. Een groot deel van de Nederlandse mannen in Indië leefde samen met een Aziatische onvrije

² Van Rossum, p. 26.

of vrije concubine. Van de kinderen die in deze relaties werden verwekt, werden er velen door hun vader aan hun lot overgelaten, bijvoorbeeld bij zijn verhuizing. Een klein aantal vaders ging over tot formele erkenning of adoptie, zoals Gerardus van der Geugten. Als een slavenbezitter een slaaf wilde vrijlaten, moest deze een akte laten passeren bij een VOC-beambte. Een Europese man die met een slavin wilde trouwen, moest daarvoor toestemming hebben van de VOC-overheid en moest de vrouw vrijlaten en laten dopen. Van de oude Indische families die tussen 1600 en 1860 ontstonden, stamde een groot deel af van Europese mannen en hun slavinnen.

Het meenemen door Nederlanders van slaven en Indonesiërs naar Nederland werd in 1636 door de VOC verboden. Reden was dat de VOC niet wilde opdraaien voor eventuele kosten, maar ook dat het schadelijk werd geacht voor de 'voortteeling' van Nederlanders. In 1700 werd het meenemen van twee slaven toegestaan. In Nederland was slavernij toen formeel niet toegestaan, maar of meegenomen slaven er in de praktijk vrij of onvrij waren bleef onduidelijk en verschilde per geval.

Betekenis

De archiefgegevens en de historische context maken duidelijk welk menselijk drama zich in het leven van Christina heeft afgespeeld. In 1768 hadden Adrianus 'van der Gugten' en Christina Hendrika van Suchtelen in het verhoor verklaard dat ze 'de swartin genaamt Christina' (niet aanwezig bij dit verhoor) 'jaren geleden' uit Indië hadden meegenomen en dat het meisje hen 'vervolgens' als meid had gediend. Maar de laatste tijd was ze verscheidene malen van huis weggelopen, had ze zich onbetamelijk gedragen en was ze zwerfend in armoede geraakt. Om haar niet van erger tot erger te laten vervallen, wilde het echtpaar dat ze voor heropvoeding werd opgesloten in het Spinhuis.

In 1771, vier maanden na het tweejarig verblijf in het Spinhuis, vond opnieuw een verhoor plaats, dit keer van de nu 21-jarige Christina en Adrianus (zijn vrouw was niet aanwezig). Christina verklaarde dat ze door Adrianus was opgevoed en dat hij haar vader was. Adrianus verklaarde dat Christina de dochter van een slavin was die hem had toebehoord. Hij ontkende haar vader te ►

Hollandse koopman met twee tot slaaf gemaakte mannen in heuvelschap, anoniem, 1700-1725. Collectie Rijksmuseum.

Illustratie uit *De reis van Christina* door Mylo Freeman.

zijn, maar verklaarde wel dat hij haar 'altoos als zijn kinde' had opgevoed. Christina werd in het verslag van het verhoor 'Christina Adriana van der Gugt' genoemd, en het kan niet anders dat Adrianus daarmee toen heeft ingestemd. Het is vrijwel dezelfde naam als in het overlijdensregister van 1780: 'Christina Adriana van der Gugten'. Ik vat dit op als een duidelijke erkenning van Adrianus van zijn vaderschap.

Adrianus leefde met het dilemma dat hij zijn buitenechtelijke dochter niet wilde, of van zijn vrouw niet mocht erkennen, terwijl hij zich jarenlang wel als haar vader had gedragen. Erkenning in Amsterdam zou – anders dan in Indië – nadelig zijn geweest voor de reputatie en positie van hem, zijn vrouw en hun kinderen. De jarenlange scheve verhouding in de familie leidde tot botsingen toen Christina puber werd. Eerst liep ze meermalen weg van huis, maar toen Adrianus en zijn vrouw haar in het gareel probeerden te krijgen door haar op te laten sluiten en haar daarna buiten Amsterdam te laten werken, kwam ze juist uit protest terug naar huis. Maar daar was voor haar geen plaats meer. Toen Christina haar woede en wanhoop publiekelijk afreageerde op dat huis, koos Adrianus ervoor om haar opnieuw te laten opsluiten. Voor Christina was het een treurige afloop van de controversie, maar dat gold ongetwijfeld ook voor hem. De normen en waarden in Amsterdam in de achttiende eeuw kunnen hier zeker mede als verklaring worden aangevoerd.

Door alle recente aandacht is Christina nu uit de vergetelheid gehaald en hechten mensen verschillende betekenissen aan haar geschiedenis. We hebben gezien dat Christina vanwege haar opstandigheid door gekleurde vrouwen als voorbeeld wordt beschouwd. En dat haar verhaal als aanleiding wordt gebruikt om de geschiedenis van de wereld vanuit verschillende perspectieven te beschouwen. Ook leidt haar verhaal tot meer aandacht voor en erkenning van het Nederlandse slavernijverleden in de Oost, een tot op heden onderbelicht onderdeel van het Nederlandse collectieve geheugen en het geschiedenisonderwijs. Tot slot: ik heb niet kunnen achterhalen of ikzelf afstam van Adrianus van der Geugten of van een slavine. Ik vind dat ook niet zo belangrijk. Wel vind ik belangrijk dat nu Christina postuum door alle aandacht is gerehabiliteerd en dat ze volkomen terecht wordt aangeduid met de achternaam Van der Geugten. ■

Literatuur

Reggie Baay, *Daar werd wat gruwelijks verricht. Slavernij in Nederlands-Indië* (Athenaeum - Polak & Van Gennep, 2015), p. 101.

Allison Blakely, *Blacks in the Dutch World. The Evolution of Racial Imagery in a Modern Society* (Indiana University Press, 1993), p. 227.

Ulbe Bosma en Remco Raben, *De oude Indische wereld, 1500-1920* (Bert Bakker, 2003), p. 55.

Pepijn Brandon e.a., *De slavernij in Oost en West. Het Amsterdam-onderzoek* (Spectrum, 2020).

Jean Gelman Taylor, *Smeltkroes Batavia. Europeanen en Euraziaten in de Nederlandse vestigingen in Azië* (Wolters-Noordhoff, 1983), p. 32.

Dick Harrison, *De geschiedenis van de slavernij. Van Mesopotamië tot moderne slavenhandel* (Omniboek, 2015), p. 134.

Dienke Hondius, *Blackness in Europe. Racial Patterns of Paternalism and Exclusion* (Transaction Publishers, 2014), p. 215.

Dienke Hondius e.a., *Gids Slavernijverleden Amsterdam* (LM Publishers, 2018), p. 33.

Hendrik E. Niemijer, *Batavia. Een koloniale samenleving in de 17e eeuw* (Balans, 2005), p. 51.

Harry A. Poeze, *In het land van de overheerser. 1 Indonesiërs in Nederland, 1600-1950* (Foris Publications, 1986), p. 7.

Mark Ponte, 'Amsterdamse akten. Geweese-slavinnen', in: *Ons Amsterdam* (1 juni 2019).

Matthias van Rossum, *Kleurrijke tragiek. De geschiedenis van slavernij in Azië onder de VOC* (Verloren, 2015), p. 26.

**Nalatenschap.
Een Joodse
immigrantenfamilie
en de Britse Droom**

Thomas Harding
Gevlucht voor de pogroms in Oost-Europa werkt een Joodse familie zich in Groot-Brittannië op van arme immigranten tot succesrijke cateraars. Uiteraard ging dat niet geheel over rozen.
Arbeiderspers | € 26,99

**Nobele wilden.
De Oliviers:
vier vrouwenlevens**

Sarah Watling
Vier bijzondere zusjes die in negentiende-eeuw Engeland streefden naar verbeteringen in onderwijs, de positie van de vrouw en actief waren op intellectueel gebied. Voorvechtsters dus.
Athenaeum - Polak & Van Genep | € 27,49

**Vorsten van Albion.
Het huis Plantagenet,
vormgevers van
Engeland**

Dan Jones
Meer dan driehonderd jaar bestuurden zij Engeland en delen van Frankrijk. Bekend zijn Richard Leeuwenhart en Jan zonder Land, maar er waren er veel meer. De Rozenoorlogen beslechtte het lot van deze dynastie.
Omniboek | € 35,00

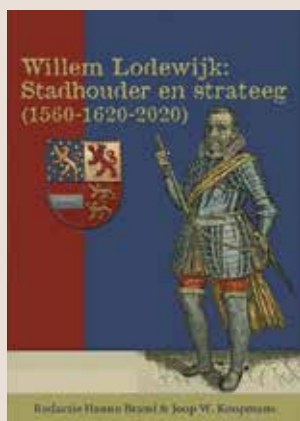

**Een wonderbaarlijk
politicus. Hans van
Mierlo, 1931-2010**

Hubert Smeets
De James Dean van de Nederlandse politiek die zelfs op campagne is geweest met Robert Kennedy. Hij was het boegbeeld van een nieuwe generatie en op latere leeftijd een 'grand old man' in de binnenlandse en buitenlandse politiek.
De Bezige Bij | € 39,99

**Willem Lodewijk:
Stadhouder en strateeg
(1560-1620-2020)**

Hanno Brand & Joop W. Koopmans (red.)
De noordelijke stadhouder was betrokken bij onder andere de oprichting van de universiteiten van Franeker en Groningen. Mede door zijn doortastendheid tijdens de oorlog en ook gedurende het Bestand, kreeg hij de bijnaam *Us Heit*.
Verloren | € 20,00

**Het nazisme en
complottheorieën. De
paranoïde verbeelding
en het Hitler-tijdperk**

Richard J. Evans
De dolkstootlegende, de Rijksdagbrand en Hitlers vlucht uit de Führerbunker zijn drie van de vijf theorieën die door Evans op hun merites worden beoordeeld. Welk belang had de verspreider van het nepnieuws bij het (fake-) verhaal en wat is dan wel de 'waarheid'?
Unieboek - Spectrum | € 27,99

De crèche

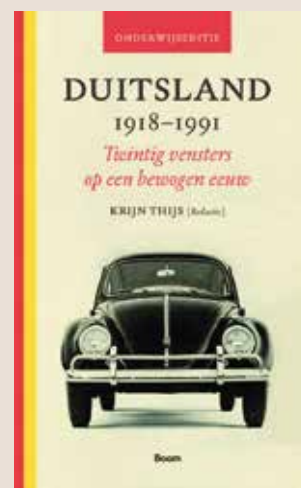
Elle van Rijn
Meer dan zeshonderd kleine kinderen worden van het transport naar de concentratiekampen gered uit de Hollandsche Schouwburg. Hoe? Lees de (op feiten gebaseerde) roman over het leven van Henriëtte Pimentel en Betty Goudsmid-Oudkerk.
Hollands Diep | € 22,99

**Wereld in wanorde.
De strijd om het
Midden-Oosten**

Carolien Roelants
Ook zo veel moeite om aan uw leerlingen precies uit te leggen wat er in het Midden-Oosten momenteel gebeurt? Lees dit boek en veel wordt duidelijk.
Prometheus | € 21,99

**Duitsland, 1918-1991.
Twintig vensters op een
bewogen eeuw**

Krijn Thijs (red.)
Twintig interessante artikelen geschreven door connaisseurs van de Duitse geschiedenis. Zeer leeswaardig en boeiend.
Boom | € 23,50

**De middeleeuwen.
Mannen en vrouwen uit
de Lage Landen, 450-900**

Luit van der Tuuk en Leon Minderwijk
Mooie portretten van bekende en ook veel onbekende vroegmiddeleeuwse personen. Het boek schetst een dwarsdoorsnede van de middeleeuwse samenleving.
Omniboek | € 23,50

Onder redactie van **Ben Vriesema**.

Ontmoet de ander

Burgerschapsonderwijs op drie bijzondere scholen

In november 2020 werd volop gediscussieerd over de vraag hoeveel vrijheid scholen hebben om controversiële onderwerpen te behandelen. In dit artikel geven drie scholen een inkijkje hoe zij bij het vak geschiedenis gestalte geven aan de burgerschapsopdracht. Hoe verschillend doen een humanistische, een reformatorische en een islamitische school dit? Welke ruimte zien deze scholen? Is het vak geschiedenis een goede oefenplek voor burgerschap?

Stefan Kras is docent geschiedenis op het Avicenna College in Rotterdam. **Aron Borger** is docent geschiedenis op De Amsterdamse MAVO in Amsterdam. **Robbert-Jan Poortvliet** is docent geschiedenis op het Calvijn College in Krabbendijke.

Het is duidelijk dat het humanisme, het christendom en de islam een verschillende levensbeschouwing hebben. De grondgedachte binnen het humanisme is dat de mens vrij is en streeft naar het goede doen, rechtvaardig is en handelt vanuit het eigen verstand binnen een maatschappelijke context. De Amsterdamse MAVO profileert zichzelf als een burgerschapsschool met een humanistische invulling van de burgerschapsopdracht. Een belangrijk onderdeel binnen de vorming is dat leerlingen deze eigen vrijheid moeten leren kennen en gebruiken. Ze leren dat deze vrijheid enigszins gebonden is door de maatschappelijke context waartoe ze zich te verhouden hebben ('jouw vrijheid stopt daar waar deze van een ander begint'). Het actief leren kennen van verschillen in de directe en indirecte maatschappelijke context draagt bij aan de bewustwording waarom de ander 'anders' is dan jij; er wordt aangestuurd op oprechte nieuwsgierigheid naar de ander.

Het humanisme is sinds 2014 officieel gedenomineerd als levensbeschouwing in het voorgezet onderwijs op basis van artikel 23 van de Grondwet. Dat kan gezien worden als een stap in een herzuiling binnen het onderwijsaanbod. Er werd een leemte gezien in hoe, doorgaans, openbare scholen door schaalvergroting en een niet-normatieve invulling van hun maatschappelijke taak jonge mensen voor te bereiden op de toekomst. De Amsterdamse MAVO is de eerste humanistisch gedenomineerde school voor voortgezet onderwijs in Nederland, de school presenteert zich als een bijzonder openbare school en heeft het humanisme als levensbeschouwing, maar meer nog als pedagogisch onderwijsconcept omarmd.

Bijbelse roeping

Voor reformatorische scholen zoals het Calvijn College sluit het vereiste van burgerschapsonderwijs goed aan bij de identiteit. Scholen werken vanuit de Bijbelse roeping om de vrede te zoeken voor de samenleving en eerbied te tonen voor de overheid. Het onderwijzen van waarden die leerlingen tot een goed burger zouden maken, zijn veelal (ook) Bijbelse waarden:

verantwoordelijkheidsbesef, naastenliefde, eerlijkheid en trouw. Reformatorisch onderwijs wil echter verder kijken dan het tijdelijke Koninkrijk der Nederlanden. Onderwijs is ook gericht op het eeuwige Koninkrijk van God, naar wat Paulus schrijft in Filippenzen 3:20: 'Ons burgerschap is echter in de hemelen, waaruit wij (...) Jezus Christus verwachten.' Zo openen we een venster op het verleden (in de geschiedenislessen), op het nu (de pluriforme samenleving in Nederland en daarbuiten) maar ook op de toekomst (eeuwige leven in de hemel). Reformatorische scholen zoeken bewust en actief samenwerking met seculiere partners of 'andersdenkenden' om leerlingen in contact te brengen met de ander.

Polarisatie

Het Avicenna College neemt een bijzondere positie in binnen het Nederlandse scholenlandschap omdat het een van de slechts twee islamitische middelbare scholen van Nederland is. De visie op burgerschap is daarom uniek en niet representatief voor 'het' islamitische onderwijs. De school bekijkt zijn burgerschapsopdracht met name vanuit de invalshoek van de maatschappelijke polarisatie die momenteel helaas toeneemt. De grote kracht van het islamitisch onderwijs is de sociale veiligheid die leerlingen wordt geboden. Zij hoeven zichzelf op school niet te schamen of te verantwoorden voor hun geloof. In dat opzicht biedt de school een veilige omgeving die leerlingen in staat stelt om zichzelf te ontplooiën en hen zal helpen om met zelfvertrouwen een rol te vervullen in de Nederlandse maatschappij. Een potentiële keerzijde is dat een leerling op het Avicenna niet veel ervaring opdoet buiten de islamitische 'bubbel'. De burgerschapsdoelstellingen van de school zijn dan ook in de eerste plaats gericht op de organisatie van betekenisvolle ontmoetingen met anderen, met een specifieke focus op leeftijdgenoten met een andere identiteit, onder meer door met andere scholen samen te werken in Holocaust-gerelateerde of culturele projecten en een ambitieuze agenda voor loopbaanoriëntatie en -begeleiding die voor een groot gedeelte buiten de schooldeuren plaatsvindt.

Hoe wordt de visie van deze scholen op burgerschap in de praktijk gebracht tijdens de geschiedenislessen? Hier volgen drie praktijkvoorbeelden die tonen hoe de drie scholen omgaan met het thema 'Cultureel-mentale ontwikkelingen in Nederland na 1945', een SE-onderwerp (GS/K/8) voor vmbo-gt in klas 3. Door deze lessen proberen docenten te voldoen aan het leerdoel 'De kandidaat kan herkennen en beschrijven welke cultureel-maatschappelijke ontwikkelingen zich na de Tweede Wereldoorlog hebben voorgedaan en verklaren welke gevolgen deze ontwikkelingen gehad hebben voor de Nederlandse samenleving.'

Praktijkvoorbeeld op een humanistische school

Het thema 'Cultureel-mentale ontwikkelingen na 1945' krijgt veel aandacht op de humanistische school, en is een sluitstuk van een reeks lessen waarin vrijdenkers en secularisatiebewegingen vanaf de late middeleeuwen in een doorlopende lijn behandeld worden. Nederland als verzuild land aan het einde van de negentiende eeuw sluit goed aan bij voor de school belangrijke begrippen 'democratisering' en 'emancipatie'. Naast de Canon van Nederland wordt er veel gebruikgemaakt van de Humanistische Canon om de ontwikkelingen, tradities en verandering en continuïteit in filosofie en maatschappij te kunnen duiden. De leerlingen weten dan ook dat het humanisme als levensbeschouwing weliswaar na de Tweede Wereldoorlog in populariteit toegenomen is, maar in een langere

'De burgerschapsdoelstellingen van de school zijn in de eerste plaats gericht op de organisatie van betekenisvolle ontmoetingen met anderen'

traditie staat. Lange tijd is gedacht dat de humanistische levensbeschouwing het beste te scharen is onder een liberale gedachte of zuil. Dit ligt ingewikkelder. Net als het liberalisme wijst het humanisme de ethiek van een eigen zuil af en is vrijheid een erg belangrijk begrip. Maar het humanisme wijst een neutrale houding van de overheid ten opzichte van godsdienst en levensbeschouwing af. Echter, vanuit het idee van medemenselijkheid, de menselijke maat en vrijheid in gebondenheid is mogelijk ook er iets voor te zeggen om het humanisme bij een socialistische zuil onder te brengen. De leerlingen krijgen dus eerst een startactiviteit om aannemelijk te maken of het humanisme een eigen zuil is (had moeten zijn) of dat het ook onder het liberalisme of socialisme te scharen valt. Een lastige discussie, waarin het voornamelijk gaat om de eigen gedachtegang over deze vragen, er is geen goed en fout antwoord.

De school heeft een vijftal humanistische kernwaarden geformuleerd die centraal staan in het (burgerschaps-)onderwijs. Voor het vak geschiedenis gaan de leerlingen vanuit de begrippen 'emancipatie' en 'secularisering' een puzzelopdracht maken over hoe in de jaren vijftig de kernwaarden van de school – gelijkwaardigheid (veranderingen in rolverdeling man-vrouw), zelfontplooiing (opkomende jongerenculturen, veranderende mores), zelfbeschikking (historische empathie, inleven waarom bepaalde groepen bepaalde keuzes maakten), actieve tolerantie (homo-emancipatie, tweede feministische golf, ontstaan van pluriform Nederland) en verantwoordelijkheid (hoe gingen politiek en gezagsdragers om met de maatschappelijke veranderingen, en de rol van de opkomende media) – een rol hebben gespeeld bij de ontzuiling. Het doel van deze discussieopdracht is driedig. Ten eerste werken de leerlingen actief aan contexten en vakvaardigheden. Daarnaast krijgen ze het inzicht dat humanistische kernwaarden van alle tijden zijn en ook met andere (historische) inhoud uit te leggen zijn. ▶

Demonstratie op het Binnenhof tegen het wetsartikel 248 bis dat jongeren tot 21 jaar wil 'beschermen tegen homoseksuele verleiding', 21 januari 1969. Foto: Jac. de Nijs. Collectie Anefo/Nationaal Archief.

Een jeugdthonk voor gereformeerde jeugd in 1963. Foto: F.N. Broers. Collectie Anefo/Nationaal Archief.

En ten slotte ontdekken ze dat er een synergie te zien is tussen alle verschillende ontwikkelingen en de ontzuiling van Nederland.

Leren begrijpen waarom mensen in een bepaalde tijd deden wat zij deden, motieven en argumenten achterhalen, draagt volgens de school bij aan empathische vaardigheden om ook in het hier en nu te leren begrijpen waarom iemand doet wat hij doet. Dit leren begrijpen, niet per se goed vinden of accepteren, maar het willen begrijpen van de ander, is wat het humanistisch onderwijs betreft de kern van burgerschap.

Praktijkvoorbeeld op een reformatorische school

In mijn lessen werk ik graag met een *inquiry based question* die leerlingen aan het denken zet. Bij dit thema is dat de vraag: 'Zijn wij als refo's de enige overgebleven zuil in Nederland?' Deze vraag legt de focus op de identiteit van de leerling. Immers: voelt een leerling zich wel 'refo'? Dat woord schuurt al bij bepaalde leerlingen en lokt een gesprek uit over de identiteit van de reformatorische zuil en de mate van herkenning hiervan of participatie hierin.

'Het contact van leerlingen met ándere leerlingen, van andere scholen, is bepalend voor leerlingen om uit hun bubbel te komen'

In mijn lessen behandel ik de historische ontwikkeling van verzuiling en ontzuiling. Bij dit thema geef ik een reflectieopdracht over de reformatorische zuil, zoals leerlingen die kennen uit hun omgeving. Leerlingen gaan inzien dat een eigen krant, eigen tijdschriften, eigen scholen en eigen kledingkenmerken kenmerken zijn van een zuil en ze krijgen zicht op hoe een zuil kan werken aan emancipatie en hoe een zuil 'in gevaar' kan komen. Reflecteren in het reformatorische onderwijs gaat ook altijd gepaard met het luisteren naar de woorden van God: wat zegt de Bijbel over een verschijnsel als verzuiling? Samen met leerlingen wordt gezocht naar een duiding vanuit de Bijbel.

Een tweede thema waar leerlingen mee aan de slag gaan is de verandering van het traditionele rollenpatroon. Leerlingen voeren een generatie-interview uit, gericht op de rol van de vrouw in de maatschappij. Er worden drie interviews afgenomen in één familie: een oma, een moeder en bijvoorbeeld een zus. De thematiek die onderzocht moet worden is de scholing, werkervaring, taken in het huishouden en kenmerken van het gezin. Door dit te vergelijken met een andere familie krijgen leerlingen in duo's zicht op overeenkomsten en verschillen tussen hun families, die vaak behoren tot de reformatorische zuil. Een reflectiemoment in deze opdracht is de les waarin we de opbrengsten bespreken en leerlingen hun ideaalplaatje schetsen over hun ontwikkeling in de maatschappij. Ook dit leggen we naast de actualiteit van de Bijbel: welk 'rollenpatroon' zien we hierin terug? En wat zegt dit ons over bijvoorbeeld de functie van een gezin? Dit zijn twee voorbeelden van vormende activiteit die leerlingen laten nadenken over inrichting van hun leven. Door vergelijkingen te maken met andere levensovertuigingen krijgen leerlingen een reëel beeld van de pluriforme samenleving in Nederland en reflecteren op hun eigen positie daarin.

Praktijkvoorbeeld op een islamitische school

Bij het behandelen van de migratiestroom uit Turkije en Marokko die vanaf de jaren zestig richting Nederland op gang kwam, bespreek je in de les op het Avicenna geen abstract onderwerp, maar de directe familiegeschiedenis van de leerlingen in je klas. Voor leerlingen met een Turkse of Marokkaanse achtergrond gaat het om de ervaringen van hun (groot)ouders. Tijdens presentatieopdrachten interviewen leerlingen hun families en komen dan soms in traditionele kledij naar school om in de klas met plezier en trots te vertellen hoe het er vroeger aan toe ging. De man-vrouwverhoudingen geven altijd aanleiding tot vinnige discussies in de klas. Sommige jongens lijken nog steeds te verwachten dat hun toekomstige vrouw thuis op de kinderen zal passen en klaar zal staan met een pot warm eten, iets wat bij sommige meiden weer pinnige reacties ontlokt; zij

willen studeren en een carrière. Discussies over de tweede feministische golf en de seksuele revolutie van de jaren zestig zijn dan ook levendig en leiden tot vragen die rechtstreeks raken aan de invulling van hun huidige islamitische identiteit.

NAVO-missies en de rol die Nederland als gidsland speelt op het internationale toneel raken direct aan de ervaringen van de families van onze leerlingen van Syrische, Somalische en Afghaanse komaf. Leerlingen leren onderling dat er een groot verschil is tussen migratie om economische redenen en om politieke of humanitaire redenen. Bijzonder gevoelig ligt Srebrenica. We nodigen jaarlijks het Veteraneninstituut uit om alle brugklassen voorlichting te geven over VN-missies. Deze dag ervaren leerlingen elke keer weer als verrijkend; veteranen vertellen aan onze leerlingen over hun ervaringen in landen als Somalië, Libanon, de Cariben. We hebben in vrijwel elke klas wel één of meerdere leerlingen met Bosnische wortels, die zonder uitzondering een pijnlijke familiegeschiedenis met zich meedragen en waar de ouders de Nederlandse rol in Bosnië niet altijd als positief beoordelen. We verzoeken het Veteraneninstituut daarom om geen Dutchbat-veteranen te sturen naar school: als ouders deze oorlog thuis nooit met hun kinderen hebben besproken, dan moet je daar als school respect voor hebben en niet eigenstandig het onderwerp openbreken zonder de potentiële consequenties te willen aanvaarden die ontstaan als een kind daar thuis vragen over gaat stellen. Nu Srebrenica ook eindexamensstof is op de havo, merk ik al dat ik er een serie van vier à vijf lessen voor zal moeten vrijmaken

om het onderwerp recht te doen en ook ouders te kunnen uitleggen wat er tijdens de les wel en niet gezegd zal worden.

Standplaatsgebondenheid

De drie docenten bespreken wat hun onderwijs over burgerschapsonderwijs verbindt. Stefan: 'Het uitgangspunt is altijd dat er een veilige klassensituatie is waarin de thematiek kan worden besproken. Het nadenken over wat de waarden van de leerling zijn en wat die van "de ander" is, kan gevoelig zijn. Het start met het respecteren van de identiteit van de leerling.' Aron: 'Zeker, de leerling moet er kunnen zijn in zijn eigen eigenheid en in het vak geschiedenis geven we de leerling tools in handen om de ander te laten begrijpen in zijn anderszijn.' Robbert-Jan: 'Dit sluit mooi aan bij de vaardigheid "standplaatsgebondenheid" die in de geschiedenislessen centraal staat. Burgerschap gaat tenslotte ook hierover: kritisch zijn op de eigen "standplaats", waar leerlingen vaak vanuit hun opvoeding aan "gebonden" zijn.' Stefan: 'Ja, ik geef leerlingen eigen gereedschap in handen om vraagtekens te plaatsen bij de eigen vooroordelen.' Aron: 'Eigenlijk hebben we in onze aanpak alle drie hetzelfde motief maar is het normatieve kader per school verschillend.' Stefan: 'Het contact van leerlingen met andere leerlingen, van andere scholen, is bepalend voor leerlingen om uit hun bubbel te komen.' Robbert-Jan: 'De kern van de burgerschapsopdracht is uiteindelijk om de eigen identiteit in een pluriforme samenleving te begrijpen. Het vak geschiedenis biedt prachtige aanknopingspunten om dit te bereiken.' ■

Werkbezoek van koningin Juliana aan een Marokkaans gezin in Amsterdam in 1971. Ze krijgt een handkus. Foto: Bert Verhoeff. Collectie Anefo/Nationaal Archief.

China werd supermacht door communisten

Een succesverhaal uit de koker van de propaganda

Volgens een oude communistische grap kunnen marxisten vooruitblikken naar de toekomst, maar vinden ze het verleden voorspellen moeilijker. Eenpartijstaten herschrijven voortdurend de geschiedenis, al was het maar omdat zo het heden wordt gelegitimeerd. Omdat communistische leiders niet bij verkiezingen worden gekozen, moeten ze zich beroepen op brede historische krachten om hun heerschappij te rechtvaardigen. Een van de grootste propagandagrepen van de twintigste eeuw is wat ik het China-verhaal noem.

Een demonstratie op het Tiananmenplein in Beijing tijdens de Culturele Revolutie in 1967. Foto: Robert Harding, Alamy Stock Photo.

Het China-verhaal gaat als volgt: leven in China was een en al ellende en vernedering totdat het in 1949 door de communisten werd bevrijd. Onder Mao Zedong volgde een periode van overgang naar het socialisme, die ondanks enkele tegenslagen gekenmerkt werd door grote successen. Het keerpunt werd de komst van Deng Xiaoping, de architect van de economische hervormingen die van 's werelds meest bevolkte natie een supermacht maakte. De Chinese Communistische Partij draagt deze *China story* met verve uit. Laten we drie delen van het China-verhaal onder de loep nemen, eerst het republikeinse tijdperk van 1911 tot 1949, vervolgens de decennia onder Mao, en ten slotte het tijdperk van de hervormingen sinds 1979. Vanaf het moment dat in 1949 de rode vlag in de

Verboden Stad werd gehesen, begon het communistische regime het republikeinse tijdperk, of meer in het algemeen de eerste helft van de twintigste eeuw, in diskrediet te brengen. Het was een periode die ontsierd werd door 'warlords', 'machtsverheffing', 'imperialisme' of 'desintegratie', zo wordt verteld. De onderdrukking was zo groot geweest dat men tot 1949 moest 'wachten' op de bevrijding door de Communistische Partij. Er is een goede reden om ons te verzetten tegen dit China-verhaal en de eerste helft van de twintigste eeuw wel serieus te nemen. Het was namelijk een gouden tijdperk van openheid op alle niveaus, een tijdperk dat aantoonde dat China vóór het ontstaan van de Volksrepubliek zich sterk heeft ingezet voor de opbouw van de parlementaire democratie, de participatieve politiek en de rechtsstaat. ►

Frank Dikötter is hoogleraar Humanistiek aan de Universiteit van Hongkong en hoogleraar Moderne Chinese Geschiedenis aan de Universiteit van Londen. Hij schreef een aantal veelgelezen boeken over de Chinese geschiedenis, waaronder *Mao's massamoord. De geschiedenis van China's grootste drama, 1958-1962*. De tekst is een lezing die Dikötter op 2 maart 2018 gaf in het Hoover Institute van de Stanford Universiteit. Vertaling: Ben Vrieseema.

Buitenlanders

Neem een simpel feit: in 1919, slechts acht jaar na de val van het rijk, woonden meer dan 350.000 buitenlanders in het republikeinse China. Handelaren uit Turkistan, Mongolië, Siberië, Tibet en India kon men zelfs tegenkomen in de straten van Lanzhou, ver weg van de drukte van kosmopolitische steden als Shanghai en Tianjin. Maar aan het einde van de twintigste eeuw, toen het bevolkingsaantal in China was geëxplodeerd, verbleven daarentegen nog maar slechts 300.000 buitenlanders in een land dat goed is voor een kwart van de mensheid: dat is minder dan het aantal tijdelijke vluchtelingen uit Bosnië in Duitsland in 1995.

Dit opvallende contrast wijst op een zeer eenvoudige waarheid: na de val van het rijk in 1911 was China open op een manier die het nooit eerder was geweest. China was nota bene de eerste republiek van Azië: het had een electoraat van veertig miljoen mensen, die stemden voor 30.000 kiesmannen, die op hun beurt verantwoordelijk waren voor de selectie van de leden van de Nationale Assemblee en het Huis van Afgevaardigden. Zoals John Fincher heeft opgemerkt, bereikte het republikeinse China in 1912 een volksvertegenwoordiging van ongeveer tien procent van de bevolking; dat lijkt niet veel, maar is een percentage dat pas in 1928 door Japan en in 1935 door India werd bereikt.

Ook het feit dat vanaf 1929 in veel delen van het platteland de dorpschoude democratisch werden gekozen, wordt vaak terzijde geschoven. Daarnaast waren er in China (bijvoorbeeld in 1931) verkiezingen voor de Nationale Volksconventie.

Vier jaar later werden er verkiezingen gehouden voor de Nationale Volksvergadering, die echter niet kon worden bijeengeroepen als gevolg van het uitbreken van de oorlog in 1937. Toen de Volksvergadering in mei 1948 eindelijk bijeenkwam, in afwezigheid van de Chinese Communistische Partij en de leden van de Democratische Liga, waren meer dan 1400 afgevaardigden uit alle delen van China aanwezig; zij namen een grondwet aan die een uitgebreide lijst van rechten bevatte. Het was een van de grootste vertegenwoordigende organen die ooit in enig land bijeen was gekomen en het oefende zijn vrijheid van meningsuiting met veel enthousiasme uit, waarbij het allerlei soorten ongenoegen uitsprak.

Internationaal werd China geloofwaardig gevonden als democratie, want in 1948 werd P.C. Chang (Zhang Pengjun) aangesteld als vicevoorzitter van de VN-commissie voor de rechten van de mens die belast was met het opstellen van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens.

Na 1912 begon een bloeiperiode van gedrukte media; binnen tien jaar circuleerden er meer dan duizend kranten in een twaalftal talen. Het spreekt voor zich dat politiek beledigende publicaties konden worden verboden en dat journalisten werden gearresteerd, soms zelfs gedood, hoewel de mate van overheidsbemoeienis tijdens het republikeinse tijdperk enorm varieerde. De *Dagongbao*, de belangrijkste krant van China vóór 1949, publiceerde commentaren waarin Chiang Kai-shek, de leider van de Nationalistische Partij, vaak werd aangevallen en waarin werd gepleit voor persvrijheid en politieke oppositie.

De Amerikaanse jazztrompettist Buck Clayton trad in de jaren 1930 op in de Canidrome in de Internationale Concessie van Shanghai (een gebied dat onder Britse en later Japanse jurisdictie viel). Het is een van de vele plekken die de communisten later gebruikten om executies uit te voeren. Foto uit ca. 1935. Bron: Alamy Stock Photo.

Protesteren en discussiëren

De politieke diversiteit in het republikeinse China werd bevorderd door een grote toename van het aantal verenigingen en organisaties die onafhankelijk van de regering werden opgericht, variërend van imposante kamers van koophandel tot meer informele verenigingen voor bedelaars. Gedurende het hele republikeinse tijdperk kwamen mensen bijeen om te protesteren tegen de slechte elektriciteits- en watervoorziening, om te discussiëren over de overheidspolitiek en om betere lonen te eisen. Deze informele bijeenkomsten groeiden vaak uit tot meer formeel georganiseerde vakbonden, genootschappen en verenigingen; ze waren onderworpen aan een groot aantal kwalificaties, regels en beperkingen, maar allemaal verdedigden ze met kracht het recht om te vergaderen en bijeen te komen, vaak door te lobbyen bij hoge ambtenaren, soms door confronterende demonstraties. Vrijwilligersverenigingen, van kleine dorpscomités tot grote internationale organisaties als het Rode Kruis, verrijkten de structuur van het sociale leven, verbeterden de sociale dienstverlening en droegen bij tot een levendig maatschappelijk klimaat: politieke decentralisatie betekende geen politieke desintegratie maar politieke participatie, op lokaal, provinciaal en internationaal niveau. De rechtsstaat, die in principe de rechten van iedere burger waarborgt, werd pas na 1900 ingevoerd. Deze beweging van juridische hervorming begon met het Nieuwe Beleid onder het Qingbewind, toen een ministerie van Justitie en een onafhankelijk hooggerechtshof werden opgericht, een nieuw systeem van moderne rechtbanken werd gecreëerd, lijfstraffen werden afgeschaft, een netwerk van moderne gevangenissen werd opgezet, strafrechtelijke, commerciële en burgerlijke wetboeken en een grondwet werden opgesteld. Op alle niveaus stond de Chinese rechtsstaat hoog aangeschreven, of het nu ging om internationaal gerespecteerde advocaten als Wang Chonghui, hoofd van de Wetscodificatiecommissie van 1917 tot 1927, of om de vele in het buitenland opgeleide rechters die werden aangesteld bij de moderne rechtbanken, zoals Zheng Tianxi, die later – van 1936 tot 1949 – rechter werd bij het Internationaal Gerechtshof in Den Haag, of om de talrijke rechters, magistraten, gevangenis personeel en procureurs die werden opgeleid in instituten voor hoger onderwijs in het buitenland, of om de tientallen rechtsscholen die zich na 1906 over China verspreidden. Reizen buiten China was onder het keizerrijk verboden, maar in 1893 werden de beperkingen op immigratie afgeschaft en werd het recht van keizerlijke onderdanen om te emigreren erkend. Verschillende tweetalige advocaten werden rechter bij het Internationaal Gerechtshof in Den Haag, terwijl geschoolde Chinese wetenschappers op hetzelfde hoge niveau stonden als hun buitenlandse collega's, in disciplines variërend

van luchtvaarttechniek tot zoölogie. Maar ook gewone mensen waren vaak vertrouwd met de wereld buiten hun gemeenschap, omdat geïllustreerde tijdschriften en radioprogramma's informatie verspreidden over elk aspect van de moderne wereld, of het nu ging om nieuwe landbouwtechnieken of de schommelende prijs van zijde op de internationale markt.

Hoe zit het dan met de economie in de republikeinse tijd? Economische activiteiten konden in vergelijking met de keizerlijke en communistische regimes relatief ongehinderd plaatsvinden.

'In 1919, slechts acht jaar na de val van het rijk, woonden meer dan 350.000 buitenlanders in het republikeinse China'

Technologische kennisdeling werd sterk vergemakkelijkt door een open economie, terwijl de (vrije) stroom van goederen de materiële kant van het dagelijks leven veranderde, van eenvoudige goederen zoals rubberen schalen en geëmailleerde wastafels tot de bouw van reusachtige metropolen langs de kust. Er ontstond een heel scala aan zeer diverse ondernemingen, die opbloeden door de toegang tot een veel grotere mondiale markt. De economie was van 1870 tot 1930 niet 'stagnerend' of 'achteruitgaand', maar gestaag groeiend en bloeiend, zelfs op het platteland.

Terreur en systematisch geweld

Het China-verhaal verwijst naar de overwinning van de Chinese Communistische Partij in 1949 als een 'bevrijding'. De term doet denken aan jubelende mensenmassa's die de straat op zijn gegaan om hun pas gewonnen vrijheid te vieren, maar in China is het verhaal van de bevrijding en de daaropvolgende revolutie er niet een van vrede, vrijheid en rechtvaardigheid. Het was in de eerste plaats een geschiedenis van berekende terreur en systematisch geweld.

De Tweede Wereldoorlog in China was een bloedige zaak, maar de burgeroorlog van 1945 tot 1949 eiste ook honderdduizenden burgerslachtoffers – militaire slachtoffers niet meegerekend. Toen de communisten door de Sovjet-Unie werden bewapend en het land probeerden te veroveren op Chiang Kai-shek en de nationalist, belegerden ze de ene stad na de andere, zodat de uitgehongerde bevolking werd gedwongen zich over te geven aan de communisten. De stad Changchun, ten noorden van de Chinese Muur, werd in 1948 vijf maanden lang omsingeld en viel pas nadat 160.000 burgers waren gestorven van de honger. Vrezend voor hetzelfde lot vielen andere steden kort daarna als dominostenen, terwijl de nationalist naar Taiwan vluchtten. Eind 1949 werd de rode vlag gehesen boven de Verboden ►

Stad in Beijing. Het communisme in China was het resultaat van een lange en bloedige militaire verovering.

Op het platteland werden na de 'bevrijding' landhervormingen doorgevoerd. De boeren kregen meer land in ruil voor het omverwerpen van hun leiders. Groepen werkers kregen quota van aantallen mensen die door de dorpingen op hardhandige wijze moesten worden ondervraagd, vernederd, geslagen, onteigend en soms gedood. Degenen die weigerden deel te nemen aan de zogenaamde 'strijdbijeenkomsten', werden op hun beurt aangeklaagd. Bijna twee miljoen 'landlords', vaak nauwelijks beter af dan hun burens, werden geliquideerd. En nog velen meer werden gestigmatiseerd voor het leven als uitbuiters en klassenvijanden. Hun bezittingen werden verdeeld onder de plattelandsbevolking: op deze wijze werd een meerderheid betrokken bij de eliminatie van een zorgvuldig aangewezen minderheid.

Moordquotum

Minder dan een jaar na de bevrijding kwam er een Grote Terreur, bedoeld om de tegenstanders van de revolutie te elimineren. Mao gaf een moordquotum van één per duizend op, maar in delen van het land werden twee of drie keer zoveel mensen geëxecuteerd, vaak op basis van zwakke 'juridische' voorwendselen. Hele dorpen werden met de grond gelijk gemaakt. Kinderen vanaf zes jaar werden beschuldigd van spionage voor de vijand en vervolgens doodgemarteld. Soms zochten kaderleden gewoon een paar gevangenen

uit en lieten deze doodschieten om hun quotum te halen. Eind 1951 waren bijna twee miljoen mensen vermoord, soms tijdens openbare bijeenkomsten in stadions, maar vaker nog buiten het zicht van het publiek, in bossen, nabij ravijnen, langs rivieroeveren, alleen of in groepen. Een uitgestrekt netwerk van gevangenis, verspreid over het hele land, heeft nog veel meer mensen opgeslokt. 'Geweld was de revolutie', om Simon Schama's opmerking over de Franse Revolutie te parafraseren. Maar geweld hoefde slechts af en toe te worden toegepast om effectief te zijn. Angst en intimidatie waren zijn getrouwe metgezellen, en ze werden op grote schaal gebruikt. Mensen werden aangemoedigd om zichzelf te transformeren in wat de communisten 'Nieuwe Mensen' noemden. Overal in kantoren, fabrieken, werkplaatsen, scholen en universiteiten, werden ze 'heropgevoed' en gedwongen om kranten en schoolboeken te bestuderen, om de juiste antwoorden, de juiste ideeën en de juiste slogans uit hun hoofd te leren. Steeds weer moesten ze voor de verzamelde menigte of in studiebijeenkomsten onder streng toezicht bekentenissen schrijven, hun vrienden aan de kaak stellen, hun activiteiten uit het verleden rechtvaardigen en vragen beantwoorden over hun politieke betrouwbaarheid.

Gebroken beloften

Toch was een groot deel van de macht van het nieuwe regime gebaseerd op meer dan alleen geweld en intimidatie. De geschiedenis van het communisme in China is ook een geschiedenis

Chiang Kai-shek met Churchill en Roosevelt in 1943 tijdens de Conferentie van Caïro in Egypte.

van gedane en gebroken beloften. Net als Lenin en de bolsjewieken kreeg Mao de macht door elke ontevreden groep te beloven wat ze het liefst wilden: meer land voor de boeren, onafhankelijkheid voor alle minderheden, vrijheid voor intellectuelen, bescherming van privé-eigendom voor zakenlieden en een hogere levensstandaard voor de werknemers.

Een voor een werden deze beloftes gebroken. Mao was een meesterstrategie; 'win de meerderheid voor je, werk de minderheid tegen en vermorzel alle vijanden afzonderlijk.' Groepen tegenstanders werden een voor een uitgeschakeld met behulp van de onwetenden die de vijanden van morgen werden. Het regime viel eerst mensen aan die als 'contrarevolutionairen' werden aangemerkt, daarna keerde het zich tegen voormalige overheidsdienaren, om vervolgens het bedrijfsleven in het gareel te brengen. Alle organisaties die buiten de partij opereerden – religieuze gemeenschappen, liefdadigheidsorganisaties, studieverenigingen, onafhankelijke kamers van koophandel, burgerverenigingen – werden binnen enkele jaren geëlimineerd. In 1956 werden alle particuliere ondernemingen onteigend. Op het platteland werd het land dat een paar jaar eerder was herverdeeld, gecollectiviseerd, terwijl de dorpingen hun bewegingsvrijheid verloren en verplicht waren het graan aan de staat te verkopen tegen door de overheid opgelegde prijzen.

In 1958 werden diezelfde mensen op het platteland in nog grotere collectieven ondergebracht, 'Volkscommunes' genaamd: door van iedere dorping een voetsoldaat te maken in één gigantisch leger dat dag en nacht werd ingezet om de economie te transformeren, dacht de Voorzitter dat hij zijn land naar de toekomst kon katapulteren. Mao was ervan overtuigd dat hij de gouden brug naar het communisme had gevonden, waardoor hij de messias was geworden die de mensheid naar een wereld van overvloed voor iedereen leidde. Maar de Grote Sprong Voorwaarts was een rampzalig

experiment, omdat tientallen miljoenen mensen, gereduceerd tot de status van gebonden dienaren, de dood vonden als gevolg van werk, mishandeling en uithongering.

Culturele Revolutie

De catastrofe van de Grote Sprong Voorwaarts ondermijnde Mao's positie onder zijn collega's. De Voorzitter vreesde dat hij hetzelfde lot zou ondergaan als Jozef Stalin, wiens nalatenschap door Nikita Chroesjtsjov werd ontmanteld. Zijn antwoord was de Culturele Revolutie. Zijn doel was om het land te zuiveren van feodale, burgerlijke en kapitalistische ideeën die volgens hem een bedreiging vormden voor de echte communistische ideologie. Maar de Voorzitter gebruikte de Culturele Revolutie ook om zich tegen zijn collega's te keren (sommigen van hen waren strijdmakkers van het eerste uur); hij onderwierp hen aan openbare vernedering, gevangenschap en marteling. Mao werd de enige leider, die zich met behulp van het gewone volk kon keren tegen het orgaan dat hem aan de macht had gebracht, namelijk de partij zelf. Jonge studenten werden de Rode Gardisten, die de belofte deden de Voorzitter tot de dood te verderdigen. Maar al snel begonnen rivaliserende facties elkaar op straat te bevechten met halfautomatische wapens in naam van de revolutionaire zuiverheid.

Mao-speldjes en een mini-editie van het Rode Boekje op een rommelmarkt in de 21e eeuw.

'De geschiedenis van het communisme in China is ook een geschiedenis van gedane en gebroken beloften'

Toen het land in chaos verviel, greep het leger in. Van 1968 tot 1971 maakten de militairen van China een garnizoensstaat, waarbij ze toezicht hielden op scholen, fabrieken en overheidseenheden. Ze stuurden miljoenen ongewenste 'elementen', waaronder vele studenten en anderen die de Voorzitter aan zijn woord hadden gehouden, naar het platteland om 'heropgevoed te worden door de boeren'. Er volgden bloedige zuiveringen, waarbij maar liefst een op de vijftig mensen werd vermoord. Mao was op zijn hoede voor het leger, en met name voor Lin Biao, een maarschalk die de onrust uitbuitte om zijn eigen machtsbasis uit te breiden en zijn volgelingen op sleutelposities in het hele leger te plaatsen. Hij stierf echter in september 1971 bij een mysterieus vliegtuigongeluk, waardoor er een einde kwam aan de greep van het leger op het burgerleven.

Zwarte markten

Meer dan twee decennia van revolutionaire razernij hadden inmiddels bijna iedereen uitgeput. Toen het leger werd gezuiverd, beseften velen dat de partij zwaar beschadigd was door de Culturele Revolutie. Ze maakten van de gelegenheid gebruik ►

om hun leven in stilte voort te zetten, ook al bleef de Voorzitter gedurende zijn laatste levensjaren de ene groep tegen de andere uitspelen. Vooral op het platteland hadden de Grote Sprong Voorwaarts en de Culturele Revolutie de geloofwaardigheid van de partij aangetast. In een onopvallende, stille revolutie sloten vele miljoenen dorpeelingen zich heimelijk weer aan bij traditionele praktijken: ze openden zwarte markten, ruilden onderling collectieve goederen uit, verdeelden het land en openden ondergrondse fabrieken. Zelfs voordat Mao in september 1976 stierf, hadden grote delen van het platteland de planeconomie al verlaten. De geleidelijke ondermijning van de planeconomie was een onbedoeld resultaat van de Culturele Revolutie, en het zou een van de meest langdurige erfenissen van een decennium van chaos en ingesleten angst worden. Geen enkele communistische partij zou een georganiseerde confrontatie hebben getolereerd, maar kaderleden op het platteland waren weerloos tegen een groot aantal dagelijkse daden van stille opstandigheid en eindeloze uitvluchten, terwijl de mensen probeerden de economische dominantie van de staat te ondermijnen en te vervangen door hun eigen initiatief. Zonder leiders, zonder openlijke tegenstand en zonder een expliciete ideologie ondernamen de dorpsbewoners een stille structurele revolutie, met als onbedoeld gevolg dat voor vele miljoenen mensen het economische landschap voor altijd veranderde. Deng Xiaoping, die enkele jaren na de dood van Mao de touwtjes in handen kreeg, probeerde kortstondig de planeconomie nieuw leven in te blazen, maar realiseerde zich al snel dat hij geen andere keuze had dan mee te gaan met de stroom. De volksgemeenschappen, de ruggengraat van de gecollectiviseerde economie, werden in 1982 ontbonden.

Rode Gardisten voeren een dans op, met op de achtergrond een poster van Voorzitter Mao, 30 juni 1968.

Van platteland naar steden

Het was het einde van een tijdperk. Door de decollectivisering groeide het aantal bedrijven in de dorpen en in de jaren tachtig zie je een verschuiving van economische activiteiten van het platteland naar de steden. De particuliere ondernemers die de economie transformeerden waren miljoenen gewone dorpsbewoners die in feite de staat hadden ontweken.

Het China-verhaal portretteert Deng Xiaoping als een bijna mythische figuur, maar als er echt een architect van economische hervormingen moet worden aangewezen, dan is dat zonder twijfel *het volk zelf*, en niet de Communistische Partij. Echter, politieke hervormingen kwamen er niet: de partij wenste haar machtsmonopolie niet op te geven. De scheiding der machten werd door Deng Xiaoping expliciet uitgesloten, inclusief het idee van vrije verkiezingen.

De Communistische Partij heeft de economische groei gebruikt om zichzelf weer op te bouwen. De volgende decennia gingen de (relatieve) economische vrijheden hand in hand met een stevige onderdrukking van de politieke basisvrijheden. Er waren veel strubbelingen – niet in de laatste plaats het bloedbad op en rond het Tiananmenplein in juni 1989 –, maar toch heeft het bedrog (zoals ik dat noem) steeds kunnen gedijen, met als gevolg dat het China-verhaal niets minder is dan een economisch wonder.

Maar was dat echt zo? Volgens het IMF ging het bruto binnenlands product per hoofd van de bevolking, op de wereldwijde ranglijst, van nummer 126 in 1980 naar 121 een decennium later in 1989. Weer tien jaar later, in 1999, stond het nog steeds op 121, onder Zimbabwe maar boven Turkmenistan. In 2007, net voor de wereldwijde crisis, was het opgeklommen tot 116. In 2017 bereikte het positie 76, dus het is duidelijk dat de partij in staat is geweest om het land te beschermen tegen de gevolgen van de wereldwijde crisis van 2008 en die zelfs heeft kunnen gebruiken om te gedijen, ook al moeten we deze cijfers met een flinke korrel zout nemen.

China lijkt vandaag de dag, voor elke bezoeker die zich het land van twintig of dertig jaar geleden herinnert, nauwelijks herkenbaar. Het is een indruk die wordt versterkt door het China-verhaal: een van de grootste prestaties van het regime is dat het zichzelf succesvol heeft gedistancieerd van het Mao-tijdperk, zelfs op zo'n wijze waardoor het lijkt alsof dat Mao-verleden nooit heeft bestaan. De instellingen waarop de partij zich sinds 1949 beroept om de bevolking haar wil op te leggen, zijn in de loop van tientallen jaren opgefrist. Er is het grote Departement voor Propaganda, dat sinds 1949 zijn naam en missie niet meer heeft veranderd, hoewel het nu verhullend in het Engels wordt vertaald als het 'Publicity Department'. Er is het ministerie van Veiligheid en het ministerie

Tijdens de Culturele Revolutie werden historische voorwerpen vernietigd, zoals deze antieke Boeddha-beelden.

van Staatsveiligheid, twee kolossen die tot achter de voordeur reiken. En niet te vergeten het Bureau voor de Statistiek, dat de wereld vertelde over het wonder van de Grote Sprong Voorwaarts in 1958, en dat uiteraard ook vandaag de dag de cijfers publiceert die de partij nodig heeft om het China-verhaal te promoten.

Volksbevrijdingsleger

Maar bovenal is er het 'Organisatie-departement', een instelling die door deskundigen van communistische regimes onmiddellijk zal worden herkend. Het heeft sinds 1949 de leiding over het aanstellen van kaderleden op elk niveau van de staat, waarbij het departement ervoor zorgt dat iedere werknemer van de regering wordt gespiegeld door een partijlid dat alle belangrijke beslissingen neemt. Ik werk aan de Universiteit van Hongkong, waar academici beslissen wie er wordt uitgenodigd, wie er wordt bevorderd en wat er wordt onderwezen en onderzocht. Als ik op een universiteit aan de andere kant van de grens op het vasteland had gewerkt, zouden die beslissingen door de partijsecretaris van de afdeling worden genomen. Als laatste noem ik hier uiteraard nog het Volksbevrijdingsleger. Zoals de meeste organisaties in de Volksrepubliek die zeggen in dienst van het volk te staan, is dit leger het exclusieve instrument van de partij, gebruikt om over het volk te heersen.

Mao heeft in de eerste jaren van de Volksrepubliek met succes alle organisaties *buiten* de organisatie van de partij geëlimineerd en ervoor gezorgd dat de Chinese Communistische Partij de enige bezitter werd van alle hulpbronnen van het land. Dat is sinds Mao's dood niet wezenlijk veranderd, aangezien de partij de exclusieve machtspositie heeft om het volk te beroven van zijn bezittingen. Het land is van de staat, de banken zijn van de staat, de industrie is van de staat en de meeste grote ondernemingen en bedrijven zijn van de staat of

worden daar indirect door gecontroleerd.

Economen hebben opgemerkt dat het consumptieniveau in China laag is. Het is zo laag omdat er zo weinig rijkdom naar de overgrote meerderheid van de bevolking sijpelt. Het grootste deel van de rijkdom wordt gecontroleerd door de staat en stroomt naar de partij. In tegenstelling tot de decennia vóór 1949 is er geen onafhankelijke rechterlijke macht die in staat is het privé-eigendom van het individu te verdedigen. In China is geen trias politica. Volgens de grondwet is het zogenaamde 'socialistische publieke eigendom' 'onaantastbaar', in tegenstelling tot privé-eigendom. Zelfs miljardairs zijn niet in staat om hun bezittingen te beschermen, behalve door dat buiten China te stallen, zoals we een paar jaar geleden hebben gezien voordat de controle op het kapitaal werd versterkt. Af en toe verdwijnen een of twee miljardairs uit het zicht, terwijl juist anderen hard roepen om hun loyaliteit aan de partij te bewijzen. Sinds 1951 beroept de partij zich regelmatig op de strijd tegen corruptie om op te kunnen treden tegen degenen die zij als een bedreiging van haar macht ziet.

'De partij heeft de exclusieve machtspositie om het volk te beroven van zijn bezittingen'

Men kan stellen dat een eenpartijstaat, of een autoritaire regering, allerlei relatieve voordelen heeft, waaronder stabiliteit in tijden van economische crisis. Maar er is weinig dat erop wijst dat de Chinese Communistische Partij ooit zinvolle politieke of economische hervormingen zal doorvoeren. Integendeel. Haar hand is overal en zal niet vanzelf bewegen. Wie denkt dat dit niet waar is, is het verleden vergeten en trapt met open ogen in het – door het Departement van Propaganda verzonden – China-verhaal. ■

‘Natuurlijk is dat niet gebeurd’

De inname van Constantinopel als heldenepos

Regisseur Emre Şahin is gepassioneerd over zijn *Rise of Empires: Ottoman*. Hij wil het grootse verhaal van ‘1453’ aan de wereld vertellen. Dat doet hij met een heldenepos waarin historische kennis rekbaar lijkt. De één vindt het geweldig, de ander vindt het geen *history*, maar ‘*schmistory*’. Wat doen de vrijheden van de regisseur met de beeldvorming van de inname van Constantinopel in 1453? En kunnen we daar wat mee in de les?

David Nieuwdorp, Job Snellink, Nadia van Veen en **Lisanne Merks** zijn studenten aan de lerarenopleiding Geschiedenis van Hogeschool Windesheim. **Robert Boonstra** is docent aan de lerarenopleiding Geschiedenis van Hogeschool Windesheim.

Wanneer Mehmet II zijn legers in 1453 voor de muren van Constantinopel verzamelt, is de stad niet meer dan een schim van zijn voormalige zelf of van het rijk dat het belichaamt. Keizer Constantijn XI regeert over de ruïnes van een vervallen stad en over een kibbelende bevolking die nog zo’n tien procent beslaat van de 600.000 inwoners die er onder Justinianus’ heerschappij (527-565) leefden. Mehmet vertegenwoordigt een jonger, dynamisch rijk dat overigens diep in de buidel moet tasten voor de weergaloze oorlogsinspanning. En de uitkomst is verre van zeker.¹

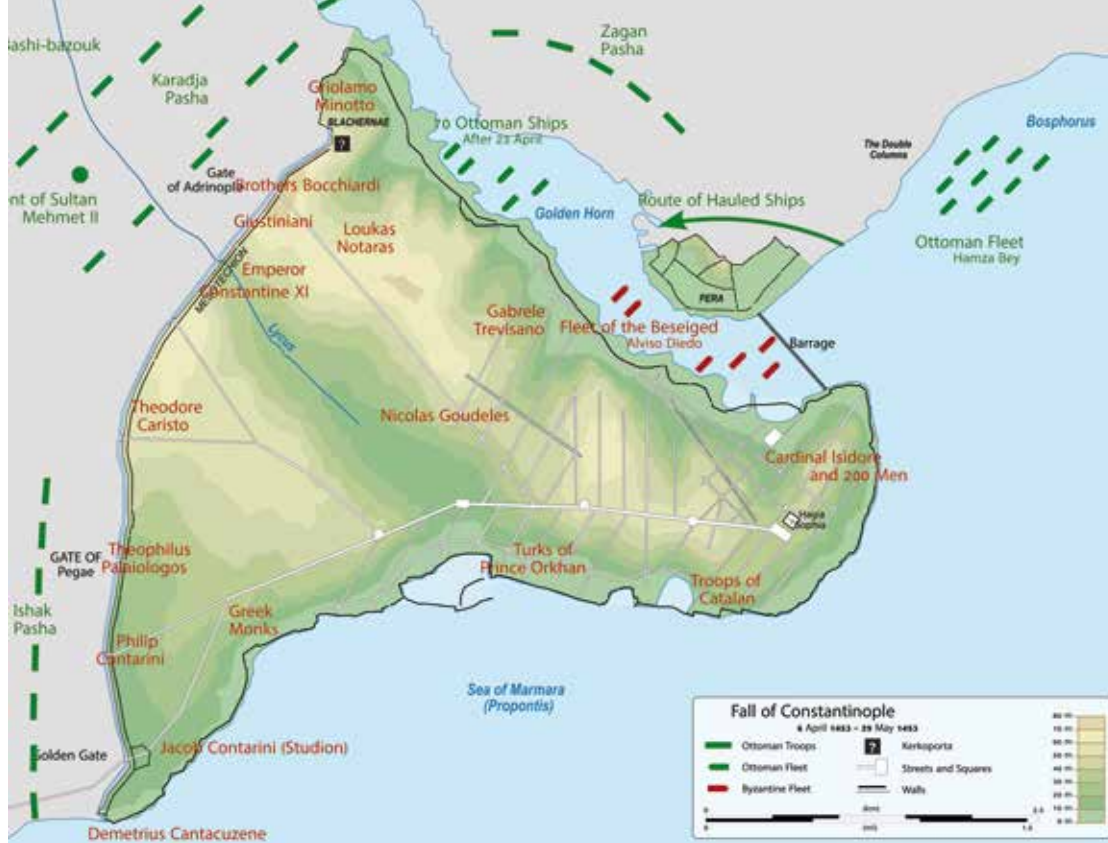
Beeldvorming

Hoewel de makers van *Rise of Empires: Ottoman* de context van ‘1453’ met een oog voor detail neerzetten, wordt er toch regelmatig een ander beeld van het verleden geschetst dan met historische bronnen te onderbouwen is. De kracht van de serie is dat je wordt meegenomen in de wijze waarop ‘1453’ beleefd zou kunnen zijn. Je kijkt mee over de schouders van Mehmet de Veroveraar, van keizer Constantijn XI en zijn comman-

dant van de verdediging Giustiniani. De emotie en actie die de kijker het verhaal intrekken en die je mee laten leven met de helden van het verhaal komen echter met een historisch prijskaartje. Soms gaat het om een flinke verdraaiing, vaak om een subtiele draai waarmee bestaande academische beelden op het altaar van de drama worden geofferd. Hoewel er best wat fictieve elementen in de serie zitten, zijn het de nuances in de beeldvorming van de hoofdpersonen waarop ons oog viel. De inname van Constantinopel in 1453 is onlosmakelijk verbonden met de Ottomaanse sultan Mehmet II, die met de verovering faam verwierf als *Fatih* ofwel Veroveraar. Het is dan ook logisch dat de focus in de serie ligt op dé hoofdpersoon in dit verhaal. Marios Philippides, emeritus professor aan de University of Massachusetts Amherst, die zelf figureert in de serie als één van de historische commentatoren, schrijft in correspondentie met de auteurs dat Mehmet te veel schermtijd gehad heeft ten behoeve van het drama. Mehmet wordt zo geportretteerd als een krijger die zijn eigen bloed liet vloeien om de stad in te nemen, terwijl het beeld van strateeg meer past.

Scène uit *Rise of Empires: Ottoman*. Tommaso Basili speelt keizer Constantijn.

Een kaart van de belegering van Constantinopel. In het groen de posities van de Ottomanen, in het rood de Byzantijnse. Onder: Scène uit *Rise of Empires: Ottoman*. De rol van Mehmet wordt gespeeld door Cem Yigit Üzümgözü.

De planning en flexibiliteit die Mehmet II in het beleg van Constantinopel heeft gestoken was immens. Constantinopel was immers een bijna onneembare vesting. De stad lag op de kruising van Azië en Europa en werd aan drie kanten door water omringd. Aan de enige landzijde sloeg het ene na het andere leger kapot op de muren van Theodosius, die sinds de vijfde eeuw standhielden. De goed verdedigbare stad leek onneembaar (los van 1204). Volgens tijdgenoot Giacomo de' Languschi had Mehmet echter alle karaktereigenschappen om een risicovolle belegering van Constantinopel aan te gaan. Hij was koppig, standvastig en wilde zich bewijzen als de Turkse Alexander de Grote. Bovendien was Mehmet een excellent strateeg.² We zien Mehmet de strateeg in de serie de voornoemde geografische barrières stuk voor stuk slechten en de stad afsnijpen. Hij begint met het afsnijden van de aanvoerroute van voorraden over de Bosphorus door een enorm fort (Rumeli Hisari) te bouwen dat samen met zijn tegenhanger aan de Aziatische kant elk schip op de rivier met kanonnen kon raken. Omdat Bosphorus 'keel' betekent in het Turks, kreeg het fort al snel de naam 'de Keeldoorsnijder'. Om te voorkomen dat de stad wordt omsingeld, sluit keizer Constantijn de Gouden Hoorn af met een ijzeren ketting. Mehmet bedenkt hierop een plan om de Gouden Hoorn te bereiken. Met behulp van mankracht en ossen verplaatst Mehmet de Ottomaanse schepen over land naar de Gouden Hoorn. Hiermee wordt de tweede barrière tegen de stad gebruikt. Tot slot lijkt Mehmet een troef in handen te hebben om ook de landsverdediging aan te pakken: reusachtige kanonnen van de Hongaarse gieter Orban. In de serie zien ze er angstaanjagend uit en dat was, volgens Philippides, ook de voornaamste impact van de bakbeesten: psychologisch.

Hoewel de tactische zetten van het beleg getoond worden, vertekent de bril waardoor we ze kijken het beeld van de sultan. We zien dat Mehmet gewond raakt bij de ontploffing van het grootste kanon; dat is nooit gebeurd. We zien dat Mehmet in een allesbeslissende aanval voor de troepen uit richting de muren rijdt. Weer: nooit gebeurd. De focus op de heroïek en actie maken dat Mehmet meer krijger dan strateeg wordt in de serie.

Spartelende leider

De man die de Byzantijnse rompstaat tegen Mehmet moest verdedigen was Constantijn XI. Hij kreeg de bijnaam 'onsterfelijke keizer', omdat hij zich op de dag van de val in het heetst van de strijd stortte en erna nooit meer gezien is. Hoewel de naam een idee van een legendarische held oproept, zien we in de serie in eerste oogopslag het tegendeel. Constantijn wordt afgebeeld als een spartelende leider, die Mehmet giften stuurt om de vrede te bewaren en die gedurende het beleg ►

¹ Fris het geheugen over de inname van Constantinopel op met het artikel 'Wie 1453 zegt, zegt Mehmet de Veroveraar' van Rolf Strootman, in *Kleio* 5 van 2010, te vinden in het archief op www.vgnkleio.nl.

² Roger Crowley, 1453: *The Holy War for Constantinople and the Clash of Islam and the West* (New York 2006), 45.

blijft hopen op hulp uit Europa. Wat maakt dat Constantijn zo hulpeloos overkomt? In de biografieën over Constantijn maken we kennis met een standvastige keizer die er geen seconde over nadacht om zijn stad in de steek te laten. De keizer leek zich bewust van zijn historische verantwoordelijkheid voor de Byzantijnse erfenis. De biografen van de keizer Donald M. Nicol en Marios Philippides beschrijven zijn inspanningen voorafgaand aan de inname als sterk diplomatisch. Hij schreef tot op het laatst zijn vingers blauw naar de Latijnse wereld om zich van steun tegen de Ottomaanse dreiging te verzekeren. Constantijns reputatie als legeraanvoerder boezemde minder vertrouwen in. In 1446 nam Constantijn als despoot van Morea een reeks noodlottige beslissingen waarna hij een roemloze nederlaag leed tegen Mehmet's vader, Murat II. Ook toen stond Constantijn op de muren (Hexamilion) tegenover een indrukwekkend leger en tegen alle logica in bond hij de strijd met de Ottomanen aan. Historici zijn het er nog niet over eens wat Constantijn bewoog stelling te nemen. Koppigheid? Moed? Constantijn was echter wel wijzer geworden en

Scène uit *Rise of Empires: Ottoman*. Het vreemde lichtschijnsel boven de Hagia Sophia speelt een belangrijke rol in de serie.

Fragmenten

■ Aflevering 1, 16.30-18.10 en aflevering 6, 30.09-32.07:

We zien Constantijn de diplomaat in het eerste fragment. De keizer probeert hulp vanuit de Latijnse wereld te krijgen. Het wantrouwen jegens de paus en de religieuze verdeeldheid in de stad komt hier kort, maar helder naar voren. In het tweede fragment zien we de keizer zich op de aanstormende janitsaren storten, nadat de historici in de serie enkele interessante vergelijkingen trekken, waaronder die met Leonidas.

■ Aflevering 5, 15.00-18.25:

Mehmet en Giustiniani onderhandelen voor de muren van Constantinopel over de toekomst van de stad, terwijl de keizer op de muren toekijkt. Dit heeft nooit plaatsgevonden, maar is gebaseerd op een poging van Mehmet om Giustiniani te verleiden de strijd op te geven.

■ Aflevering 5, 36.45-43.20:

Vlak voor de laatste aanval worden de stad en de belegeraars opgeschrikt door een bloedmaan en door een vreemd blauw schijnsel boven de Hagia Sophia. De inwoners van Constantinopel schreeuwen het uit van angst. Het Ottomaanse leger put kracht uit het verschijnsel.

met de verdediging in 1453 delegerde hij veel naar bekwame mannen als Giustiniani. De keizer bleef wel aan het roer staan.³

Kijken we met deze kennis nogmaals naar de serie en specifiek naar wat we Constantijn zien doen, dan komen we erachter dat de serie de keizer op een redelijk getrouwe wijze afbeeldt: als diplomaat en coördinator. Hij steekt echter schril af tegen de acties van de kloeke Giustiniani.

De vergeten held

In plaats van Constantijn wordt dus Giovanni Giustiniani Longo in de serie opgeworpen als held van de verdedigers. Hoewel Giustiniani werkelijk de verdediging droeg, wordt zijn rol in de serie wel erg prominent gemaakt om de charismatische Mehmet tegenwicht te bieden. Dit leidt tot *Kingdom of Heaven*-achtige scènes waarin we Mehmet en Giustiniani buiten de stadsmuren in een tête-à-tête stoere mannentaal horen uitslaan. Iets wat volgens Emrah Safa Gürkan (een van de historici in de serie) 'natuurlijk niet gebeurd' is.⁴ Wat weten we wel?

Giustiniani verscheen in januari 1453 aan het hoofd van zevenhonderd goedgepaste soldaten in Constantinopel. Hij stond bekend als een expert in het verdedigen van ommuurde steden. Al snel bleek de Genuëes onmisbaar voor de verdediging van Constantinopel. Het ene moment was hij voor strategische aansturing in het paleis te vinden en het andere moment weer op het slagveld. De slijtageslag van Giustiniani kwam tot een abrupt einde toen hij op 29 mei, de dag van de val, werd geraakt door een onbekend voorwerp. Toen Giustiniani zijn wond wilde laten behandelen, volgden zijn *condottieri* hun leider. Hierin zagen de andere verdedigers een terugtrekkende beweging, waardoor ze in paniek hun post verlieten. De oprukkende janitsaren wisten meteen van de verwarring gebruik te maken en drongen de stad binnen.

Waar tijdgenoten lovend zijn over Constantijn XI die ten onder ging met het rijk, verwijten ze Giustiniani lafheid omdat hij zich terug heeft getrokken. Kardinaal Isidorus memoreerde na zijn vlucht uit Constantinopel: 'In de entourage van de heroïsche keizer bevond zich een krijgsheer met de naam Giovanni Giustiniani die volgens velen de voornaamste oorzaak was van de vernietiging en ballingschap. Laat me dit weglaten.'⁵ En zo zweeg men lang over Giustiniani. Maar op Netflix is hij weer prominent in beeld gezet.

Het gewicht van voortekenen

Hoewel de focus in de serie op de handel en wandel van de historische actoren ligt, is er een bovennatuurlijk kader gecreëerd waarbinnen de helden hun lotsbestemming vervullen. Voortekenen en profetieën worden door de makers ingezet om

de verdedigers verder te demoraliseren en om de Ottomanen nieuw elan te geven. Dat geeft een wat zwart-witte voorstelling van zaken en dekt daarbij religieuze problematiek, die vandaag de dag nog een twistappelpunt vormt, toe met een deken van bijgeloof. Hoe wordt, zoals Philippides schrijft, 'de verslaving aan profetieën' ingezet ter intensivering van het drama? Na weken van mislukte aanvallen, morrende soldaten en de dreiging van een bevrijdingsleger lijkt Mehmet in de serie door zijn knieën te gaan. Maar dan schieten bovennatuurlijke krachten de sultan te hulp. Boven de koepel van de Hagia Sophia spat en knettert een blauw lichtspel de lucht in, waarna Mehmet roept dat Allah de ongelovigen heeft verlaten. Dit geeft hem het laatste zetje om de definitieve aanval in te zetten. De jonge sultan staat op het punt waar te maken wat aan het begin van de serie, in de mythische droom van Osman al geprofeteerd werd: de verovering van Constantinopel. De makers van de serie hebben het fenomeen aangegrepen om de moraal in de stad tot het nulpunt te brengen. In werkelijkheid heeft het mysterieuze lichtspel de Ottomanen ook uiterst verontrust. Mehmet had er een slapeloze nacht van en raadpleegde uit angst zijn moellahs. Zij waren het die hem geruststelden door aan te geven dat de stad

nu echt gedoemd was te vallen.⁶ Mehmet lijkt in het echt toch iets minder vlot te zijn geweest dan de serie doet geloven.

Binnen de muren ziet Constantijn XI angstvallig de voortekenen aan. De stad zou volgens een profetie vallen onder een keizer met dezelfde naam als de oprichter van de stad, en hun moedersnamen (Helena) zouden ook overeenkomen. De keizer gaat in de serie gebukt onder deze profetie, waardoor hij nog sterker afsteekt tegen Mehmet, die zijn moed hervindt. Uit de bronnen valt niet op te maken of de keizer van de profetie wist. Het is de vraag of dat überhaupt kon: sommige profetieën zagen pas het levenslicht nadat Constantijn zijn laatste adem had uitgeblazen.⁷

Geschied voor de les?

In hoeverre is de serie nu geschikt om te gebruiken in de klas? Als we in de gaten houden dat een regisseur met het vertellen van een verhaal andere keuzes maakt dan een historicus, dan kan een vrije interpretatie interessante perspectieven opleveren. In veel situaties, denk aan de relatie tussen Mehmet en zijn vader, bevat de beeldvorming een interpretatie waarvoor niet per se een beter alternatief voorhanden is (dat zal in dit voorbeeld overigens niet iedereen met ons eens zijn). We weten immers niet altijd van de gevoelens, gedachten of intenties van de historische actoren.

Dat gezegd hebbende is het makkelijk om beeldvorming al snel geloofwaardig te vinden. En dat is de moeite van het behandelen waard. Daarom hebben we voornamelijk subtiele kwesties aan de kaak gesteld in dit artikel. In de serie zijn echter duidelijker voorbeelden te vinden waar de verbeeldingskracht de vrije loop is gelaten. Er komen immers gefingeerde personen prominent voor in het verhaal, terwijl andere invloedrijke personages (denk aan een sjeik Akşemsettin) nergens te vinden zijn. En wat te denken van de wijze waarop Halil Pasja en Loukas Notaras als een stel schurken zijn afgebeeld?

'Rise of Empires: Ottoman is zo'n productie waarin iedereen kan zien wat hij wil'

De serie is nog interessanter voor het onderwijs, wanneer we met onze leerlingen ontdekken wat '1453' doet met kijkers over de wereld: hoe gaat men om met dit verhaal over het verleden? *Rise of Empires: Ottoman* is namelijk zo'n productie waarin iedereen kan zien wat hij wil: vermaak, leugen, propaganda (voor of tegen wie dan ook), noem het maar op. Hoe kan een leerling uitspraken over de serie op waarde schatten en zelf een geïnformeerd standpunt innemen? Die vraag bekijken we in 'Kleio in de klas' op de volgende pagina's. ■

De belegering van Constantinopel in een Vlaams manuscript uit de vijftiende eeuw.
Uit: Bertrandon de la Broquière, *Reis naar het overzeese land*.
Manuscript verlicht door Jean Le Tavernier.
Nationale Bibliotheek van Frankrijk.

⁶ Donald M. Nicol, *The Immortal Emperor. The Life and Legend of Constantine Palaiologos, last Emperor of the Romans* (New York 1992) & Marios Philippides, *Constantine XI Dragaš Palaeologus (1404-1453). The Last Emperor of Byzantium* (Londen 2019).

⁷ Netflix Ottoman - Olmaz Öyle Saçma Şey - S3B21. youtube.com/watch?v=FS3-ON1MgTM.

⁸ Vrij vertaald uit: Marios Philippides, Walter K. Hanak, *The Siege and Fall of Constantinople in 1453, Historiography, Topography, and Military studies* (Ashgate publishing, 2011), 534.

⁹ Crowley, 1453, 179.

¹⁰ Philippides & Hanak, *The Siege*, 214-220.

Calling bullsh*t

Kritisch kijken naar reacties op Rise of Empires

De trailers van *Rise of Empires: Ottoman* zijn op YouTube te vinden. In de reacties eronder gaan onbekende gebruikers met elkaar in debat over de serie. Ze vuren historische termen op elkaar af om anderen te overtuigen van een mening over een fragment of over de hele serie. Je raakt al snel onder de indruk van de historische taal. Hoe geloofwaardig komen deze internetgebruikers over op onze leerlingen?

David Nieuworp, Job Snellink, Nadia van Veen en **Lisanne Merks** zijn studenten aan de lerarenopleiding Geschiedenis van Hogeschool Windesheim. **Robert Boonstra** is docent aan de lerarenopleiding Geschiedenis van Hogeschool Windesheim.

Wat?

Iedereen die enigszins bekend is met digitale platforms weet dat de uitspraken erop vaak heel stellig gedaan worden. Zo wordt ook over geschiedenis geschreven of wordt geschiedenis gebruikt om een boodschap te ondersteunen. Enerzijds is het mooi om te zien dat geschiedenis leeft. Anderzijds zien we veel eenzijdige informatie, verouderde inzichten, niet kloppende redeneringen of vergelijkingen, een onvermogen om zich in te leven in andere standpunten, een soort waarheidsabsolutisme en heel veel generalisaties die revue passeren.

In deze oefening nemen de leerlingen de rol aan van een kritische internetgebruiker. Leerlingen bekijken fragmenten van *Rise of Empires* op YouTube én ze lezen wat YouTube-gebruikers en andere criticasters op het internet er (met historische argumentatie) over schrijven. Door bronkritiek te combineren met enkele regels over misinformatie en desinformatie doen leerlingen uitspraken over de beeldvorming in de serie en over de geloofwaardigheid van uitspraken (reacties) erover. Leerlingen wegen de informatie en antwoorden in een korte reactie op de reacties over *Rise of Empires*.

Voor wie?

Er is een opdracht voor de bovenbouw en voor de onderbouw. Niveaueverschil is goed aan te brengen.

Wanneer?

Tijdvak 4, hoewel in de reacties ook vergelijkingen worden gemaakt met andere tijdvakken.

Hoe lang?

Een of twee lessen.

Hoe werkt het?

Het lespakket bestaat uit een docentenhandleiding, een presentatie en werkbladen. Leerlingen krijgen een filmfragment van *Rise of Empires: Ottoman* te zien en enkele reacties bij het fragment te lezen. Met enkele vragen en zonder enige informatie vooraf, wordt de leerling gevraagd om een oordeel te vormen over de boodschap, de beeldvorming en de geloofwaardigheid van hetgeen geschreven is. Leerlingen bespreken hun bevindingen met elkaar om te zien welke overeenkomsten en verschillen er zijn. Dit is als het ware een nulmeting. In de volgende stap krijgen de leerlingen een bronnenblad met

informatie over de inhoud van het fragment en de reacties. De docent kan ervoor kiezen om zelf wat informatie te bespreken. Nadat de kennis is geïnventariseerd, wordt een geloofwaardigheidsschaal geïntroduceerd. De schaal is bedoeld om in de volgende fase ondersteuning te bieden in het beoordelen van de reacties. Op deze schaal kunnen leerlingen met kaartjes hun eigen overwegingen zichtbaar maken: welke aspecten van een reactie vinden ze overtuigend en welke niet? Vervolgens keren de leerlingen bewapend met de nieuwe kennis en de geloofwaardigheidsschaal zich opnieuw tot het fragment van de serie en tot de reacties erover. Vervolgens bespreken de leerlingen of hun oordeel over het fragment en de reacties veranderd of verdiept is, of misschien wel hetzelfde is gebleven. Tot slot bespreken we het verschil tussen de eerste antwoorden en de antwoorden na de oefening:

Poster van de Netflix-serie *Rise of Empires: Ottoman*.

toegepast, omdat er over bijna elk historisch onderwerp wel een discussie te vinden is op grote social media. Deze oefening bevindt zich dan ook op het kruispunt van bronkritiek en mediawijsheid.

hoe komt het dat er verschillen in de beantwoording zijn? En waaraan ligt dat?

Wat is er mogelijk?

De reacties zijn vertaald en ook bewerkt om in complexiteit te kunnen variëren. De Engelstalige varianten zijn ook beschikbaar voor wie deze versies van de reacties liever gebruikt. Daarbij zijn verschillende fragmenten van de film geselecteerd, waarvan sommige op YouTube staan, andere fragmenten zijn alleen via Netflix te zien. De geselecteerde fragmenten gaan over Constantijn, Mehmet, Giustiniani, en over het blauwe licht op de Hagia Sophia waar men het vertrek van de heilige geest in zag. Bij elk fragment zijn reacties geselecteerd. Het is te veel om alle onderwerpen te behandelen. Een docent kan dus kiezen welke onderwerp zij/hij behandelen wil, kan de les meerdere keren herhalen of zij/hij kan bijvoorbeeld expertgroepen maken en de leerlingen onderling de uitkomsten laten vergelijken.

Waarom?

In 2020 schreven twee universiteitsdocenten in de VS het gemakkelijke en voor docenten zeer handige werk *Calling Bullsh*t*. De auteurs nemen de lezer mee in het herkennen en aan de kaak stellen van misinformatie, desinformatie, onzin (*bullshit*) of regelrechte leugens. Het werk past in de tijd. Ook op edX (waar je gratis cursussen kunt volgen) zijn sinds kort lessen over *fake news* of onwaarheden te volgen. Hoewel deze opdracht anders is, ligt aan de basis het beoordelen van de

kwaliteit van informatie en de geloofwaardigheid van uitspraken of personen.

Hiermee oefenen is iets van de lange adem. Het aantrekkelijke van een oefening als deze is echter dat er veel materiaal voorhanden is. Met enige oefening kan deze opdracht al snel op andere onderwerpen worden

Wat levert het op?

Voor de docent levert dit mogelijk een volgend lesidee op: er wordt in het dagelijks gebruik zoveel op het internet over geschiedenis geschreven, dat het een waardevolle bron is om kritisch denken over uitspraken met en over geschiedenis te oefenen. En dat is ook wat het de leerlingen op zou moeten leveren. ■

Boven: Scène uit *Rise of Empires: Ottoman*.
Onder: Hang deze poster over het herkennen van desinformatie op in de klas. Niet alleen nuttig voor deze 'Kleio in de klas'. De poster is te downloaden op kloptdatwel.nl, via tinyurl.com/ploks.

TEGEN!

PSEUDO EXPERTS
→ Ongewijldificeerde personen of instellingen presenteren als bronnen van betrouwbare informatie.

Meerderheid van nep experts
→ Het denken van een groot aantal respectabele mensen om te denken dat er geen wetenschappelijk consensus is over een onderwerp.

Strategien van minderheid
→ Het uitgangspunt van een klein aantal afwijkende meningen van daarmee een overtuigende wetenschappelijke consensus is tegen te stellen.

Key dealer
→ Het presenteren van wetenschap en populairwetenschap met beide voeten in de vloer is een manier te werken van een legitiem wetenschappelijk detail.

Dejete strategie
→ Assessment dat enkel twee dingen is: legitieme afwijkingen overtuigend, te ook te andere aspecten omtrent andere bronnen.

Maatige conclusies trekken
→ Een vroege conclusie die begint problemen daar waarbij te gaan aan relevante conclusies.

Overduidelijk plaat
→ Overduidelijk conclusie heeft twee aspecten: het is te helder voor een wetenschappelijk detail.

LOGISCHE DWALINGEN
→ Het gebruik van een dubbelzinnig taalgebruik om tot een onbetrouwbare conclusie te komen.

Argumenten of herhalen
→ Het argument op de terug.
→ Een argument op een wetenschappelijk grond, in plaats van op een mening.

Van bewijzen af laten gaan
→ Bewijzen de aandacht weg te halen van het relevante punt om de aandacht af te leiden van een betrouwbare punt.

Onmogelijke verwachtingen
→ Het stellen van een te hoge verwachting op een wetenschappelijke activiteit, die de wetenschappelijke simpelweg niet kan vervullen.

Dejete verspreiding
→ Een afwijking van een standaard van een wetenschappelijk detail, dat het tegelijk overtuigend wordt.

Direct contact
→ Directe afwijking van een wetenschappelijk detail, dat het tegelijk overtuigend wordt.

Strategieën
→ Het presenteren van een argument overtuigend van een wetenschappelijk detail, dat het tegelijk overtuigend wordt.

KRENTEN UIT DE PAP HALEN
→ Bewust informatie selecteren die een standpunt bevestigt, terwijl informatie die het standpunt tegengesproken wordt genegeerd.

Leke geschiedtekort
→ Het presenteren van een wetenschappelijk detail, dat het tegelijk overtuigend wordt.

Bevestiging
→ Het presenteren van een wetenschappelijk detail, dat het tegelijk overtuigend wordt.

SAMENZWERINGSTHEORIEËN
→ Het presenteren van een wetenschappelijk detail, dat het tegelijk overtuigend wordt.

BASISCURSUS DESINFORMATIE

De realiteit van de opwarming van de aarde, de effectieve noodzaak van vaccinaties en de gezondheidsrisico's van uitlaatgassen hebben één ding gemeen: deze wetenschappelijke principes worden vaak verdraaid in politieke discussies.

Dit gebeurt online op Facebook, Twitter en blogs maar ook in persoonlijke en parlementaire discussies. Voor leken is deze retoriek waarmee de publieke opinie wordt gemanipuleerd vaak moeilijk te herkennen.

Deze afbeelding illustreert de veel voorkomende strategieën waarmee desinformatie wordt gebruikt om een rookgordijn op te trekken.

Voor de ogen van de wereld

De terugkeer van de D-day-vlag

'De ogen van de wereld zijn op u gericht. De hoop en de gebeden van vrijheidsliebende mensen, waar ook ter wereld, vergezellen u,' zei generaal Dwight D. Eisenhower op 6 juni 1944. D-day en de dag waarop één vlag een jarenlange tocht tegemoet ging, om uiteindelijk in 2019 via Nederland aan de Verenigde Staten overgedragen te worden.

Even was een Nederlander wereldnieuws: op 18 juli 2019 overhandigde Bert Kreuk een vlag aan de Amerikaanse president Trump. Niet zomaar een vlag, het was de vlag die wapperde op een van de boten tijdens de invasie op de Normandische stranden. Het verhaal van 6 juni 1944, de zoektocht naar en de koop van de vlag, en het terugbrengen van de vlag naar waar deze thuishoort, wordt beschreven door Bernard Krikke en Anton Slotboom in dit artikel, gebaseerd op hun boek *Voor de ogen van de wereld. De terugkeer van de D-Day vlag* (Just Publishers, 2020).

Bernard Krikke en **Anton Slotboom** zijn de schrijvers van *Voor de ogen van de wereld. De terugkeer van de D-Day vlag*.

'Kom, we moeten gaan,' klonk het nu zacht maar dwingend, en toch ook een beetje nerveus. Bert Kreuk knikte. Hij pakte de papieren van zijn toespraak, streek erover om de laatste vouwen weg te poetsen en stopte ze in het tasje. Zijn nieuwe pak zat hem in ieder geval als gegoten. Blauw stond hem goed, dat had de verkoper al gezegd. Met die kleur zou hij er straks op het podium goed uitzien. De strakke snit verraadde dat het pak uit Europa kwam. Het was inderdaad een 'iets ander pak' dan waar de president normaal gesproken in liep, dat kon je wel zeggen, dacht Kreuk. De Amerikanen, die vaak in *oversized* pakken liepen, hielden er een behoorlijk andere stijl op na, maar Kreuk kon het hebben. Dit pak zat strak, en dat stond hem mooi.

Wat Kreuk alleen nog niet wist, was dat het in Washington vandaag 39 graden zou worden, en dat is niet fijn in een strak pak.

Normandië, 1944

Howard Vander Beek wist niet wat hij zag. Rookpluimen verhinderden het zicht op de kust, honderden meters verderop. Een zicht dat toch al niet zo ver reikte, omdat de zon nog niet op was gekomen en de wolken onheilspellend zwart kleurden. Alleen vage silhouetten aan land verraadden enkele herkenningspunten. Hoe de door de Duitsers bezette kustlijn er op papier uitzag kon hij inmiddels wel dromen, dat was er maandenlang ingestampt door de legerleiding. Een intens gevoel overviel hem desondanks toen

De befaamde D-day-vlag in het Witte Huis. Fotografie: D. Myles Cullen. Bron: United States Department of Defense.

6 juni 1944

Op de achtersteven van de LCC 60 die de armada aanvoert en die koers zet naar Normandië, wappert een Amerikaanse vlag. Die vlag raakt gehavend door een kogel uit een Duits machinegeweer, maar blijft verder gespaard.

mei 1946

Na afloop van de oorlog neemt de kapitein van het schip, Howard Vander Beek, de vlag mee naar huis. Daar blijft de vlag tientallen jaren bewaard, lange tijd opgevouwen op zijn zolder in Pella (Iowa). Vander Beek praat weinig over de oorlog. Hij kiest voor een maatschappelijke loopbaan, trouwt en krijgt twee zoons.

1995

Vander Beek, die na zijn tijd bij de Amerikaanse marine docent Engelse taal is geworden, besluit alsnog uitvoerig terug te blikken op zijn militaire jaren en schrijft zijn aangrijpende en bij vlaggen bloedstollende memoires.

22 augustus 2014

Kapitein Vander Beek overlijdt op 97-jarige leeftijd. In zijn nalatenschap bevindt zich de D-day-vlag, die hij al die tijd heeft bewaard. Zijn nazaten besluiten er, na lang beraad en interne discussie, afstand van te doen.

17 november 2015

Na de dood van de kapitein komt de vlag in veiling bij het veilinghuis Jackson's Auction House in Cedar Falls, Iowa. Een onbekende koper betaalt er 35.000 dollar voor.

12 juni 2016

De vlag wordt in Dallas opnieuw geveild, nu door het in dergelijke militaire voorwerpen gespecialiseerde veilinghuis Heritage Auctions uit Texas. Na een stevige biedingsstrijd wordt de vlag voor 514.000 dollar gekocht door de Nederlandse zakenman Bert Kreuk, die door een medewerker van het veilinghuis is getipt. Kreuk koopt weliswaar de vlag, maar zegt al snel toe dat de vlag 'ooit' aan Amerika geschonken zal worden.

hij wat hij van papier kende opeens werkelijkheid zag worden.

Dit, zo besefte de 26-jarige *lieutenant junior grade* Howard Vander Beek, waren dus de stranden van Normandië. De stranden die door de geallieerde troepen voor deze dag namen hadden gekregen als Utah Beach en Omaha Beach. Vander Beek werd er stil van, en hij niet alleen. Zijn bemanning had de dagen ervoor nog vol bravoure grappen gemaakt als jongens onder elkaar, maar nu werd er aan boord van de krap bemeten *LCC 60* opeens niks meer gezegd. Joseph en Sophos waren stil, net als Robert, James, Stephen, David, en Thomas. Ook Wilford, Ralph, Joseph, Sims en James lieten even niks van zich horen. Hun grappen, die zo gewoon waren geworden in de maanden die voorafgingen aan dit cruciale moment, klonken opeens niet meer. In plaats daarvan maakte een mengsel van opperste concentratie, getergde vastberadenheid en een vleugje wanhoop zich nu van hen meester. Want de bemanning van de *LCC 60* wist: er was werk te doen, en een goede afloop was bepaald geen zekerheid. Hier stonden levens op het spel. Misschien wel hun levens.

‘De bemanning wist: er was werk te doen, en een goede afloop was geen zekerheid. Hier stonden levens op het spel. Misschien wel hun levens?’

In deze absurde omstandigheden wierp Vander Beek vluchtig een blik naar achteren. Een ogenblik keek hij naar de Amerikaanse vlag, die fier op de steven wapperde, als een symbool voor vrijheid in deze onzekere, ijsskoude nacht. Op de vlag op de achtersteven van de *LCC 60* stonden 48 sterren; één voor alle staten die de Verenigde Staten op dat moment telde. Die 48 sterren stonden ook symbool voor de miljoenen landgenoten in Ame-

rika die vandaag in spanning afwachtten hoe hun jongens het er in het verre Europa van af zouden brengen. Want dat er slachtoffers zouden vallen, dat was wel duidelijk. Zou hij zelf zijn thuisland ooit terugzien? Vander Beek had nog geen idee. Dat het erom zou spannen wist hij wel, maar het was een gedachte die hij op dat moment liever uitbande. Hij kon zich maar beter concentreren op de taak die nu letterlijk voor hem lag. Die taak was tenslotte groot genoeg om voorlopig aan helemaal niks anders meer te denken.

Geen bloed op de golven

De operatie waar Vander Beek op 6 juni 1944 aan deelnam, en die de geschiedenis van Europa zou veranderen, droeg de naam *Operation Overlord*. Het was een gezamenlijke opzet van de Amerikanen, de Canadezen en de Britten, die de actie maandenlang tot in detail hadden voorbereid. De uitvalsbasis moest de Engelse kust worden. Diep in de nacht zouden honderden schepen Het Kanaal overvaren en manschappen afleveren, terwijl vliegtuigen tegelijkertijd de bezette kustlijn zouden bombarderen en parachutisten zouden droppen. ▶

President Trump met naast zich de D-day-vlag in het Witte Huis. Fotograaf: Shealah Craighead. Bron: United States Department of Defense.

15 september 2016

De D-day-vlag komt naar Nederland en arriveert in het Nationaal Militair Museum in Soesterberg. De ceremonie is eerbiedig. Minister van Defensie Hennis-Plasschaert is aanwezig, de Amerikaanse ambassade stuurt een afvaardiging, Amerikaanse en Nederlandse soldaten fungeren als erewachten en Amerikaanse en Britse veteranen zijn te gast.

9 november 2018

In een interview met de NOS geeft eigenaar Kreuk aan dat president Trump de vlag wellicht in Nederland komt ophalen. ‘Het moet zo respectvol mogelijk gebeuren. De *Commander in Chief*, de president dus, moet ‘m komen halen. Ik vind dat je dan recht doet aan de offers die zijn gebracht voor deze vlag.’

9 juli 2019

Drie jaar na de aankomst van de D-day-vlag is er groot, maar nog geheim nieuws. Het Witte Huis heeft Bert Kreuk uitgenodigd de vlag daar, tijdens een grootse ceremonie, te overhandigen. Kreuk zegt na kort nadenken ‘ja’. Op de Amerikaanse ambassade in Wassenaar wordt direct een geheim plan in werking gezet.

18 juli 2019

Tijdens een grote, live op televisie te volgen ceremonie wordt de vlag in ontvangst genomen door de Amerikaanse president, de *Commander in Chief* van het Amerikaanse leger. Niet veel later wordt de vlag overgebracht naar het Smithsonian Institution, dat inmiddels al uitvoerig onderzoek naar de vlag heeft gedaan.

26 juli 2019

In The National Museum of American History in Washington, onderdeel van het Smithsonian Institution, is de vlag vanaf nu definitief te bewonderen. Het museum trekt jaarlijks rond de drie miljoen bezoekers en is gratis toegankelijk.

Bij de overhandiging van de vlag waren drie Amerikaanse D-day-veteranen aanwezig. **Fotograaf: Andrea Hanks. Bron: United States Department of Defense.**

Deze ongekend grote verrassingsaanval moest de poort naar het bezette Europa openzetten. Als D-day zou slagen, wisten opperbevelhebbers als Eisenhower en Churchill, zou de eerste stap zijn gezet. Generaal Dwight D. Eisenhower luisterde naar Winston Churchill. De Engelse premier had hem nadrukkelijk laten weten: 'De golven mogen niet rood kleuren door het bloed van Amerikaanse en Britse jongens.' Het liefst sprak hij al zijn manschappen persoonlijk moed in, maar vanwege de enorme aantallen was dat natuurlijk geen optie. Daarom besloot Eisenhower een opname te laten maken. Vlak voor vertrek wilde hij die laten horen aan alle mannen die op weg moesten naar hun ongewisse lot. 'U begint vandaag aan de grote kruistocht,' liet Eisenhower zijn manschappen in zijn toespraak weten. 'De ogen van de wereld zijn op u gevestigd. De hoop en de gebeden van vrijheidslievende mensen, waar ook ter wereld, vergezellen u. Samen met onze dappere bondgenoten en uw wapenbroeders aan andere fronten zult u de Duitse oorlogsmachine vernietigen en een einde maken aan de nazitiranie die de onderdrukte volken van Europa in haar greep houdt.' Zijn woorden maakten indruk. 'Enieder een veilig bestaan bezorgen, in een vrije wereld,' had Eisenhower gezegd. Vander Beek moest het beamen: er was geen hoger doel dan dat.

'Zijn armen en schouders begonnen zwaar te worden, zijn maag deed zeer, zijn benen waren van lood. Hoe moest een mens houvast vinden in dit soort gigantisch oorlogsgeweld?'

Ook generaal Patton gaf een speech. Hij waarschuwde zijn mannen niet bang te zijn in de strijd. 'De dood moet niet gevreesd worden. Iedere man is eerst bang in gevecht. Hij die zegt van niet, is een leugenaar. De echte held is de man die vecht, ook al is hij bang. Sommigen mannen raken over hun angst heen onder vuur. Sommigen hebben een uur nodig, weer anderen dagen. Maar de echte man laat zijn angst voor de dood nooit zijn eer overschaduwen, zijn keuze om de plicht te vervullen voor het land en voor zijn mannelijkheid.' Patton, die erom bekend stond stevig te kunnen vloeken, sloot af met een grap. 'Als je,' zei hij, 'over jaren bij de open haard zit en je kleinkinderen vragen je wat je deed tijdens de oorlog, hoef je nu niet te zeggen dat je mest hebt geruimd in Louisiana. Nu kun je zeggen dat je onderdeel was van een geweldig leger.'

Onaanzienlijk schip

Vander Beek had de plannen langzaam laten bezinken. Zijn USS Landing Craft Control 60 speelde een belangrijke rol. Je zag het er niet aan af, dat

wist hij ook. De LCC 60 was een niet al te groot, grijs schip, van zo'n zeventien meter lang. De LCC 60 had met zijn veertien man en twee officieren ook nauwelijks bemanning. De jonge mannen hadden het schip al snel een bijnaam gegeven: de *Lily Cup Cruiser*. Het moest in het holst van de nacht de route bepalen voor 865 vaartuigen, als onderdeel van 'Assault Force U', een enorme vloot die pas ver op Het Kanaal samen zou komen. De schepen zouden in twaalf verschillende konvooien varen; sommige van de vaartuigen zouden zelfs uit de haven van Belfast komen.

De opgave die LCC 60 had meegekregen was op zich al zwaar genoeg. Het moest een aantal schepen naar een bepaald deel van de kustlijn zien te krijgen. Een taak die al snel nog zwaarder werd, toen er om de LCC 60 heen van alles gebeurde. Eerst kwam het ene zusterschip in problemen, daarna het andere. Om 05.40 uur werd een van de twee andere schepen die leiding moesten geven geraakt. Binnen vijf minuten zonk het, terwijl de mannen nog net van boord konden kruipen. Datzelfde noodlot sloeg een paar minuten later nog een keer toe: het schip dat over was gebleven om de koers aan te geven voer op een mijn. Het zonk vrijwel onmiddellijk. 'We zagen deze tragische gebeurtenis van een afstandje,' schreef Vander Beek. 'Maar we voelden de krachtige schok van de explosie door ons schip heen gaan.'

Wat een dergelijke strijd met een mens doet, wist Vander Beek jaren later goed uit te leggen. Hij dook helemaal in het moment. Zijn armen en schouders begonnen zwaar te worden, schreef hij, zijn maag deed zeer, zijn benen waren van lood. Hij had gevoelens die hij absoluut niet thuis kon brengen. Hoe moest een mens houvast vinden in dit soort gigantisch oorlogsgeweld? Vander Beek besloot zichzelf toe te spreken. 'This too shall pass,' herinnerde hij zich. Ook dit zal voorbijgaan.

Washington, 18 juli 2019

Voor de laatste keer pakte Bert Kreuk de papieren uit zijn tas en herhaalde hij het stukje tekst waar hij eerder telkens over struikelde. De openingszin kon hij gelukkig al dromen. *'Mr. President, First Lady, Mr. Vice-President, Prime Minister, Excellencies and distinguished guests.'* Hij stelde zich voor hoe het dadelijk op het podium zou gaan, staand naast de vlag, met links en rechts naast zich president Trump en premier Rutte. Voor hem zag hij in gedachten alle genodigden voor zich zitten, van Melania Trump tot vicepresident Mike Pence, van ambassadeur Pete Hoekstra en Nationaal Veiligheidscoördinator John Bolton tot zijn eigen oom, Theo Schols. De East Room was de grootste ruimte in het Witte Huis, een zaal vol prachtige kroonluchters. Evenementen, recepties, banketten, concerten: in de afgelopen honderdvijftig jaar hadden hier de meest uiteenlopende gebeurtenissen plaatsgevonden. De zaal werd gebruikt tijdens de beëdiging van kabinetsleden en leden van het Hooggerechtshof. Er werden belangrijke wetten ondertekend. Overleden presidenten als Abraham Lincoln, Franklin D. Roosevelt en John F. Kennedy lagen hier opgebaard voordat ze werden begraven. Hier kondigde president Lyndon B. Johnson in 1964 aan dat de Civil Rights Act in werking zou

treden. En wie kende niet de foto van president Jimmy Carter met de Egyptische president Anwar Sadat en de Israëlische premier Menachem Begin na het Camp David-vredesakkoord in 1978? Die was hier genomen. 'Ronald Reagan en Gorbatsjov tekenden hier een historisch verdrag,' doceerde Kreuk. 'En in 2011 kondigde Barack Obama hier de dood van Osama bin Laden aan.'

Gek genoeg hoefde hij de speech vooraf aan niemand te laten lezen. Niet aan de voorlichters van Rutte, ook niet aan die van Trump. De zin die hij het vaakst had geoefend, kwam er al snel goed uit: *'Lives cut short by heroism. And as beneficiaries of their heroism we all grew up and live in democratic and free societies.'* De vlag verbindt ons, in de wetenschap van ontberingen en opofferingen van de soldaten. De vlag is er voor iedereen.

Omdat hij het beheer van de vlag altijd al als iets tijdelijks had gezien, zo speeche Kreuk, was hij blij dat de vlag nu terug was bij de *Commander in Chief*, en dat Trump de vlag namens het Amerikaanse volk in ontvangst wilde nemen. Kreuk naderde nu het einde van zijn tekst. Hij hield even stil en zei toen, precies zoals hij bedacht had: *'The flag is home. They are home.'* Ook op die zin had hij maanden geoefend. Na die woorden was het klaar. ■

Lerarenopleidingen

Laten we het eens over de toekomst hebben

Soms is het tijd voor iets nieuws. Een masteropleiding Leraar Geschiedenis volgen aan de Hogeschool van Amsterdam biedt je de uitgelezen kans om meer uit jezelf en je carrière te halen. Je ontwikkelt je tot eerstegraadsleraar geschiedenis. Het onderwijs wordt verzorgd door hooggekwalificeerde docenten die de praktijk kennen. Je vakkennis komt op academisch niveau en wordt breder, dieper en up-to-date. We bieden een flexibel deeltijdprogramma en wat je leert kun je direct in je werk toepassen.

Wil je meer weten?

Meld je online aan voor de online open dag op 13 februari.

hva.nl/mlrgs

Creating Tomorrow

Pearl Buck zag de revolutie

Chinese geschiedenis door de ogen van een Amerikaanse schrijfster

De Amerikaanse Pearl Buck groeide op in China. Als 'vreemdeling' voelde ze hoeveel impact de diepe vernedering door het Westen op China had. Ze maakte in 1911 de revolutie mee en zag al snel in dat deze omwenteling, geleid door in het Westen opgeleide intellectuelen, nooit kans van slagen zou hebben. Ze won in 1938 de Nobelprijs voor Literatuur voor haar roman over het harde bestaan van Chinese boeren.

Bettine Vriesekoop is voormalig toptafeltennisster. Ze raakte geïnteresseerd in China en ging sinologie studeren. Daarna werd ze correspondent voor *NRC Handelsblad* (2006-2009). Ze schreef meerdere boeken over China. Onlangs kwam haar nieuwste boek uit: *Het China-gevoel van Pearl S. Buck*.

Pearl Buck was de dochter van Absalom Sydenstricker en Carie Stulting, geboren in Hillsboro, West-Virginia, een kleine gemeenschap van *settlers* in de *Bible Belt* van Amerika. Haar ouders waren zendelingen, die in 1892 op verlof naar huis waren gekomen. Vooral haar moeder moest bijkomen van acht slopende jaren in China. Toen het gezin de oceaan weer overstak om vaders missie in China te hervatten, was Pearl bijna twee. Ze groeide op in de havenstad Zhenjiang. Hier maakte ze mee hoe de laatste keizerdynastie aan zichzelf ten onder ging en hoe van buitenaf een nieuw imperialisme zich van China meester maakte. De westerse grootmachten hadden China in twee Opiumoorlogen verpletterend verslagen en in de vredesverdragen die het land moest tekenen, beroofd van zijn soevereiniteit over handel en verkeer en geknecht aan zware herstelbetalingen. Op straat en thuis aan de eettafel kreeg Pearl mee wat de voortdurende westerse aanranding van China's gevoel van eigenwaarde teweegbracht bij de Chinese bevolking, de mensen in de wereld van haar jeugd. Frustratie, woede en verzet bij de winkeliers, bij haar speelkameraadjes, hun ouders en zelfs bij meester Kong, haar confucianistische thuisleraar. Haat tegen buitenlanders vierde hoogtij. De kinderen op school en in de straat keken haar met de nek aan. Ze werd nageroepen. Haar bijnaam 'witte duivel' had geen speelse lading meer. 'Ooit', had meester Kong gezegd, 'zal China wraak nemen, tot er recht is gedaan en de buitenlanders hun schuld hebben ingelost.' Tot op de dag van vandaag zijn de Ongelijke Verdragen en de 'eeuw van vernedering' de motor achter China's nationale bewustzijn en economische daadkracht.

Keizerin Cixi

Pearl was een tiener in het China van keizerin-weduwe Cixi. In 1852 was Cixi als de jonge prostituee Yehanara naar het hof gekomen en had zich snel omhooggewerkt tot eerste concubine van keizer Xianfeng uit de Qing-dynastie. Cixi baarde zijn enige zoon, Tongzhi. Tongzhi was

zes jaar toen zijn vader overleed en zijn moeder de keizerstroon in beheer kreeg als zijn regentes. Vijftig jaar liet Cixi haar macht in China gelden. Ze werd bewonderd en gevreesd. Door haar lage komaf was ze populair, een heldin van het volk. De keizerstroon was een vast gegeven in Pearls kindertijd. De Mantsjoes bestuurden het land en waren het gezag. Iedere stad had een wijk waar alleen Mantsjoes woonden, meestal ambtenaren, en in Zhenjiang was dat niet anders. Ze leidden een luxe leventje in afzondering, dubbelden en snoven opium, hadden hun greep op de samenleving lang geleden verloren. Dat de Han-Chinezen over wie ze heersten in opstand zouden komen, was een kwestie van tijd. De bevolking had moeten opdraaien voor de schadevergoedingen die in de Ongelijke Verdragen aan China waren opgelegd. Tegelijk moesten ze toezien hoe die rijke, witte gasten ongestoord hun gang gingen, beschermd

Pearl Buck in 1972.
Fotocollectie Anefo/
Nationaal Archief.

mislukken

door hun kanonneerboden op de Yangtze, onder eigen bestuur en met eigen rechtbanken. In 1900 vaardigde Cixi een decreet uit waarmee ze alle buitenlanders het land wilde uitzetten; de poorten van China moesten weer op slot. Daarmee paaide ze de Boksers, radicale nationalistes uit het noorden die zich door geheime taoïstische tovenarij onkwetsbaar waanden en met knokploegen op buitenlanders jacht maakten. De Boksers geloofden heilig dat de buitenlanders de schuld waren van alle rampspoed in hun land: overstromingen, hongersnood, de plunders uit het Westen en Japan. Cixi gebruikte de buitenlanders als zondebok, ze leidden af van haar onwil om het land te moderniseren. Toen de Boksers de buitenlandse gezantschappen in Peking hadden bezet, grepen de westerse geallieerden in. Een internationale interventiemacht maakte een eind aan de Bokseropstand en herstelde met grof geweld de rust in stad en land, maar de roep om hervorming en modernisering van de samenleving verstomde niet.

Cixi en haar hof namen de wijk naar China's oude hoofdstad Xi'an. In dat bolwerk wist ze haar val uit te stellen tot haar dood in 1908. En ze regeerde over haar graf heen. Ze liet een generaal

met zijn in het Westen opgeleide elitetroepen een coup plegen tegen de jonge hervormingsgezinde keizer Guangxu, die ze na de dood van haar zoon Tongzhi zelf op de troon had gezet. Ze liet Guangxu gevangennemen en – zo bleek later uit onderzoek – arseen in zijn eten stoppen. Zijn zes ministers waren toen al doodgeschoten. Exit Guangxu. Zijn opvolger stond al klaar in de coulissen van het hof. Cixi had op haar sterfbed Xuantong, een jochie van drie, aangewezen als China's nieuwe keizer. Onze wereld kent hem als het kind-keizertje Puyi uit de film *The Last Emperor* van Bertolucci.

Boven: Puyi, hier staand, werd op zijn derde tot keizer gekroond. Zijn vader heeft Puyi's jongere broertje op schoot.
Links: Portret van keizerin Cixi door Hubert Vos. Paleismuseum, Peking.

Modernisering

Het keizerlijke pionnetje van Cixi viel in 1911, het jaar Xinhai. De drang naar modernisering van de Chinese samenleving die Cixi decennialang had onderdrukt, was niet meer te stoppen. Het was 10 oktober 1911, de dag waarop de Xinhai-revolutie begon. Vanuit het zuiden raasden gewapende opstanden tegen de overheid in steden en dorpen over het hele land. De ouders van Pearl maakten de Xinhai-revolutie van dichtbij mee. De hevigste gevechten vonden plaats in Nanjing, niet ver van Zhenjiang waar ze woonden. De negentienjarige Pearl studeerde op dat moment in Amerika. ▶

Pearl Buck met haar dochter Carol. Bron: Encyclopaedia Britannica.

Xinhai eindigde op 12 februari 1912, de dag waarop dokter Sun Yat-sen de Republiek China uitriep. Sun was een boerenzoon uit het zuiden van China, opgevoed met christelijke normen en waarden, in China en later op Hawaï waar hij bij zijn broer woonde en medicijnen studeerde. Sun wilde China moderniseren naar westers model, de troon omverwerpen, een republiek stichten met een grondwet zoals hij in Amerika had leren kennen. China zou een moderne natie worden. Nationalisme, socialisme en democratie waren de pijlers van zijn republiek.

De geboortedatum van Suns republiek markeert het einde van Xinhai, maar de strijd om de macht tussen oude en nieuwe politieke krachten ging door. Legerleider Yuan Shikai dwong Sun Yat-sen tot aftreden, met het doel zichzelf als nieuwe keizer op de troon te zetten. Hij stierf een natuurlijke dood voor hij zijn plan kon uitvoeren. Om het leger te binden aan de nieuwe republiek werd Sun opperbevelhebber. Hij vestigde zijn hoofdkwartier in Kanton. In de volksvertegenwoordiging in Peking ontbrandde toen de strijd wie Yuan Shikai zou opvolgen. Elders in het land maakten krijsheren gebruik van het machtsvacuüm om hun wingebed te vergroten.

Russische invloed

In 1915 kwam Pearl terug naar China. Ze was in Amerika afgestudeerd als psycholoog, maar gaf haar academische loopbaan op om voor haar zieke moeder te zorgen. In 1917 trouwde ze met de Amerikaan Lossing Buck, een jonge landbouwingenieur die als ontwikkelingswerker van de presbyteriaanse zending een aanstelling had gekregen aan de Universiteit van Nanjing. Ze gingen wonen op de campus van de universiteit.

‘Pearl Buck zag het gebeuren. Jonge, in het Westen afgestudeerde intellectuelen kwamen aan de macht, zonder kennis van hun eigen geschiedenis en cultuur’

Pearl Buck gaf daar Engelse conversatielessen aan Chinese studenten. De meesten van hen hadden zich aangesloten bij de Nieuwe Jeugdbeweging. De studenten wilden dat er een eind kwam aan de onderdrukking van de bevolking die duizenden jaren had geduurd. In de lessen van mevrouw Buck bediscussieerden ze hoe de mensen bewust te maken van een nieuwe maatschappelijke orde waarin hun welzijn vooropstond. Tijdens de lessen groeide ook het maatschappelijk bewustzijn van hun leraar.

Sun Yat-sen, de vader van de republiek, overleed in 1925. Hoe nobel Sun ook was, Pearl Buck vond dat hij door zijn christelijke opvoeding te ver afstond van de Chinese volksaard en de aloude

cultuur van het land. En nooit had hij de uitgestoken hand van communistisch Rusland moeten aannemen om het leger te moderniseren en een industriële revolutie in gang te zetten. Buck had juist gehoopt dat het machtige Amerika van haar ouders China's eerste bondgenoot zou worden. De Russen reorganiseerden Suns nationale eenheidspartij Kuomintang en sloten een bondgenootschap met de communisten binnen de partij. In 1927 kwam Suns oude partij in handen van een charismatische generaal: Chiang Kai-shek. Chiang was opgeleid in Japan en in Moskou, maar was niet voor de democratie. Chiang was en bleef een legeraanvoerder, een goede strateeg op het slagveld. De expansiedrift van de ultra-nationalistische militairen in Japan baarde hem meer zorg dan de opbouw van het land. Chiang beëindigde de samenwerking met de Russen en verbrak het bondgenootschap met de communisten. Hij verdreef de linkse factie, de zogenaamde Roden, uit zijn partij en stuurde zijn modern toegeruste legereenheden naar het noorden om de communisten tegen te houden. Hun revolutionaire leger bestond uit ongetraind en slecht bewapend landvolk, dat ze tijdens hun opmars rekruteerden. Eind jaren twintig stond de elite in de steden nog in meerderheid achter Chiang, die goed wist wie hij met een baantje of ander voordeeltje aan zijn kant kon krijgen. Pearl Buck zag het gebeuren. Jonge, in het Westen afgestudeerde intellectuelen kwamen aan de macht, zonder kennis van hun eigen geschiedenis en cultuur. Ze spraken vaak beter Engels of Frans dan Chinees. Chiangs machtsspel maakte hem snel impopulair onder de bevolking. Het gewone stadsvolk had zijn interesse ook niet, laat staan het boerengepeupel van het platteland. Zij waren de doelgroep van de communisten en hun latere leider Mao Zedong. In intellectuele kringen, waartoe Pearl Buck behoorde, had niemand nog gehoord van Mao Zedong. Vroeg in de jaren twintig, terwijl Lossing Buck

met zijn vrouw Pearl als tolk achter op de motorfiets over de dorre akkers van Anhui croste om de Chinese landbouwmethoden in kaart te brengen, hielden Mao en zijn kameraden zich anoniem in het noorden op om de boerenbevolking te mobiliseren tegen hun uitbuiters: de herenboeren, de krijgsheren, de oude keizerlijke klik, de corrupte ambtenaren en de profiterende stadselite.

Volgens Pearl Buck lagen de wortels van de Chinese Burgeroorlog in 'de morele zwaktes van de hoogste klassen en in de hulpeloosheid der boeren'. 'Oprechte nederigheid en moed tot waarheid' waren China's enige hoop, schreef ze eind jaren twintig. 'Nooit eerder heeft een regering in China het goed gedaan als boeren en intellectuelen zijn verdeeld.'

Terug naar Amerika

Pearl Buck maakte de Tweede Sino-Japanse Oorlog (1937-1945) niet meer mee in China. Ze was in 1933 voorgoed naar Amerika vertrokken, haar verstandelijk beperkte dochter en haar schrijverscarrière achterna. Beducht ook voor de weer groeiende buitenlanderhaat. De verschrikkingen van het Nanjing Incident, het bloedige volksoproer in haar stad in 1927, wilde ze niet nog eens meemaken. Haar dochter had ze al ondergebracht in een kindertehuis in de buurt van New York. Bovendien wachtten haar lezers op haar. Ze was in Amerika doorgebroken met haar bestseller *De Goede Aarde*, geschreven in Nanjing in 1930-1931. Een tijdloos epos over de harde strijd om het bestaan van Chinese boeren die leven op een door natuurrampen geteisterd land. De roman werd haar handelsmerk. In 1938 ontving Pearl Buck de Nobelprijs voor Literatuur voor haar 'epische beschrijvingen van China en haar bevolking'. Natuurlijk volgde Pearl Buck in Amerika het nieuws uit China over de oorlog met Japan op

de voet. Het was onmogelijk voor Chiang om de strijd tegen de in Duitsland opgeleide Japanse generaals te winnen. De communisten waren met 90.000 man sterk aan hun Lange Mars naar het noordwesten begonnen, terwijl de Japanners Chiangs troepen hadden afgesneden om te voorkomen dat ze zich bij de communistische strijdgroepen zouden voegen.

Pearl Buck woonde van 1933 tot haar dood in 1972 in Amerika. Al die jaren voelde zij zich een balling uit China. Ze zou er nooit meer terugkeren. Na de Tweede Wereldoorlog niet, door het geweld van de eindstrijd tussen de communisten en de nationalist van Chiang Kai-shek en daarna niet, omdat ze in de ogen van Mao Zedong een vijand van China was. Pearl Buck had zich meer dan eens kritisch uitgelaten over Mao en zijn Communistische Partij. In 1972 deed ze als bijna tachtigjarige nog een poging. Het Amerikaanse tafeltennisteam was in China uitgenodigd in het kader van de pingpongdiplomatie. Buck vroeg een visum aan om reportages te maken van de historische toenadering tussen Amerika en China en een bezoek te brengen aan het graf van haar ouders. De Chinese overheid weigerde het visum. Ze had als schrijver 'het Chinese volk beledigd en zijn reputatie besmeurd'. Pearl Buck overleed in 1973, in haar huis in Danby, Vermont. ■

Literatuur

Pearl S. Buck, *Mijn werelden* (Bruna, 1956).

Barend J. Ter Haar, *Het hemels mandaat. De geschiedenis van het Chinese keizerrijk* (Davidsfonds, 2009).

Sterling Seagrave, *Dragon Lady. The Life and Legend of the Last Empress of China* (Vintage Books, 1992).

Hilary Spurling, *Burying the Bones* (Profile Books, 2010).

Bettine Vriesekoop, *Het China-gevoel van Pearl S. Buck* (Brandt, 2021).

Standbeeld van Pearl Buck voor de Universiteit van Nanjing. Foto: Zhou Guanhuai.

Ostpolitik en ontspanning

De relatie tussen West-Duitsland en Oost-Europa

De knieval van bondskanselier Willy Brandt in Warschau was direct wereldnieuws. De boetedoening van een Duitse regeringsleider in Polen stond in december 1970 symbool voor wat de *neue Ostpolitik* genoemd werd. Die was mogelijk gemaakt door een ingrijpende wisseling van politieke inzichten in de Bondsrepubliek in de jaren daarvoor.

Christie Miedema is postdoctoraal onderzoeker van het Duitsland Instituut Amsterdam.

Aanvankelijk dreef het West-Duitse politieke milieu op een beeld van Duitsland van voor 1937: zonder afgescheiden DDR en zonder verlies van grote gebieden aan Polen. Kern van dit zelfbeeld was de *Alleinvertretungsanspruch*, die schreef voor dat de Bondsrepubliek de enige ware vertegenwoordiger van Duitsland was. Deze visie mondde uit in de *Hallsteindoctrine* van de jaren vijftig, die erop neerkwam dat de Bondsrepubliek erkenning van de DDR door een ander land beschouwde als een vijandige daad. Dit werd meestal beantwoord met opzegging van de diplomatieke betrekkingen. De bouw van de Berlijnse Muur in 1961 doorbrak dit politieke landschap. De deling werd nu fysieke realiteit en het ontkennen van het bestaan van de DDR was nauwelijks nog vol te houden. De West-Berlijnse burgemeester Willy Brandt (SPD) constateerde teleurgesteld dat de Amerikanen niet bereid waren hier iets tegen te doen. Bij gebrek aan harde middelen om verandering af te dwingen, gooiden Brandt en zijn adviseur Egon Bahr het over een andere boeg. Ze

zochten het gesprek met 'de andere kant'. In voor beide zijden acceptabele 'kleine stappen' wilden zij het menselijk leed veroorzaakt door de deling verlichten. Twee jaar later bereikten zij een *Pas-sierscheinabkommen* met de DDR, waardoor Berlijnse families die door de Muur gescheiden waren elkaar met Kerst 1963 kort konden bezoeken. Bahr doopte deze nieuwe strategie *Wandel durch Annäherung*: verandering door toenadering. Door onderhandelingen met de machthebbers zouden hij en Brandt Oost-Europa in 'homeopathische doses' proberen te transformeren. Zij geloofden dat de werkelijkheid van de deling alleen veranderd kon worden door haar voorlopig te accepteren, zodat zij niet verder zou verstarren. 'Kleine stappen zijn beter dan grote woorden,' aldus Bahr.

Ondertussen in Bonn

Terwijl Brandt en Bahr in West-Berlijn nieuwe openingen zochten, veranderde er in Bonn aanvankelijk weinig. Pas in 1963 opende de CDU-regering handelsmissies in een aantal Oost-

Willy Brandt knielt ter nagedachtenis aan de slachtoffers van de opstand in het getto van Warschau (1943), december 1970. Foto: Engelbert Reineke. Bron: Bundesarchiv.

Europese staten. Over erkenning van grenzen viel echter niet te praten. De SPD schaarde zich vanaf 1963 wel achter dit nieuwe beleid en kon het vanaf 1966 ook in het regeringsbeleid van de nieuwe CDU-SPD-coalitie laten vloeien, met Brandt als minister van Buitenlandse Zaken. In deze jaren namen ook de sterke gevoelens over de Duitse deling binnen de bredere bevolking geleidelijk af. Midden jaren zestig gaf een meerderheid van de West-Duitsers aan dat zij aan de deling gewend waren geraakt; slechts een derde noemde de deling nog ondragelijk.

Ostpolitik aan de macht

De nieuwe *Ostpolitik* begon pas echt toen Brandt in 1969 de verkiezingen won en kanselier werd. Hij vond in de FDP een partner met meer vertrouwen in de ontspanning dan CDU/CSU. Niet meer het bestrijden van de status quo, maar het verzachten van de gevolgen werd het uitgangspunt. Zo werd de *Ostpolitik* regeringsbeleid in het jaar na de Praagse Lente van 1968, toen Warschau-pacttroepen gezamenlijk de Tsjecho-Slowaakse poging tot een 'socialisme met een menselijk gezicht' hadden neergeslagen. Terwijl de CDU/CSU hieruit concludeerde dat er met Moskou dus niet te praten viel, stelde de SPD dat er juist wel met Moskou gesproken moest worden, wilde er ooit een verandering in de regio bereikt worden. Overtuigd dat de sleutel in Moskou lag, togen Brandt en Bahr daar als eerste heen. Op 12 augustus 1970 tekenden de Bondsrepubliek en de Sovjet-Unie het Verdrag van Moskou, waarin beide landen de naoorlogse Europese grenzen erkenden. Tegelijk overhandigde Bonn een *Brief zur deutschen Einheit* aan de machthebbers in Moskou, waarin het liet weten dat dit verdrag geen afbreuk deed aan zijn streven naar een toekomstige vreedzame Duitse eenwording. Hiermee poogde Brandts regering te bewijzen dat ze de eigen principes in de onderhandelingen niet op het spel zette.

Op 7 december 1970 volgde het Verdrag van Warschau, tussen de Bondsrepubliek en het communistische Polen. Dit was van groot symbolisch belang vanwege de verwoestingen en het leed dat nazi-Duitsland hier had veroorzaakt, maar ook vanwege de nieuwe Poolse westgrens, die de Bondsrepubliek tot dan toe niet volledig had willen erkennen. Brandts knieval maakte zichtbaar dat de nieuwe verdragspolitiek niet alleen machtpolitiek was, maar ook doelde op verzoening. Dat een deel van voormalig Duitsland nu als Pools moest worden erkend, was volgens Brandt niet meer dan realisme, en bovendien het resultaat van de geschiedenis. 'Het Verdrag van Warschau geeft niks op wat niet allang verspeeld is. Verspeeld, niet door ons, degenen die de politieke verantwoordelijkheid dragen in de Bondsrepubliek, maar verspeeld door een crimineel regime,

door het nationaalsocialisme,' zei hij tijdens een televisietoespraak.

Na Moskou en Warschau bereikte de verdragspolitiek eindelijk Oost-Berlijn, waar het ooit om begonnen was. In september 1971 hadden de vier bezettingsmachten in hun zogenaamde *Viermächteabkommen* de status van en hun betrekkingen rondom het gedeelde Berlijn al bevestigd. Dat maakte de weg vrij voor het *Grundlagenvertrag* van 1972 waarin beide Duitse staten elkaars bestaan *de facto* (maar niet *de jure*) accepteerden en hun betrekkingen vastlegden. Ze openden 'permanente vertegenwoordigingen' (maar geen ambassades) op elkaars grondgebied.

Hoewel de verdragen veel politiek stof deden opwaaien, had een meerderheid van de West-Duitse bevolking begin jaren zeventig de Duitse hereniging van het politieke prioriteitenlijstje geschrapt, zeker de hereniging met de voormalig Duitse gebieden oostelijk van de Oder en Neisse. In het najaar van 1972 waren er nieuwe verkiezingen om de resultaten van deze *Ostpolitik* te legitimeren. Brandts SPD-FDP-coalitie behaalde een duidelijke overwinning op de CDU/CSU die aan de oude posities vasthield.

Ondertussen in Oost-Europa

Aan Oost-Europese zijde werd de West-Duitse toenadering eerst met wantrouwen ontvangen. De Poolse regering leunde bijvoorbeeld sterk op propaganda over het gevaarlijke, revisionistische West-Duitsland en kon de verzoenende symboliek van Brandts knieval helemaal niet gebruiken.

'Brandts knieval maakte zichtbaar dat de nieuwe verdragspolitiek niet alleen machtpolitiek was, maar ook doelde op verzoening'

In een omkering van de *Hallsteindoctrine* eisten de socialistische regimes aanvankelijk dat Bonn de DDR zou erkennen, voordat zij diplomatieke relaties aan wilden gaan. Dat was waar het Oost-Berlijn steeds om te doen was: elk gesprek en elk verdrag zou een stukje meer erkenning van de omstreken eigen staat moeten brengen. Maar toen eenmaal duidelijk werd dat een volledige erkenning door West-Duitsland er niet in zat, had de ontspanningspolitiek zijn voordelen al bewezen. De toenadering bracht eindelijk zekerheid over de naoorlogse grenzen. Bovendien profiteerden de DDR en Polen van omvangrijke leningen, die zij onder andere inzetten om de bevolking met consumptiegoederen tevreden te houden. De prijs daarvoor bleek pas later, want de regimes moesten als tegenprestatie meer maatschappelijk contact met het welvarende Westen toestaan, wat op de langere termijn juist de ontevredenheid van de ►

De ontmoeting tussen Willy Brandt en Willi Stoph in Erfurt, 19 maart 1970. Foto: Horst Sturm. Bron: Bundesarchiv.

eigen bevolking aanwakkerde. In feite ontstond er een gewenning aan een levenspeil dat in het ‘werkelijk bestaande socialisme’ op eigen kracht niet vol te houden was.

Zo keek een groot deel van de Oost-Duitse bevolking reikhalzend uit naar meer onderhandelingsresultaten, zoals vrijheid om familieleden te zien of te reizen. Bij de eerste ontmoeting van Duitse regeringsleiders, in maart 1970, tussen kanselier Willy Brandt en DDR-minister-president Willi Stoph in het Oost-Duitse Erfurt riep het volk buiten luidkeels om Willy. Welke ‘Willy’ bedoeld werd, was voor iedereen duidelijk.

Internationale samenwerking

De ontspanningspolitiek was geen exclusief Duits fenomeen. In de Verenigde Staten gooiden president Richard Nixon en zijn adviseur Henry Kissinger het vanaf de late jaren zestig ook over een andere boeg, wat onder andere zijn uitwerking vond in een reeks verdragen over wapenbeheersing met de Sovjet-Unie.

Daarnaast vonden in Helsinki tussen 1972 en 1975 de onderhandelingen plaats van de Conferentie voor Vrede en Samenwerking in Europa (CVSE). Hieraan namen 35 regeringen uit Europa en Noord-Amerika deel. Het voorstel was oorspronkelijk van de Sovjet-Unie gekomen, en inderdaad impliceerde de ondertekening van de (niet-bindende) Helsinki-akkoorden een erkenning van de status quo: wat vooral een succes voor Moskou was. Maar al snel zou blijken dat de communistische regimes de internationale erkenning duur hadden betaald.

Want onder invloed van enkele wantrouwige westerse landen, zoals Nederland, was er over meer onderwerpen onderhandeld dan alleen over veiligheid en economische betrekkingen. Er waren

afspraken bij gekomen over mensenrechten en over contact tussen mensen in Oost en West. Ook daar stond nu de handtekening van Oost-Europa onder. De akkoorden werden gepubliceerd in de staatsmedia, waardoor iedereen in deze landen kon zien welke rechten men formeel eigenlijk kon claimen. Dit was koren op de molen van vele onluikende Oost-Europese mensenrechtengroepen. Het duurde nog wat langer tot ook westerse politici de kracht van de mensenrechtenparagrafen van Helsinki ontdekten. Op vervolgconferenties die de uitkomsten van Helsinki moesten toetsen, ontwikkelde vooral de VS zich tot de scherpe aanklager van mensenrechtenschendingen in Oost-Europa.

Oplaaierende wapenwedloop

De meer uitgesproken houding van de VS was het gevolg van groeiende ontevredenheid over de ontspanningspolitiek, omdat die vaak gepaard ging met het inslikken van kritiek op de onvrijheid en onderdrukking. In 1974 dwong het Amerikaanse Congres af dat verdere toenadering tot Moskou voortaan zou worden gekoppeld aan meer mogelijkheden tot Joodse emigratie uit de Sovjet-Unie. Vanaf 1977 zette president Jimmy Carter de relaties met Moskou onder druk door de actieve inzet voor dissidenten in de Sovjet-Unie. Vanaf de late jaren zeventig laaide ook de wapenwedloop weer op. In 1977 plaatste de Sovjet-Unie nieuwe, op West-Europa gerichte, kernwapens. De NAVO reageerde met het ‘dubbelbesluit’ van december 1979: de organisatie zou ook kernwapens in West-Europa plaatsen, tenzij de Sovjet-Unie zou komen onderhandelen over verwijdering van haar arsenaal. Voor spanningen zorgden ook de Sovjetinval in Afghanistan en arbeidersstakingen in Polen. Met het aantreden van presi-

dent Ronald Reagan in 1981, die de Sovjet-Unie omschreef als 'rijk van het kwaad', leek de ontspanningspolitiek voorbij. De vroege jaren tachtig werden bekend als de 'tweede Koude Oorlog'.

Groeiende angst

Dat alles viel niet in goede aarde in grote delen van West-Europa, waar de angst voor een nucleair conflict groeide. Zo veranderde de ontspanningspolitiek van een innovatieve vlucht naar voren in angstig vastklampen aan oude verworvenheden. Voorstanders zagen ontspanning steeds minder als een manier om de deling van Europa geleidelijk uit te hollen, maar meer als een manier om de vrede te bewaren in tijden van nucleair gevaar.

In Duitsland haalde de nieuwe bondskanselier Helmut Kohl (CDU) vanaf 1982 de banden met Reagan aan. Vanuit de oppositie voerde de SPD een soort van schaduwdiplomatie met Oost-Europese communistische partijen om maar te blijven praten, terwijl contacten met mensenrechtenactivisten werden afgehouden. 'Vrede is niet alles, maar zonder vrede is alles niks,' was een uitspraak van Brandt die elke discussie kon doodslaan. Niet meer München 1938, maar Europa 1914 was het nieuwe referentiepunt: in plaats van angst voor het toegeven aan een totalitaire macht, heerste in linkse kringen nu angst voor versterking van een fragiel Europees machtsevenwicht.

Nieuwe wens tot dialoog

De West-Duitse ontspanningspolitiek had echter veel meer nawerkingen dan alleen deze wat versterkte houding van de SPD. Want bij alle nieuwe retorische accenten zette Kohl de kern van de *Ostpolitik* na 1982 gewoon voort. Hoewel de CDU/CSU zich jarenlang met hand en tand had verzet tegen de diplomatieke en financiële stabilisering van de DDR, verstrekte Bonn nu zelf

miljardenkredieten aan Oost-Berlijn. En in 1987 werd DDR-leider Erich Honecker met alle eergarans in Bonn ontvangen, wat wel als kroon op de Duitse ontspanning is gezien. Zelfs Reagan begon in zijn tweede regeringsperiode te onderhandelen met Moskou.

Zo leefde de ontspanning voort in de handen van haar voormalige tegenstanders, totdat enkele jaren later de grote verandering kwam waar de *Ostpolitik* in beginsel naar had gestreefd. Tot op heden woedt er een fel debat over de vraag of de ineensstorting van het communisme in Europa nu een gevolg was van de voet die Brandt en Bahr er tussen de deur hadden gezet of dat die werd afgedwongen door de krachtige herbewapening van Reagan.

'Vanuit de oppositie voerde de SPD een soort schaduwdiplomatie met Europese communistische partijen'

Maar toen Oost-Europese landen tussen 1989 en 1991 een voor een hun communistische regimes afschudden, was Reagans politiek inmiddels onlosmakelijk met een nieuwe wens tot dialoog verstrengeld geraakt. En hierbij moet niet worden vergeten dat deze revoluties in de eerste plaats het werk waren van de mensen die in deze landen de straat op gingen om veranderingen af te dwingen. ■

Dit artikel verscheen ook in: K. Thijs (red.), *Duitsland 1918-1991. Twintig vensters op een bewogen eeuw* (Boom, Amsterdam 2021). Een onderwijseditie van deze bundel, met lesmateriaal en opdrachten, is verkrijgbaar bij het Duitsland Instituut Amsterdam, www.duitslandinstituut.nl.

Onder: De Amerikaanse president Nixon bij de Berlijnse Muur, 27 februari 1969. Foto: Oliver F. Atkins. U.S. National Archives and Records Administration.

Wie vermoordde Karel XII?

Theorieën over de dood van de laatste absolute vorst van Zweden

Portret van Karel XII door Michael Dahl, tussen 1710 en 1717. Nationalmuseum, Zweden.

Op 30 november 1718 stierf Karel XII, de koning van Zweden. Tijdens de belegering van het Noorse fort Fredriksten kwam hij om het leven nadat hij een kogel in zijn hoofd kreeg. Maar onder welke omstandigheden en door wie Karel XII is gedood, is nooit opgehelderd.

Volgens sommige bronnen werd Karel geraakt door een *lucky shot* vanuit het fort, andere beweren dat hij werd vermoord op initiatief van de Zweedse adel. Zijn lichaam is sinds zijn dood vier keer forensisch onderzocht: in 1746, 1799, 1859 en in 1917. Geen van deze onderzoeken kon echter uitsluitsel geven over de dood van Karel XII.

In de geschiedenis van Zweden en Europa was de dood van Karel XII een belangrijk moment. Er kwam een einde aan de macht van het Zweedse koninkrijk en Rusland deed zijn intrede als grootmacht binnen Europa. Ook maakte Karels dood hervormingen mogelijk, die mogelijk kunnen worden gezien als de basis voor het hedendaagse sociaaldemocratische Zweden. Wanneer de dood van Karel verduidelijkt wordt, is het politieke toneel van hedendaags Europa beter te begrijpen.

De jonge koning

Karel XII werd, na de dood van zijn vader Karel XI in 1697, op vijftienjarige leeftijd gekroond tot koning van Zweden. Zweden was in die tijd een absolute monarchie waarbij de vorst over de volledige regeringsmacht beschikte; hij was niet door wetten gebonden, noch was hij verantwoordelijk verschuldigd aan een parlement.

Zweden heerste in de zeventiende eeuw over een groot gebied, van Finland tot Estland. Karels jonge leeftijd én de hebzucht van omringende landen zorgden voor vijandigheden; de jonge koning kreeg te maken met binnenlandse en buitenlandse opposanten.

In het binnenland waren dat de ontevreden leden van de adel. De tweede stand was namelijk aanzienlijk benadeeld onder zijn vader Karel XI. Zo voerde de vorst tijdens zijn bewind vaak nieuwe belastingen in. Ook werden de leengoederen van de adel veelvuldig teruggeëist door de Zweedse kroon. Dit laatste leidde tegen het einde van de regering van Karel XI tot een stijging van het nationaal landbezit van wel dertig procent.

In het buitenland was het onder andere de houding van Denemarken, onder leiding van Frederik V, die tot spanningen leidde. De Denen

voelden zich bedreigd door Gottorp, een Noord-Duits vorstendom en bondgenoot van Zweden, dat ten zuiden van Denemarken lag. Daarnaast bezat Zweden gebied rond Malmö dat voorheen eigendom was van Denemarken en dat de Denen wilden heroveren. Rusland, onder tsaar Peter de Grote, aasde op een ijsvrije haven in de Oostzee. Destijds hadden de Russen nog geen vrije haven, waardoor niet alleen handeldrijven bemoeilijkt werd, maar ook de mogelijkheden tot expansie zeer beperkt waren.

Tot slot speelden de ambities van Augustus van Saksen een rol in de buitenlandse politiek van Zweden. In 1697 werd hij gekozen tot koning Augustus II van Polen-Litouwen. Als hij Lijfland zou veroveren op Zweden, zou hij veel aanzien verwerven en dus een betere positie in de internationale en binnenlandse politiek.¹

Noordelijke alliantie

Nu er een jonge onervaren koning op de troon zat in Zweden, zagen al deze vorsten hun kans schoon: ze vormden de Noordelijke Alliantie met als doel de macht van Zweden in het Oostzeegebied te verminderen. Deze alliantie werd definitief door de ondertekening van het Verdrag van Preobrazjenskoje (nu een wijk van Moskou). In dit verdrag werd besloten tot de verdeling van het Zweedse rijk tussen Rusland, Denemarken, Polen-Litouwen en Saksen.

‘Zweden heerste over een groot gebied; Karels jonge leeftijd én de hebzucht van omringende landen zorgden voor vijandigheden’

Onaangekondigd viel Denemarken in maart 1700 Gottorp binnen, tegelijkertijd deed Polen-Litouwen hetzelfde bij Lijfland. Karel XII, inmiddels achttien jaar, reageerde eerst op Denemarken: hij wist een Deense blokkade van de Straat van Öresund te omzeilen en zijn leger te positioneren in de buurt van Kopenhagen. De belegering van de hoofdstad vond plaats tussen 20 en 26 juli. Onder grote druk van het Zweedse leger, dat samenwerkte met een Anglo-Nederlandse vloot, gaven de Denen zich over op 18 augustus 1700. Dit resulteerde in het Verdrag van Travendal. Ondertussen versloeg het garnizoen van Riga het Poolse leger, dat op dat moment samen met het leger van tsaar Peter de Grote gestationeerd was bij Narva, een fort in het noordoosten van Estland. Op 30 november wist Karel, tegen alle verwachtingen in, deze krijgsmacht te overmeesteren. De genadeklap werd gegeven op 13 februari 1706 bij de Slag om Fraustadt. Augustus II moest zich terugtrekken uit het Verdrag van Preobrazjenskoje, zijn titel als monarch afstaan en die van Leszczyński, een Zweedse bondgenoot, erkennen. ►

Onno Rijk is vwo 6-leerling op de School van HIP in Bilthoven.

■ Het gebied van het vroegere Lijfland is verdeeld over het huidige Estland en Letland.

2 Oorlog tussen de Grote Alliantie en onder andere Frankrijk en Spanje. Duurde van 1701 tot 1713 en resulteerde in een overwinning voor de Grote Alliantie, met Engeland als grootste winnaar.

3 www.britannica.com/biography/Frederick-I-king-of-Sweden, Tikkanen, A., 13 april 2020.

4 www.britannica.com/biography/Charles-XI, Mahajan, D., 1 april 2020.

Frederik I van Zweden. Smeedde hij een complot tegen zijn zwager? Schilderij van Martin van Meytens, ca. 1730. Nationaal museum, Zweden.

Van de coalitie was nu alleen Peter de Grote nog over. Hoewel de oorlog gunstig leek te verlopen voor Karel, werden de Zweden verpletterend verslagen in 1709 tijdens de Slag bij Poltava. Karel moest vluchten naar zijn bondgenoot, het Ottomaanse Rijk.

Na deze nederlaag namen Polen-Litouwen en Denemarken-Noorwegen opnieuw deel aan de oorlog. De Slag bij Poltava bleek een kantelpunt, omdat het Zweedse leger als gevolg hiervan sterk was verzwakt. Nadat Karel was teruggekeerd naar Zweden, legde hij zich weer toe op het verslaan van Denemarken. Finland was ondertussen bezet door de Russen. Tijdens de campagne tegen de Denen kwam Karel op 30 november 1718 om het leven bij de belegering van fort Fredriksten in Noorwegen. Na zijn dood werd zijn zus, Ulrika Eleonora, koningin van Zweden. Onder haar bewind werd de adel, in tegenstelling tot het beleid van de absolute vorsten, weer bevoordeeld. Deze tendens werd versterkt toen haar echtgenoot Frederik I in 1720 haar positie overnam.

Theorieën

Vlak voor zijn overlijden inspecteerde Karel een geul, waarbij zijn schouders en hoofd boven de rand uitstaken. Precies op dat moment werd hij geraakt door de dodelijke kogel. Direct na zijn dood begon het speculeren over de toedracht; er waren geen getuigen. Men geloofde niet dat de koning was omgekomen door een schot vanaf het fort.

Er zijn verschillende theorieën over de dood van Karel XII. Een ervan gaat uit van een ongeval tijdens de belegering. Een andere theorie stelt dat een derde persoon of groep, zoals bijvoorbeeld de Zweedse adel, een rol heeft gespeeld bij de dood van Karel. In dat geval zou er dus sprake zijn van moord. In dit stuk worden de verschillende theorieën belicht.

De zwager

Theorie 1: Frederik I. Frederik werd op 28 april 1676 geboren in Kassel, gelegen in het toenmalige Hesse-Kassel. Hij begon zijn militaire carrière als generaal van een leger uit Hesse-Kassel en vocht aan de kant van de Republiek tijdens de Spaanse Successieoorlog.² In 1715 trouwde hij met Ulrika Eleonora, de zus van Karel XII, waarna hij zich mengde in de Zweedse militaire campagnes tegen Noorwegen.³

Karel XII zorgde voor veel onrust tijdens zijn heerschappij, met name door de deelname van Zweden aan de Grote Noordse Oorlog. Hij voerde verschillende financiële hervormingen door die voornamelijk de Zweedse adel benadeelden. Zo moesten zij onder andere land afstaan aan de Zweedse staat. Hierdoor kon de economie weliswaar verder worden opgebouwd, maar het zorgde ook voor onrust onder de adel.⁴ Daarnaast leidde het absolutisme en de daarmee gepaard gaande centralisatie ook tot afname van de macht van de Zweedse adel. Naarmate de oorlog langer duurde en de omstandigheden slechter werden, begon er ook onder het volk ontevredenheid te ontstaan. Men was toe aan een nieuw politiek systeem en bovenal een nieuwe leider.

Vooraf in de adellijke kringen wilde men een nieuwe, bij voorkeur zwakkere leider. Met andere woorden: een koning die makkelijk beïnvloedbaar was. Karel XII zou echter niet zomaar zijn titel afstaan; de eenvoudigste optie leek dus om hem te vermoorden. De opvolger van Karel XII zou, zoals gezegd, zijn zus Ulrika Eleonora zijn, met als haar rechterhand Frederik I. Frederik kreeg de steun van de anti-absolutistische beweging, aangezien die inzag dat hij eenvoudig te beïnvloeden was. Nadat de adel onder Ulrika Eleonora en Frederik zijn macht had teruggekregen, was Frederik gebonden aan een beperkte mate van invloed. Hij probeerde in 1723 die machtsverhouding om te keren. Deze poging mislukte en sindsdien was hij nog amper geïnteresseerd in de politiek. Hij zette

zich vrijwel niet in, zelfs het tekenen van aktes was te veel gevraagd.⁵

De dood van Karel XII kan worden gezien als een oplossing van de Zweedse adel om een nieuw politiek systeem in te leiden. Kort voor en na de dood van Karel gedroeg de kring rond de koning zich behoorlijk verdacht. Onder andere Frederik leek opgelucht na Karels dood. Zijn rechterhand André Sicre bekende Karel XII te hebben vermoord; hij was echter mentaal ziek en woonde in een inrichting. Later heeft hij zijn daad met klem ontkend. Een anekdote die in meerdere bronnen naar voren komt, betreft een droom van de dokter van Karel XII, Melchior Neumann. In deze droom zag hij Karel XII op zijn sterfbed liggen. Karel ontwaakte in zijn droom uit de dood, pakte de

‘Karel XII voerde verschillende financiële hervormingen door die de Zweedse adel benadeelden; zo moesten ze land afstaan aan de staat’

hand van Neumann en zei: ‘Jij wordt de getuige van hoe ik ben vermoord.’ Neumann vroeg of hij was vermoord door een schot afkomstig van het fort, waarop Karel antwoordde: ‘Nee Neumann, iemand kroop van achteren.’⁶

Hoewel deze bronnen suggereren dat Karel XII is vermoord door iemand uit de nabije kringen van Frederick I, betreft het dromen en verhalen van iemand die in een inrichting zat. Dit roept twijfels op over de betrouwbaarheid.

De dood van Karel XII had, zoals verwacht, wel degelijk effect op het politieke klimaat in Zweden. Ulrika Eleonora nam de troon over in 1718, en onder haar koningschap werd het absolutisme afgeschaft en kwam er een partijstelsel. Daarnaast werd de impopulaire 17 procent-belasting vrijwel direct opgeheven. In 1720 deed Ulrika afstand van de troon, waarna Frederick I koning van Zweden werd.⁷ Dit alles zou kunnen worden gezien als een succes voor de samenzwerende Zweedse adel.

De minister

Theorie 2: Georg Heinrich von Görzt. Georg Heinrich von Görzt was een in Holstein geboren Zweedse diplomaat. Hij was tijdens het bewind van Karel XII minister van Financiën, minister van Buitenlandse Zaken en *factotum*.⁸ Von Görzt was gefascineerd door de gedrevenheid en militaire intelligentie van Karel XII. Dat maakte dat hij deel wilde uitmaken van het Zweedse bestuur. Hij geloofde als een van de weinigen nog tot het laatste moment in het slagen van het Zweedse rijk. Von Görzt speelde een be-

Portret van Georg Heinrich von Görtz. Geschilderd door Lukas von Breda. Bron: Finnish National Gallery.

langrijke rol in het opstellen van veel impopulaire belastingmaatregelen ten nadele van de Zweedse adel. Het beleid van Görzt maakte hem een doelwit van de Zweedse adel, en in zijn kielzog was ook Karel XII dat. Het probleem was echter, dat wanneer de adel Von Görzt zou elimineren, zij vervolgd zouden worden. Maar wanneer Karel eerst uit de weg zou zijn geruimd, was het gevaar van vervolging niet meer aanwezig en had Görzt geen waardevolle positie meer. Vervolgens zou ook Von Görzt kunnen worden uitgeschakeld.⁹ Deze theorie lijkt te worden bevestigd door de vele aanklachten tegen Von Görtz na Karels dood. Vervolgens werd hij berecht in een zaak waarbij hij geen toegang had tot juridische assistentie en waarbij het gebruik van pen en papier niet was toegestaan. Uiteindelijk werd hij ter dood veroordeeld en niet veel later onthoofd.¹⁰

De soldaat

Theorie 3: Jo Vedlo Honde. In een dorpje in Noorwegen in de buurt van fort Fredriksten beweren de inwoners dat zij weten wie Karel XII heeft vermoord. De dader zou Jo Vedlo Honde zijn. Vedlo werd geboren in 1696. In zijn jeugd leerde hij vissen en het land bewerken, later meldde hij zich aan voor het Noorse leger.¹¹ Het fort was in deze oorlog al eerder belegerd geweest door de Zweden, het beleg werd toen

⁵ en.wikipedia.org/wiki/Frederick_I_of_Sweden, 27 juli 2020.

⁶ ‘The Swedish Meteor: the blazing career and mysterious death of Charles XII’, Dash, M., 25 september 2012. Geraadpleegd op 8 oktober 2020.

⁷ www.riksdagen.se/globalassets/07-dokument-lagar/the-constitution-of-sweden-160628.pdf, 2016, p. 13.

⁸ Een persoon die kleine taken vervult.

⁹ ‘The Death of Karl XII: A Case of Political Murder’, Nordling, C. O., 1999.

¹⁰ en.wikipedia.org/wiki/Georg_Heinrich_von_G%C3%B6rtz, 28 juni 2020.

¹¹ newsbeezer.com/norwayeng/a-norwegian-village-knows-who-killed-karl-xii-ostfold/, 29 november 2018.

afgeslagen door de Noorse troepen. Dit keer kwam Karel XII echter terug met meer soldaten, betere uitrusting en meer materieel. Het werd een zeer zware belegering; er werden veel kogels afgevuurd in een relatief korte tijd. Karel XII stond erom bekend dat hij in de frontlinie vocht; deze belegering was niet veel anders. Hij had een normaal soldatenuniform aan en viel zodoende niet op tussen de andere soldaten. Volgens bronnen uit de directe kring van Vedlo leek het alsof deze na de belegering spijt had van zijn daad. In 1720 stierf hij. Op zijn sterfbed zou hij aan de priester hebben bekend dat hij de koning had gedood.¹² Deze theorie is zeer onwaarschijnlijk. Vedlo was weliswaar aanwezig toen Karel XII stierf, maar het weer was heel slecht en daardoor was het lastig om doelwitten te raken. Bovendien wisten de Noren pas na vier dagen dat de Zweedse koning was omgekomen. Het is dus onwaarschijnlijk dat Vedlo kon weten dat hij degene was die Karel gedood had.¹³

De kogel

Nu rest nog de vraag met welk wapen en welke kogel Karel XII gedood is. Ook hier zijn verschillende theorieën over. De gebruikte kogel kan meer licht laten schijnen op de verantwoordelijke voor zijn dood en welke theorie het hoogste waarheidsgehalte heeft.

Een *canister shot* is een kanonskogel gevuld met kleinere kogels. Wanneer zo'n kogel wordt afgevuurd, knapt deze open waardoor de kleine kogels zich verspreiden. Deze kanonskogels werden gebruikt door de Noren tijdens de belegering van fort Fredriksten. Destijds waren deze kogels gevuld met ijzeren kogeltjes. Het kogelgat in de schedel van Karel XII is ongeveer 19,5 millimeter in diameter. De afstand tussen de plek waar de kanonnen stonden en waar de koning zich bevond, was ongeveer 620 meter.

Gunnar Grenander, militair expert op het gebied van vuurwapens, publiceerde in 1988 een artikel over zijn forensisch onderzoek naar de dood van Karel XII. Hierin berekende hij dat een loden kogel van deze afstand een snelheid zou moeten hebben gehad van ongeveer 114 meter per seconde. Hieruit concludeerde hij dat deze snelheid nauwelijks groot genoeg zou zijn geweest om de hoed en schedel van de koning te doorboren.¹⁴ Niet alleen de snelheid van de kogel is belangrijk, ook het materiaal. De kogels in de *canister shots* waren van ijzer. Dit laat splinters achter wanneer zo'n kogel een bot raakt. In de schedel van Karel XII zijn geen splinterresten gevonden, dus de kans dat de koning dodelijk is geraakt door een *canister shot* is klein.

Een andere mogelijkheid is dat Karel XII omgekomen is door een musketschot; het musket was het meest gebruikte wapen in deze tijd. Een musketschot heeft een snelheid van ongeveer 400 meter per seconde. Uit onderzoek blijkt dat wanneer een kogel met een snelheid van meer dan 225 meter per seconde een schedel raakt, deze uit elkaar spat. Een musket lijkt dus, gezien de snelheid en impact, een onwaarschijnlijk moordwapen.

Een loden kogel heeft de eigenschap om geraakte botten te splinteren. Karel XII werd in 1709 bij een veldslag geraakt door een loden kogel in zijn voet, op het lijk zijn dan ook splinters te zien in het bot van de voet van de koning. In het hoofd zijn echter geen splinters te vinden.

De koning zou kunnen zijn geraakt door een ijzeren kogel. Ijzeren kogels werden echter in deze tijd door het Noorse leger niet gebruikt voor musketten.¹⁵ Het is dus zeer onwaarschijnlijk dat Karel XII is vermoord met een musket.

Een laatste theorie is dat Karel XII zou zijn gedood door middel van een mantelkogel. Een mantelkogel is een kogel die gebruikt kan worden als knoop én als kogel. Deze kogels waren in deze tijd, evenals de ijzeren kogels, relatief zeldzaam en duur. Er is, ongeveer een eeuw geleden, een mantelkogel gevonden op de plaats van de belege-

¹² www.nrk.no/vestland/her-feirer-de-svenskekongens-antatte-drapsmann-1.14336416, Moe, T.A., 12 december 2018.

¹³ lokalhistoriewiki.no/wiki/Jo_Vedlo_Hodne, 3 januari 2020.

¹⁴ 'The Death of Karl XII: A Case of Political Murder', Nordling, C.O., 1999.

¹⁵ 'The Death of Karl XII: A Case of Political Murder', Nordling, C.O., 1999.

¹⁶ The Testimony of the Button, Klein, B., 1971.

¹⁷ Uppsala Universitet, organisation and staff.

¹⁸ 'The Swedish Meteor: the blazing career and mysterious death of Charles XII', Dash, M., 25 september 2012. Geraadpleegd op 8 oktober 2020.

Onder: Foto genomen bij de autopsie op het lichaam van Karel XII in 1917. In zijn hoofd zit een groot kogelgat. Foto: Nationalmuseum, Zweden.

Boven: De mantelkogel die Karel XII mogelijk heeft gedood.

Rechts: Het uniform dat Karel droeg op de dag van zijn dood, 30 november 1718. Bron: The Royal Armoury, Stockholm.

ring. Deze mantelkogel was van goud en met lood gevuld. Aan één kant is de kogel ingedeukt, waarschijnlijk door de botsing met een hard materiaal, zoals bot. Daarnaast is de kogel 19,6 millimeter in diameter, wat in overeenstemming is met het gat in de schedel van Karel XII.¹⁶

DNA-sporen

Ander bewijs dat kan bevestigen dat een mantelkogel de dood van Karel XII heeft veroorzaakt, komt uit een onderzoek uit 2001. Marie Allen, professor Immunologie, Genetica en Pathologie aan de Universiteit van Uppsala, ontdekte twee DNA-sporen op de kogel.¹⁷ Hieruit bleek dat een van deze DNA-sporen behoorde tot een zeer exclusieve groep Zweden. Het bloed van Karel XII, gevonden op zijn handschoenen, komt overeen met dezelfde exclusieve groep. De kans is dus aanwezig dat de mantelkogel van het moordwapen was.¹⁸ Dit soort kogels was niet gangbaar in het Noorse leger, maar een sluipmoordenaar kan ze wel hebben gebruikt. Dit versterkt het vermoeden dat de Zweedse adel achter de dood van Karel XII zat.

‘Aan één kant is de gouden mantelkogel ingedeukt, waarschijnlijk door de botsing met een hard materiaal, zoals bot’

De minst geloofwaardige theorie is dat Jo Vedlo Honde Karel zou hebben vermoord. De andere twee theorieën zijn aan elkaar te koppelen. De behoefte aan bestuurlijke hervormingen in Zweden kan worden gekoppeld aan de onvrede over de hoge belastingen voor de adel. De theorie dat men naar een nieuw politiek systeem verlangde en de theorie dat de adel van Georg von Görtz af wilde, zijn dus even geloofwaardig.

De meest aannemelijke theorie is dat Karel vermoord is door een mantelkogel. Deze theorie wordt deels bevestigd door forensisch onderzoek, hoewel er geen definitieve conclusie aan verbonden kan worden. Deze opvatting impliceert dat Karel zou zijn vermoord door een sluipmoordenaar; in dat geval is het mogelijk dat de adel een handje heeft geholpen bij het ombrengen van de koning. Op basis van het bovenstaande lijkt het aannemelijk dat Karel XII is omgekomen door moord met voorbedachten rade, geïnitieerd door de Zweedse adel. De doodsoorzaak is naar alle waarschijnlijkheid de inslag van een mantelkogel. Zijn dood betekende dat er een einde kwam aan de absolute macht van het Zweedse koningshuis. Hierdoor veranderde het politieke klimaat in Noordoost-Europa en werd er een politiek systeem geïntroduceerd in Zweden waarin burgers inspraak hadden, een primeur voor de democratie binnen Noord-Europa. ■

Een wereldwijde blik op geschiedenis

Inspiratie voor meer wereldgeschiedenis in de klas

De wereld waarin we leven, houdt niet op bij de grenzen van Nederland of Europa, waar een groot deel van de kerndoelen in het onderwijs op gericht lijkt te zijn. En ook als je je alleen op Europa zou willen richten, is het belangrijk kennis te hebben van ontwikkelingen daarbuiten, omdat Europa niet in isolatie is ontstaan en continu in verbinding staat met de rest van de wereld.

Miguel Heilbron is initiator van Fawaka WereldBurgerschap en een van de auteurs van de publicatie *Tien keer meer geschiedenis – Lesinspiratie*.
Anja Sinnige is voorzitter van de pabocommissie van de VGN, werkt als lerarenopleider aan de Hanzehogeschool Groningen, schreef *Historisch bewustzijn op de basisschool* en is een van de auteurs van de publicatie *Tien keer meer geschiedenis – Lesinspiratie*.

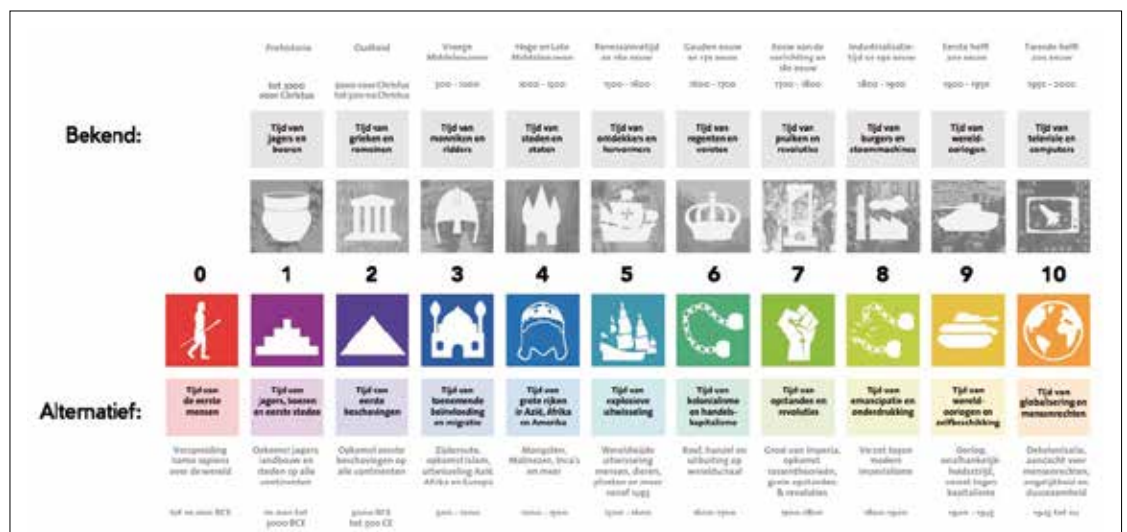
Even een snelle test: Stel je voor dat je Fatima al-Fihri bent. Als je nu denkt ‘Fatima wie...?’, dan is dit artikel een mooie aanvulling op je dagelijkse lespraktijk. Maar lees ook verder als je, bij het lezen van haar naam, meteen de drukke straten van middeleeuws Fez voor je ziet. Iedere geschiedenisdocent zal beamen dat geschiedenisonderwijs pas echt gaat leven wanneer je ervoor zorgt dat je leerlingen zich inleven in historische personages en hun leefwerelden. Methoden en de Canon van Nederland staan vol met historische personen (overigens voornamelijk mannen en maar enkele vrouwen). Maar welke historische personen, gebeurtenissen en ontwikkelingen zijn belangrijk om te behandelen als je meer wilt doen met wereldgeschiedenis?

Een wereldwijde blik

De verschillende achtergronden binnen de Nederlandse samenleving (en dus ook vaak onder onze leerlingen of onder de mensen waar zij in hun leven mee te maken zullen krijgen) en het onderwijs zelf vragen om een wereldwijde blik op geschiedenis. Als je weinig weet of leert over

perspectieven en geschiedenis uit andere werelddelen, dan kan dat vooroordelen en stereotypen in de hand werken of achterhaalde denkbepelden versterken. Maar hoe werk je in je onderwijs bijvoorbeeld met historische personen als Imhotep, Wu Zetian, Kofi, Toussaint Louverture, Solitude, Boni, Tula of Rosa Parks? Wat voor kansen biedt het om meer aandacht te besteden aan wereldgeschiedenis vanuit verschillende perspectieven? Dergelijke vragen staan centraal in de nieuwe publicatie *Tien keer meer geschiedenis – Lesinspiratie*. De publicatie is een uitgave van onderwijsprogramma Fawaka WereldBurgerschap en bouwt voort op de poster ‘Tien keer meer geschiedenis’ die in 2019 is ontwikkeld vanuit The Black Archives, Fawaka WereldBurgerschap en de Commissie Wereldgeschiedenis van de VGN, samen met diverse historici en experts. Ook aan de nieuwe publicatie droegen verschillende VGN-leden bij. Er zijn ook trainingen ontwikkeld voor leraren in het voortgezet onderwijs en basisonderwijs. Binnen het Nederlandse geschiedenisonderwijs ligt de focus op dit moment vaak nog op Nederlandse en West-Europese geschiedenis. Daarbij

Tijdvakkenoverzicht: bekende iconen, titels en onderwerpen en alternatieve iconen, titels en onderwerpen. Illustratie: Fawaka WereldBurgerschap.

De lessuggesties bieden inspiratie voor alle onderwijsniveaus, in het voortgezet onderwijs én het primair onderwijs. De leerkracht kan de ideeën aanvullend, verdiepend en verbreedend inzetten. Het gaat er onder andere om leerlingen in de sfeer te laten komen van onderwerpen door iets te laten proeven, ruiken, voelen, bekijken of ervaren, bijvoorbeeld via muziek. Natuurlijk verschilt de lesinhoud die je vervolgens aanbiedt per klas en per niveau van primair tot voortgezet onderwijs – en daarmee ook de leer- en lesdoelen. We geven een paar voorbeelden.

blijven echter belangrijke historische personen, gebeurtenissen en ontwikkelingen onderbelicht. Leraren die meer met wereldgeschiedenis en wereldwijd gerelateerde perspectieven willen doen, zijn vaak op zoek naar onderwerpen, praktisch toepasbare lesideeën en onderwijsmateriaal. Ons antwoord is even simpel als haalbaar: leraren op zowel middelbare scholen als op basisscholen die meer met wereldgeschiedenis willen doen, kunnen klein beginnen. Probeer in ieder geval meerdere zintuigen aan te spreken en maak van tijd tot tijd uitstapjes naar andere werelddelen. Bij enkele tijdvakken geven we hier een paar suggesties voor onderwerpen die je in je lessen kunt behandelen. Meer is te vinden in de publicatie *Tien keer meer geschiedenis – Les-inspiratie*.

Aanvulling op tijdvakken

De indeling in tien tijdvakken die op dit moment in het Nederlandse geschiedenisonderwijs wordt gebruikt kan prima worden aangehouden. Een eenvoudige aanvulling per tijdvak is een alternatieve titel plus een wereldkaart die je als leerkracht introduceert bij je leerlingen.

Op de wereldkaart staan voorbeelden van gebeurtenissen, samenlevingen en personen van over de hele wereld. De ‘Tijd van Grieken en Romeinen’ wordt dan bijvoorbeeld de ‘Tijd van eerste beschavingen’ en de ‘Tijd van steden en staten’ wordt uitgebreid met de ‘Tijd van grote rijken in Afrika, Azië en Amerika’. Per tijdvak is in samenwerking met diverse deskundigen een selectie gemaakt van gebeurtenissen, ontwikkelingen, groepen en personen, waarbij de focus lag op geschiedenis buiten de bekende Europese kaders. Uit de selectie per tijdvak zijn vervolgens enkele inspirerende verhalen gekozen, waaromheen enkele punten ter inspiratie zijn opgesomd. Ook hier lag de focus op geschiedenis buiten de bekende Europese kaders, en daarnaast op concrete voorbeelden waarmee verschillende perspectieven aandacht kunnen krijgen.

Leiders en een koning

In de tien tijdvakken heet de periode van 3000 BCE tot 500 CE (tijdvak 2) de ‘Tijd van Grieken en Romeinen’. Op de wereldkaart is te zien dat in dit tijdvak tegelijk veel verschillende andere beschavingen opkwamen, niet alleen in Europa, maar ook in Afrika, Azië en de Amerika’s.

Drie mannen waarvan we namen kennen en die in dit tijdvak leefden zijn Imhotep, Gilgamesh en Speerwerper Uil. Ze hebben op geheel eigen manier en in verschillende delen van de wereld hun stempel op de geschiedenis achtergelaten:

- Imhotep was rond 2600 BCE de eerste bekende architect, de eerste bekende medicus en volgens sommigen de eerste bekende wetenschapper ter wereld.
- Gilgamesh was rond 2500 BCE een koning van de Sumerische stadstaat Uruk in Mesopotamië, in het huidige Irak – en is hoofdpersoon van wat wordt beschouwd als het eerst bekende verhaal ter wereld. Waarschijnlijk de meest bekende van dit rijtje.
- Speerwerper Uil was rond 400 CE leider van Teotihuacán, destijds de invloedrijkste stad van Midden-Amerika.

Een van de les-inspiratie-punten uit de publicatie bij dit tijdvak: Reis de wereld over! Maak een vergelijking tussen het leven in Egypte, Mesopotamië of Teotihuacán in de periode 3000 BCE tot 500 CE, en het leven in de klassieke oudheid in Europa, zoals in de Griekse stadstaten, de stad Rome en Germaanse dorpen. ▶

Boven: Per tijdvak worden een alternatieve titel en een wereldkaart gepresenteerd met voorbeelden van gebeurtenissen, samenlevingen en personen van over de hele wereld. Linksboven: Wu Zetian en Fatima al-Fihri. Illustratie: Fawaka WereldBurgerschap, Hedy Tjin.

Rechts: Imhotep, Gilgamesh en Speerwerper Uil. Illustratie: Fawaka WereldBurgerschap, Hedy Tjin.
Onder: Solitude, Tula en Toussaint Louverture. Illustratie: Fawaka WereldBurgerschap, Hedy Tjin.

Zijderoutes

In de originele tijdvakken heet tijdvak 3 de ‘Tijd van monniken en ridders’ (van 500 CE tot 1000 CE). Maar dit was zeker geen tijd van een in zichzelf gekeerd Europa in een verder stilstaande wereld. Onder andere de zijderoutes over land en zee verbonden in deze tijd Azië, Afrika en Europa. Deze continenten waren in dit tijdvak nog niet verbonden met de Amerika's. In de Amerika's zorgden andere handelsroutes intern wel voor verbindingen.

In dit tijdvak kan onder andere aandacht besteed worden aan Fatima al-Fihri en Wu Zetian.

■ Fatima bint Muhammad al-Fihriya al-Qurashiya was een Noord-Afrikaanse, Arabische en islamitische vrouw die bekend staat om het oprichten van het Al-Qarawiyyin-centrum in Fez in Marokko in 859 CE. Dit centrum was en is deels een moskee, maar ook een bibliotheek en een plek waar werd lesgegeven. Ze worden gezien als de oudste bibliotheek en de oudste universiteit in de wereld die nog steeds bestaan en vanaf de oprichting tot nu continu zijn gebruikt.

■ Keizerin Wu Zetian wordt gezien als een belangrijke keizer in de geschiedenis van China. Ze regeerde van 690 tot 705 (en daarvoor al vanaf 665 informeel), tijdens de zogenaamde Tang-dynastie (618-907 CE). Ze regeerde als vrouwelijke keizer dus ruim voor Karel de Grote tot keizer gekroond werd.

Een van de les-inspiratie-punten uit de publicatie bij dit tijdvak: Begin je les met Marokkaanse muziek. Laat leerlingen zich inleven in het leven van Fatima al-Fihri, die bekendstaat als oprichter van de oudste nog functionerende universiteit

ter wereld, de Universiteit Al-Qarawiyyin. Maak vervolgens een vergelijking met de eerste universiteiten in Europa en in Nederland (vergelijk bijvoorbeeld de universiteiten van Al-Qarawiyyin, Bologna en Leiden).

Tijd van opstanden

De achttiende eeuw in de huidige tijdvakken heet tijdvak 7 ‘Tijd van pruiken en revoluties’. Voeg daar gerust ‘opstanden’ aan toe. In dit tijdvak vonden verschillende belangrijke revoluties plaats: de Franse, Amerikaanse, Bataafse en ook de Haïtiaanse Revolutie. In Haïti, dat toen de Franse kolonie Saint-Domingue was, organiseerden tot slaaf gemaakte Afrikanen een opstand die leidde tot de oprichting van een onafhankelijke staat. In dit tijdvak kan aandacht besteed worden aan hen die die opstanden organiseerden – op Haïti, op Curaçao, in Suriname en elders – richting afschaffing van slavernij.

Een van de les-inspiratie-punten uit de publicatie bij dit tijdvak: Neem de tijd en lees je in in de indrukwekkende verhalen over de zwangere Solitude, Toussaint Louverture, Kofi, Tacky, Boni, Baron, Joli-Coeur en Tula. Wat vind jij als leerkracht belangrijk om uit deze verhalen mee te geven aan je leerlingen? Hoe vertaal je dit naar een passend leerlingniveau?

Hoe verder?

Onderwijs in wereldgeschiedenis verbreedt de blik van leerlingen op hoe mensen in het verleden hebben geleefd. Ook biedt het inzichten vanuit verschillende perspectieven op bestaansverhelderende vragen. Leerlingen leren historische ontwikkelingen in bredere contexten plaatsen dan alleen nationale en regionale – en krijgen de kans internationale ontwikkelingen te duiden. Leerlingen kunnen veel leren van Fatima al-Fihri en andere historische personen van buiten de bekende West-Europese kaders. De hier genoemde voorbeelden dienen als eerste inspiratie om meer wereldgeschiedenis te behandelen. Wat is beschreven is een startpunt, waarbij toevoegingen welkom en nodig zijn. Online hopen we verder verschillende aanvullingen te ontsluiten. Hierbij worden ook trainingen aangeboden voor leraren in het voorgezet onderwijs en basisonderwijs. ■

Verder lezen

- Op de website van Fawaka WereldBurgerschap staat meer informatie over de publicatie, meer materiaal en bijbehorende trainingen (binnenkort). www.fawakawereldburgerschap.nl/meergeschiedenis
- Bestel de volledige publicatie *Tien keer meer geschiedenis – Lesinspiratie* via boekhandel Educulture in Amsterdam. www.educulture.store/boeken/p/tien-keer-meer-geschiedenis-lesinspiratie

Bouwen en bewaren

W e verkeren in de geest even in het jaar 180. Keizer Marcus Aurelius zegt op zijn sterfbed tegen zijn geëmotioneerde vrienden: 'Waarom huilen jullie om mij, in plaats van je druk te maken over de epidemie die talloze slachtoffers maakt?' In de zwaarst getroffen gebieden van het Romeinse Rijk sterft in die tijd 15 tot 25 procent van de inwoners. Tom Buijtenorp schrijft in zijn boek over de Romeinen in de Lage Landen dat deze mysterieuze ziekte in de tweede eeuw grote schade bracht aan het leger en het einde van de Romeinse gouden eeuw inluidt. Het is anno Domini 1572. Incakeizer Huayna Capac ligt doodziek op zijn slaapstede. Zijn gezicht is bedekt met afschrikwekkende korsten en bultjes. Enkele uren later sterft hij. In dezelfde tijd en dezelfde omgeving sterven honderdduizenden naamlozen aan infectieziekten zoals mazelen, pokken en tyfus. In 1532 zijn er maar 180 Spanjaarden voor nodig om het complete noordelijke Incarijk te veroveren. Rond 1600 schrijft de Spaanse geschiedschrijver José de Acosta dat zo'n 97 procent van de inwoners van de Caribische kustgebieden is verdwenen.

We komen in het jaar 1978. Hendrik Booij schrijft in zijn memoires over de gruweldagen van de Spaanse griep in Drenthe in 1918. Over Dina, een vrouw die negen kinderen gekregen heeft, van wie er na het uitbreken van de griep één overblijft. In de gang stonden twee heel kleine kistjes: één voor de baby en één voor een broertje van twee. Door de griep epidemie daalt in 1918 de levensverwachting naar niet meer dan dertig jaar.

'De maakbaarheidsgedachte van de verlichting krijgt een forse optater'

En dan zijn we in het heden. 2021. Het Westen, kort opgeschrikt door het aidsvirus, waant zich door wetenschap en de toepassing daarvan in techniek lange tijd onaantastbaar. En nu zitten we in een kantelpunt in de geschiedenis, zonder het zelf in de gaten te hebben. De 'roaring twenties' van de 21e eeuw zijn al aangekondigd, maar zover zijn we nog lang niet. Het is ook de vraag of je hierin terecht wilt komen, want na een kortstondige feestvreugde voor de elite, brak wereldwijd de 'Grote Depressie' uit.

Hoewel ik denk dat het deze keer anders zal gaan, moeten we historische analogieën niet negeren. Ik bedoel niet het dodental in procenten van de bevolking uitgedrukt. De grote epidemieën uit de geschiedenis zijn in dat opzicht onvergelijkbaar met de huidige pandemie. Wel zie ik vanuit een

ander perspectief een analogie. De Duitse historicus Philipp Blom spreekt, met een knipoog naar de aardbeving van 1755 in Lissabon, over een 'aardbeving van de geest' om de huidige crisis te typeren. De maakbaarheidsgedachte van de verlichting krijgt een forse optater. Het 'grote verhaal' van de verlichting zelf komt in een crisis. De existentiële kern van maakbaarheidsdenken is het verlangen naar uitbanning van leed en tragiek door het 'beheersingsideaal'. Ondertussen nemen we een mechanistische kijk op mens en samenleving die met dit 'beheersingsideaal' gepaard gaat voor lief.

We slaan opnieuw een zwarte bladzijde uit de geschiedenis om. En nu? We hebben een verhaal met een moraal nodig. Om ziekte van betekenis te voorzien, haar te ontdoen van de schijnbare willekeur en betekenisloosheid, moet ze ingebed zijn in een verhaal waarin ziekte ons verandert en naar een nieuw punt in ons leven tilt. Een verhaal waarin de mens erkent dat er iets groter is dan hijzelf. Ik laat me daarbij inspireren door de opdracht die Adam en Eva kregen om de aarde te bouwen en te bewaren. Daar hebben we onze handen vol aan. ■

Ton van der Schans is voorzitter van de VGN. Hij werkt als docent geschiedenis op de Driestar Hogeschool (pabo) in Gouda.

Een nieuw China

Hoe de Volksrepubliek China vanaf 1949 tot stand kwam

Tussen de twee wereldoorlogen in kende China een onrustige tijd waarin verschillende partijen streden om de macht. Na de Tweede Wereldoorlog kwamen de communisten van Mao Zedong als winnaars uit de strijd. Hoe verliep deze strijd voordat in 1949 de Volksrepubliek China werd uitgeroepen?

Frans-Paul van der Putten is senior onderzoeker aan het Clingendael Instituut. Dit artikel is een fragment uit zijn boek *De wederopstanding van China. Van prooi tot wereldmacht* (2020).

Op 1 oktober 1949 stond een grote menigte op het Tiananmenplein in Peking. De mensen keken in de richting van het gebouw waarnaar het plein genoemd is, de *Tiananmen* ('Poort van de Hemelse Vrede'), een poortgebouw waarachter de toegang naar de Verboden Stad lag. Boven op dat gebouw stond Mao Zedong samen met enkele andere leiders van de Chinese Communistische Partij. Om drie uur hield hij een korte toespraak voor de mensen op het plein. Mao verklaarde dat China voortaan 'Volksrepubliek China' zou heten, dat Peking opnieuw de hoofdstad was en dat de CCP een nationale regering had gevormd.

Mao en zijn mannelijke collega's droegen een apart kostuum, dat niet traditioneel Chinees maar ook niet westers was. Internationaal zou dit kostuum als het 'mao-pak' bekend worden en als een symbool van het communistische China worden gezien, want voortaan zouden alle mannen in China het dragen. Het kostuum was echter niet door Mao of de CCP, maar door Sun Yat-sen geïntroduceerd. Die vond dat China ook in kleding zijn eigen stijl moest hebben. Voor Chinezen was het kostuum van Sun een uiting van nationalisme, en dus van de strijd tegen het imperialisme van de grote mogendheden. Behalve Sun zelf hadden ook Chiang Kai-shek en andere nationalistenvan het kostuum gedragen.

'Door een intensieve guerrillastrijd tegen Japan te voeren wisten de communisten hun invloed te vestigen op een groot deel van het Chinese platteland'

Mao Zedong was al sinds 1935 de onbetwiste leider van de Communistische Partij en van het Volksbevrijdingsleger, zoals de krijgsmacht van de CCP inmiddels heette. Hij werd nu ook de president van de nieuwe regering. Zhou Enlai werd premier, en de weduwe van Sun Yat-sen, Song Qingling, werd een van de zes vicepresidenten. Nadat Mao gesproken had, werd China's nieuwe vlag, rood met vijf gele sterren, voor het eerst gehesen. Het ontwerp voor de vlag was

slechts enkele dagen eerder gekozen, na veel discussie onder de CCP-leiders. Een eresaluut van 21 kanonschoten klonk tijdens de vlagceremonie. Daarna volgde een overwinningssparade: zo'n 16.000 militairen van het Volksbevrijdingsleger marcheerden over het Tiananmenplein.

Verenigde Naties

Wat Chiang Kai-shek lang gevreesd had, was werkelijkheid geworden. De communisten waren erin geslaagd de macht te grijpen in China. Na de Conferentie van Caïro in 1943 waren voor Chiang de zaken aanvankelijk volgens plan gelopen. Eind april 1945 was in San Francisco de oprichtingsvergadering van de Verenigde Naties gehouden. Chiangs zwager Song Ziwen was daarbij aanwezig namens China. Bij daaropvolgende vergaderingen van de VN trad de ervaren diplomaat Gu Weijun op als vertegenwoordiger voor China. Zoals Roosevelt had gewild, kreeg China een speciale status als een van de permanente leden van de Veiligheidsraad van de VN, net als de VS, de

Portret van Chiang Kai-shek uit 1948. Bron: Nationaal Archief, Collectie Anefo.

Sovjet-Unie, Groot-Brittannië en Frankrijk. Dat laatste land was als vijfde en laatste toegevoegd tot deze groep, op aandringen van Churchill. De Britse premier meende dat de antikoloniale sentimenten anders wel erg zouden gaan overheersen in de Veiligheidsraad, het machtigste onderdeel van de VN.

Als drijvende kracht achter de oprichting van de VN was Franklin Roosevelt de grondlegger van een nieuwe internationale orde. Zelf maakte hij de oprichting niet meer mee. Roosevelt overleed op 12 april 1945, op 63-jarige leeftijd. Hij was op dat moment in zijn vakantiehuis in Warm Springs, in het zuiden van de Verenigde Staten, om zich voor te bereiden op de oprichtingsvergadering van de VN. Roosevelt was al meer dan twintig jaar grotendeels verlamd aan zijn benen en kon zonder hulpmiddelen niet staan of lopen. Hij ging vaak naar Warm Springs, dat zijn naam ontleende aan de natuurlijke warmwaterbronnen waar de president graag in zwom.

Ruim twee weken na de dood van Roosevelt, toen Sovjettroepen op het punt stonden Berlijn in te nemen, pleegde Hitler zelfmoord. Enkele dagen daarna capituleerde Duitsland en kwam er een einde aan de oorlog in Europa. In Azië hield de Tweede Wereldoorlog nog een paar maanden aan. De VS waren de sterkere partij en maakten zich op voor een invasie in Japan. Na de vernietiging van veel Japanse steden door bombardementen, de inzet van kernwapens (6 en 9 augustus 1945) en de deelname van de Sovjet-Unie aan de oorlog tegen Japan (8 augustus) gaf dat land op 15 augustus 1945 de strijd op.

Binnenlandse strijd

Zodra de gemeenschappelijke vijand Japan van het toneel was verdwenen, laaide in China de strijd tussen de Kuomintang en de Communistische Partij weer op. De verhoudingen lagen nu echter anders dan voorheen. Vóór 1937 was de Kuomintang op alle terreinen de sterkste van de twee. Deze partij raakte daarna flink verzwakt door enkele grote militaire nederlagen tegen Japan, het verlies van de economisch belangrijkste steden en de Japanse blokkade van het binnenland van China. Chiang Kai-shek verwachtte vanaf eind 1941 dat de VS Japan zouden verslaan en wilde zijn troepen sparen. De CCP had minder te verliezen en gebruikte de gelegenheid om terrein te winnen. Door een intensieve guerrillastrijd tegen Japan te voeren wisten de communisten hun invloed te vestigen op een groot deel van het Chinese platteland. Daar konden ze nieuwe troepen en partijleden rekruteren. Bovendien ontstond zo in de publieke opinie het beeld dat de CCP meer toegewijd was dan de Kuomintang aan de strijd tegen Japan.

Na de Tweede Wereldoorlog had de CCP voor veel Chinezen het imago van een energieke en

daadkrachtige organisatie die in staat was vernieuwing en het langverwachte herstel van China te realiseren. Ooit was dit juist het imago van de Kuomintang geweest, maar die partij had nu veel van haar glans verloren. Beide partijen waren sterk nationalistisch georiënteerd, en dus gericht op het veranderen van de relatie tussen China en de buitenlandse mogendheden. Maar daarnaast wilde de Communistische Partij ook de maatschappelijke verhoudingen binnen China vergaand herzien. Dit sprak velen aan, vooral op het platteland. Grond van rijke boeren zou worden herverdeeld onder arme boeren.

Het lukte de CCP om grote delen van de plattelandsbevolking te mobiliseren tegen de troepen van Chiang Kai-shek, en vervolgens vanuit het platteland de steden te veroveren. Chiang bleef doorvechten, zelfs na de oprichting van de Volksrepubliek. Om ergens op terug te kunnen vallen, had hij al in 1948 opdracht gegeven het eiland Taiwan in staat van verdediging te brengen. Taiwan was in 1945 door Japan, na vijftig jaar koloniaal bestuur, teruggegeven aan China. Op 10 december 1949, toen Chengdu als laatste grote Chinese stad op het punt stond in communistische handen te vallen, concludeerde Chiang dat de militaire situatie in China hopeloos was voor de Kuomintang en nam hij een vliegtuig naar Taiwan. ▶

Chiang Kai-shek met zijn vrouw Song Meiling.

Portret van Puyi, de laatste keizer van China. Foto genomen rond 1930 door een onbekende fotograaf. Bron: Store Norske Leksikon.

Wisseling van de dynastie

Niet alleen Chiang, maar ook veel anderen ontvluchtten het vasteland van China. Naast politici, ondernemers, academici en ambtenaren maakten zo'n twee miljoen Kuomintang-militairen de overstek naar Taiwan. Ministeries, universiteiten en het museum van de Verboden Stad, allemaal werden ze naar de Taiwanese hoofdstad Taipei overgebracht. Een groot aantal van de vluchtelingen nam familieleden mee. Zo nam Chiang zijn vrouw Song Meiling mee. Ook Chiang Ching-kuo volgde zijn vader naar Taiwan, met zijn Wit-Russische vrouw. Anderen ontvluchtten China om naar de Verenigde Staten te gaan. Song Ailing (de secretaris van Sun Yat-sen) ging met haar man Kong Xiangxi in de VS wonen. Ook haar broer Song Ziwen verhuisde naar Amerika. Gu Weijun, nu China's ambassadeur in Washington, verbleef al in de VS. Enkele jaren later verhuisde hij naar Den Haag, waar hij rechter werd bij het Internationaal Gerechtshof. Song Qingling bleef, anders dan haar zussen, wel in China. Ze was geen lid van de CCP en had ondanks haar functie van vicepresident maar beperkte politieke invloed, maar ze zou zich tot haar dood in 1981 blijven inzetten voor de Communistische Partij. Het feit dat zij de weduwe van Sun Yat-sen was, symboliseerde de band tussen Sun, die inmiddels bekendstond als de vader van het vaderland, en de Volksrepubliek. Song Qingling was ook symbool van de (zeer beperkte) openheid van het politieke systeem. Zij kon zonder CCP-lid te zijn toch een zeer zichtbare (maar niet erg invloedrijke) rol vervullen. Veel andere politieke partijen dan de Kuomintang mochten bovendien in het nieuwe China blijven bestaan. Maar tegelijkertijd was er geen twijfel over waar de politieke macht lag. De Communistische Partij domineerde voortaan op alle niveaus en op alle belangrijke onderdelen de regering en de overheid van China.

De laatste keizer

Er was nog een persoon die voor de CCP van groot nut was bij het legitimeren van het nieuwe regime. Aisin Gioro Puyi, laatste heerser van de Grote Qing, was in 1945 voor de tweede keer in zijn leven ex-keizer geworden. Het door Japan gedomineerde Keizerrijk Mantsjoerije was in de laatste dagen van de Tweede Wereldoorlog veroverd door het Rode Leger van de Sovjet-Unie. Puyi probeerde te vluchten, maar werd opgepakt. Stalin zette hem vervolgens gevangen in de Sovjet-Unie en maakte het mogelijk dat hij na de oorlog het geallieerde oorlogstribunaal in Tokio bij kon wonen. Puyi trad op als getuige, hij stond niet zelf terecht. De aangeklaagden waren Japanse militairen als Kenji Doihara, de Japanse officier die zo zijn best had gedaan de Japanse invasie in Mantsjoerije op gang te brengen. Doihara was inmiddels opgeklommen tot generaal en was een van de topfiguren van de Japanse krijgsmacht. Hij werd ter dood veroordeeld en opgehangen wegens misdaden tegen de menselijkheid.

Na zijn optreden als getuige in Tokio werd Puyi weer teruggebracht naar de Sovjet-Unie. Stalin wilde hem aanvankelijk niet aan China uitleveren, tot opluchting van de ex-keizer, die vreesde dat hij daar de doodstraf zou krijgen voor collaboratie met Japan. Maar nadat Chiang Kai-shek naar Taiwan was uitgeweken, besloot Stalin Puyi toch aan de Chinese regering over te dragen. Dit was een onderdeel van de samenwerking tussen de Sovjet-Unie en het nu communistische China. In 1950 werd Puyi per trein naar Mantsjoerije gestuurd, waar hij werd gearresteerd door de Chinese autoriteiten. Tot zijn verbazing werd hij niet ter dood veroordeeld. Mao en andere communistische leiders vonden dat hij levend meer waard was. Zij wilden dat Puyi een communistische modelburger zou worden. Als zelfs de voormalige keizer van China dat werd, dan maakte dat voor iedereen nog maar eens duidelijk dat de CCP de legitieme opvolger was van de oude keizersdynastie.

Straatveger

Puyi kwam in een gevangenis terecht waar hij een programma doorliep om hem te doen inzien hoe misdadig de Japanse bezetting van Mantsjoerije was geweest, en dat hij daarvoor medeverantwoordelijk was. Het programma bestond uit presentaties door Japanse officieren die over hun daden tegen het Chinese volk vertelden, ontmoetingen met slachtoffers en het uitoefenen van zelfkritiek. Na negen jaar werd hij vrijgelaten en kreeg hij toestemming om in Peking te wonen. Een van de eerste dingen die hij daar deed, was een bezoek brengen aan de Verboden Stad, inmiddels een museum. Puyi werkte achtereenvolgens als straatveger, als medewerker van de botanische tuin van Peking en op een redactie. Hij trouwde met een verpleegster en was voor zover bekend

tevreden met zijn eenvoudige leven. Vooral nuttig voor de CCP was dat Puyi een autobiografie over zijn jeugd publiceerde en mediapresentaties gaf, allebei gericht op een beeldvorming die paste bij de belangen van de Partij (namelijk dat China er voor 1949 in alle opzichten slecht aan toe was geweest, terwijl het nieuwe communistische China alles goed op orde had). Zo bracht de laatste keizer van China zijn jaren door als burger van de Volksrepubliek, tot zijn overlijden in 1967. Ook de andere leden van de voormalige keizerlijke familie leefden en werkten nu als eenvoudige burgers.

Nationalisme en communisme

Vanaf 1949 heerste de Communistische Partij over China zoals voorheen de Kuomintang. Maar de CCP had geleerd van de ervaringen van de Kuomintang. De partij van Mao was beter georganiseerd en had een krachtigere ideologische basis. Nationalisme vormde de ideologische kern, net als bij de Kuomintang. Mao beschouwde de confrontatie met de imperialistische mogendheden sinds 1840 als het meest wezenlijke onderdeel van China's recente geschiedenis. Maar anders dan bij de Kuomintang was het nationalisme van de CCP

ingebed in een veelomvattende (communistische) ideologie. Die was van Marx en Lenin overgenomen en werd door Mao Zedong aangepast aan de Chinese omstandigheden. Het communisme bood een universele legitimiteit, die de specifieke omstandigheden van China oversteeg. Immers, het belangenconflict tussen arm en rijk was niet uniek voor China. Zo had de CCP een coherent verhaal dat verklaarde waarom de wereld was zoals die was, en waarom alleen de CCP de legitieme leider van China kon zijn.

Het waren overigens niet uitsluitend buitenlanders als Marx en Lenin bij wie Mao inspiratie vond. Ook de ideeën van Chinese denkers als Liang Qichao, die zo geschokt was over de erbarmelijke toestand van Europa na de Eerste Wereldoorlog, vond hij zeer relevant. Om te benadrukken dat de regering door de Communistische Partij fundamenteel anders was dan het Kuomintang-bestuur, gebruikte de Chinese overheid de term 'Nieuw China' om te verwijzen naar het China vanaf 1949. ■

De wederopstanding van China. Van prooi tot wereldmacht (Prometheus, Amsterdam 2020), 228 blz., € 22,50

Puyi in 1959, als tuinman in Peking. Bron: Interfoto, Alamy Stock Photo.

Koester het centraal eindexamen

Na 28 jaar als toetsdeskundige geschiedenis vmbo neemt Huub Kurstjens afscheid bij Cito. In die tijd kwam er een centraal eindexamen, een canon en tien tijdvakken. Tijd voor een blik terug én vooruit.

Huub Kurstjens is toetsdeskundige bij Cito.

In 1968 werd Cito (Centraal Instituut voor Toetsontwikkeling) opgericht. Aanleiding was de constatering door hoogleraar A.D. de Groot van een grotendeels willekeurig, ondemocratisch en inefficiënt onderwijssysteem. In zijn boek *Vijven en zessen* pleitte hij voor een objectief toetsstelsel en een nationaal instituut om dit te borgen. Een objectieve toets was nodig voor een beter oordeel over leerprestaties. De subjectieve beoordeling van de leerkracht bij het schooladvies was in hoge mate gebaseerd op sociale achtergrond. Het nieuwe devies: gelijke kansen voor iedereen, ongeacht afkomst, ras, religie of sekse. Onderwijscolumniste Aleid Truijens vindt dit nog steeds actueel: 'Een gestandaardiseerd eindexamen is een wapen tegen kansenongelijkheid. Net als de Cito-toets kent het centraal examen geen vooroordelen. Voor een toets is iedereen gelijk.'

'Invoering van een centraal schriftelijk examen was mogelijk, mits er geen kwetsende prenten, foto's of teksten in het examen stonden'

Leerlingen hebben recht op die objectiviteit. Als de school zelf gaat beoordelen, sluipen sociale verwachtingen er ongemerkt in. En: de kwaliteit en het niveau van de huidige schoolexamens zijn wisselend, daarop kun je niet varen.¹ Ook historicus Maarten van Rossem acht objectieve toetsing geen overbodige luxe: 'Sinds het schooladvies van de leraar bindend is voor toegang tot de middelbare school, blijkt dat kinderen met laagopgeleide ouders een lager advies krijgen dan die uit een hoogopgeleid milieu. Niets is zo sterk als dit soort maatschappelijke vooroordelen. Ik pleit er dan ook voor dat ze de Cito-toets in ere herstellen.'² De oprichting van Cito viel samen met de invoering van de Mammoetwet. Die moest meer kinderen toegang geven tot hoger onderwijs. Om het geschikte vervolgonderwijs te bepalen, was een onafhankelijke toets nodig. Ziedaar het uitgangspunt voor de eindtoets primair onderwijs en de naamsbekendheid van Cito.³ Daar bleef het niet bij. In de jaren zeventig begon Cito, vanuit hetzelfde principe, met centrale eindexamens voor het voortgezet onderwijs.

Verzet tegen eindexamens geschiedenis

De invoering van de Mammoetwet versterkte de roep om centraal schriftelijke eindexamens (CSE) met een landelijk niveau en objectieve resultaten voor alle vakken. Bij een identiteitsgevoelig vak als geschiedenis riep dit verzet op. In 1971 ging de Commissie Eindexamenexperimenten Geschiedenis (CEGES) de haalbaarheid en wenselijkheid van een CSE onderzoeken. Leende het vak zich ervoor? Wat moest de stofinhoud worden? En volgens welke benadering? De conclusie was dat een essay of een mondeling examen niet tot een eerlijke, rechtvaardige beoordeling leidde. Een CSE daarentegen kon wel landelijk kwaliteit en niveau garanderen. De onderwerpen moesten per niveau worden uitgewerkt volgens het omgekeerde trechtermodel: een globale omschrijving voor vwo, iets meer uitgewerkt voor havo en nog verder uitgewerkt maar minder omvangrijk voor mavo. Mavoleerlingen waren gebaat bij een duidelijke afbakening en een gedetailleerde uitwerking van de examenstof. De gesloten vraagvorm (meerkeuze of voorgestructureerd, zoals matchingvragen) paste het beste daarbij.

Het CEGES-eindrapport verscheen in november 1978. Een van de conclusies: invoering van een centraal schriftelijk examen geschiedenis was mogelijk, mits 'waardenbetrokkenheid' of levensbeschouwing werden meegenomen. Dat hield in: geen kwetsende prenten, foto's of teksten. Voorgesteld werd een systematiek van tweejaarlijkse thema's waarbij mavo havo en vwo zou volgen, maar met beperktere stof. In plaats van stofomschrijvingen of een probleemstelling waren er alleen kern- en trefwoorden. Cito zou via schrijfgroepen van docenten zorgen voor de opgaven en toetstechnische evaluatie. Aangeraden werd de VGN een belangrijke rol te laten spelen bij onderwerpkeuze alsmede onderzoek naar de niveauverschillen: mavo C en D, havo en vwo. Vernieuwend was de nadruk op functioneel gebruik van bronnen ('historisch materiaal'), iets wat nog steeds het hart van de centrale examens geschiedenis is.

Tot de Mammoetwet was geschiedenis een verplicht vak voor het hele voortgezet onderwijs. Daarna was het tot 1982 een keuzevak in de bovenbouw, met een facultatief centraal schriftelijk

¹ Aleid Truijens, *Volkskrant*, 2 juni 2020, p. 14.

² Maarten van Rossem, in: *Maarten*, 2017-3.

³ Marten Roorda, voormalig Cito-directeur, in *Didactief*, 2013: 'Ik zeg wel eens: de eindtoets PO maakt zo'n 3% van onze omzet uit, maar zo'n 97% van onze naamsbekendheid.'

examen. Ondanks veel commotie onder geschiedenisdocenten verordonneerde de staatssecretaris van Onderwijs in 1980 dat het vak geschiedenis en staatsinrichting met ingang van 1981-1982 werd afgesloten met een centraal schriftelijk eindexamen. In 1982 werden de eerste verplichte centraal schriftelijke examens afgenomen, onder verantwoordelijkheid van de CVO (Commissie Vaststelling Opgaven).

Hervorming door de HEG

In 1984 kreeg een vervolgcommissie, de HEG (Herziening Eindexamen Geschiedenis en staatsinrichting), opdracht de uitkomsten van de CEGES uit te werken voor zowel het school- als het centraal examen. Ze bepleitte aansluiting van het geschiedenisonderwijs bij geschiedenistheorie en -didactiek, een thematische aanpak en een relevante en actuele stofkeuze. Structuurbegrippen als bron en vraagstelling, feit en objectiviteit, inleving en standplaatsgebondenheid, oorzaken en gevolgen, verandering, continuïteit en discontinuïteit en interpretatie (bekend van de Leidse didacticus Leo Dalhuisen) moesten het 'historisch denken en handelen' bevorderen. Hiermee ging de HEG verder dan de CEGES. Ze gaf, naast het eindexamen, nu ook richting aan de vakdidactiek. Ze pleitte voor een thematische, probleemgerichte aanpak met aandacht voor chronologie en peri-

odisering, maar zonder historisch overzicht. Het was onduidelijk wat ze aan algemene historische (voor)kennis veronderstelde.

Het examenprogramma besloeg acht thema's, waaronder drie over de geschiedenis van de huidige samenleving, staatsinrichting, één uit de Nederlandse, één uit de Europese en minstens één uit de mondiale geschiedenis. Politieke, sociaal-economische en cultuurhistorische onderwerpen moesten in evenwicht zijn. Voor het CSE zouden de onderwerpen tweejaarlijks wisselen, voor het SE mochten scholen binnen de thema's zelf kiezen. Ook hier volgden de mavo-examens grotendeels havo en vwo.

Na de HEG volgde de WIEG (Werkgroep Implementatie Eindexamen Geschiedenis) die moest zorgen voor de implementatie van de uitgangspunten van de HEG. Goede voorbereiding op het centraal examen betekende dat in het onderwijs aandacht gegeven moest worden aan de vernieuwingen. Het werken met historische structuurbegrippen, benaderingswijzen, vaardigheden en bronnen werd gemeengoed. Ook konden onderwerpen van vóór de twintigste eeuw behandeld worden. De stof moest minder traditioneel of eurocentrisch zijn en met minder 'grote-mannen'-politiek. De weg lag open voor thema's als 'Continuïteit en verandering: de positie van de vrouw in Nederland en de Verenigde Staten van Amerika, ►

Geslaagde leerlingen hangen de vlag uit, 3 juni 1982. Foto: Hans van Dijk/Anefo, Nationaal Archief.

4 Katern Kleio, 1992, p. 1.

5 Huub Kurstjens, 'Hetzelfde en toch anders', *Kleio* 7, 2002, p. 4-12.

6 Huub Kurstjens, 'Een zachte landing maar hoe nu verder?', *Kleio* 6, 2003, p. 20-24.

7 *Kleio* 2, 2003, p. 46; tijdens een door de VGN georganiseerde vmbo-studiedag in december 2005 ('Hoe concreter, hoe beter') klonk hetzelfde geluid.

1929-1969' en 'Europa en de buiten-Europese wereld 1150-1350'. Door de themakeuze werd 'het grote overzicht' losgelaten. Onderwerpen werden voorzien van uitgewerkte stofomschrijvingen en voor docenten verschenen speciale wetenschappelijke bundels. Het ging om 'een beperkte hoeveelheid stof van historisch belang, geplaatst in tijd en ruimte en gerelateerd aan een vraagstelling'.⁴ Mavo hoefde minder stof te kennen dan havo en vwo, maar die was wel uitgebreider en gedetailleerder beschreven. Het CSE omvatte twee onderwerpen die twee jaar achter elkaar geëxamineerd werden en waarbij jaarlijks één onderwerp vervangen werd. Het SE kende er minstens drie.

De WIEG had grote invloed op het geschiedenisonderwijs. Waar de CEGES nog repte over 'historisch materiaal', zorgde de WIEG ervoor dat werken met bronnen en vaardigheden verankerd werd en bleef.

De Tweede Fase en het vmbo

Bij de invoering van de nieuwe onderwijsstructuur in 1998 startte in de bovenbouw van havo/vwo de Tweede Fase. Het vmbo werd onderverdeeld in vier leerwegen, met de Theoretische Leerweg – voorheen mavo – als veruit de grootste. Ook de Basisberoepsgerichte, de Kaderberoepsgerichte en de Gemengde leerweg kregen een centraal examen. De examenprogramma's werden gekoppeld aan de beroepssectoren Economie, Techniek, Zorg en Welzijn en Landbouw, met grote gevolgen voor geschiedenis. Niet alleen werd de koppeling met de examenonderwerpen van havo/vwo losgelaten, het programma werd ook bepaald door de relevantie voor de vier beroepssectoren (en het mbo). Als inhoudelijke verdieping werd in de Theoretische Leerweg gekozen voor thema's als 'de verhouding mens-milieu' en 'ontwikkeling van de gezondheidszorg in Nederland', zonder nadere specificatie.

Mavo-D

Het lbo (lager beroepsonderwijs) werd in 1992 vervangen door het vbo (voorbereidend beroepsonderwijs) dat in 1999 weer opging in het vmbo. Lbo en vbo (vergelijkbaar met de huidige beroepsgerichte leerwegen in het vmbo) kenden vóór 2002 geen aparte eindexamens geschiedenis. Mavoleerlingen konden op twee niveaus examen afleggen, afhankelijk van hun individuele prestaties. Het (lagere) C-niveau gaf toegang tot veel mbo-opleidingen, het (hogere) D-niveau tot mbo en havo. Dit artikel is toegespitst op mavo(-D).

Waar de stofomschrijving voor havo/vwo steeds gedetailleerder werd, moest het vmbo het doen met zes globaal omschreven 'kerndelen' met ieder een verrijksdeel. Het was de wereld op zijn kop: de omgekeerde trechter werd rechtop gezet! Vooronderstelde kennis bleef onbenoemd en lesmethoden kozen voor verschillende uitwerkingen. Soms werden daarbij niet alle eindtermen verwerkt, soms werd er veel meer informatie opgenomen dan nodig was en soms werden de globale eindtermen in schoolboeken op verschillende manieren geïnterpreteerd.⁵ Voor examenmakers was onduidelijk wat ze wel en niet konden vragen, resulterend in examens met een lage betrouwbaarheid en standaarddeviatie, funest voor wat beoogd wordt (zie kader Betrouwbaarheid en standaarddeviatie).⁶ In de loop van 2002 hield de VGN een enquête onder vmbo-docenten. Meer dan 95 procent van de ondervraagden vond het goed als 'de VGN een actie start voor het schrijven van een meer uitvoerige stofomschrijving bij een onderwerp voor het eindexamen geschiedenis VMBO'.⁷ Omdat andere instanties het niet deden, sprong Cito in op de behoefte van docenten om meer toe-

Eindexamenleerlingen op 29 april 1982. Foto: Hans van Dijk/Anefo, Nationaal Archief.

lichting te krijgen bij de globale beschrijving van de examenstof. In 2003 vonden maar liefst drie nascholingen plaats voor in totaal 250 docenten.

Richtingenstrijd

Tussen 1995 en 2005 speelde een richtingenstrijd over de toekomst van het vak geschiedenis. Er was kritiek op de ingeslagen weg van de WIEG. De twee eindexamenonderwerpen zouden willekeurig en irrelevant zijn. Bovendien leek de keuze een product van hobbyisten en lobbyisten en toetsten de onderwerpen onvoldoende overzichtskennis. Uit een beperkte telefonische enquête van het *Historisch Nieuwsblad* in 1996 bleek dat er onder Tweede Kamerleden een schrijnend gebrek was aan historische kennis. Was dit ook zo in het reguliere geschiedenisonderwijs? Het ministerie van Onderwijs vroeg een commissie onder leiding van R.J. de Wit, voormalig commissaris van de Koningin in Noord-Holland, advies uit te brengen over doel, functie en inhoud van het vak geschiedenis in het hele voortgezet onderwijs, met aandacht voor het basisonderwijs. Nagenoeg alle gesprekspartners, een beperkte groep overigens, bleken het meest te hechten aan historische feiten en een chronologisch kader, overwegende dat 'bij uitstek op relatief jonge leeftijd de gelegenheid benut moet worden om een bepaalde basis aan kennis bij te brengen; het fundament moet met name in deze fase worden gelegd'. Twee aanbevelingen sprongen eruit: een identiek minimumpakket aan historische vaardigheden en overzichtskennis ('canon') voor alle leerlingen in het basisonderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs; en de invoering van een sectorspecifiek vak geschiedenis voor Zorg en Welzijn binnen het vmbo, met als hoofdthema de geschiedenis van de verzorgingsstaat.

Niet lang daarna moest de Commissie Historische en Maatschappelijke Vorming, in de volksmond de commissie-De Rooy (genoemd naar de voorzitter, Piet de Rooy, de toenmalige hoogleraar Nederlandse geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam), de voorstellen uitwerken. Haar conclusie in 2001 stond haaks op de aanbeveling van de commissie-De Wit: een canon was niet wenselijk. 'Staatspedagogiek' zou op de loer liggen. Het was beter te werken met globale oriëntatiekennis, verdeeld over tien tijdvakken, elk met kenmerkende aspecten. De nadruk moest liggen op chronologie, beeldvorming en 'historisch besef', niet op kennis. Naast lof was er ook veel kritiek op het rapport. Beeldvorming zou ten koste gaan van feitenkennis en brongebruik. Welke voorkennis werd verondersteld? De opzet van de tijdvakken en de oriëntatiekennis was eurocentrisch en afwijkend van wat internationaal-wetenschappelijk gebruikelijk was. De benadering zou leiden tot stereotyperingen en de 'witte mannen-geschiedenis' benadrukken. En er waren twijfels of het

programma wel op een betrouwbare en valide manier getoetst kon worden.

Een 'informele werkgroep' moest zich buigen over de nieuwe eindexamens. Ondergetekende maakte namens Cito voor de vmbo-examens deel uit van deze commissie. Uit het eindverslag: 'Het huidige VMBO examenprogramma kent de systematiek van stofomschrijvingen niet meer. De problemen die dat voor examenconstructie met zich meebrengt, zijn uitdrukkelijk naar voren gebracht.' Een pilot moest uitwijzen of betrouwbare, valide en bruikbare examens op basis van oriëntatiekennis wel mogelijk waren. 'De pilot kan beperkt worden tot ontwikkeling en toetsing van oriëntatiekennis in het vmbo en tweede fase havo/vwo.' En: 'Het gaat in de pilot om VMBO, HAVO en VWO leerlingen.'⁸ Vijf maanden later gaf toenmalig minister van Onderwijs Van der Hoeven toestemming voor een pilot voor havo en vwo. Over het vmbo werd met geen woord gesproken, in het eindverslag was het geschrapt. De werkgroepleden werden hierover nooit geïnformeerd.

Vijftig vensters

De toetsing van de tien tijdvakken en oriëntatiekennis voor het vmbo was van de baan. De aanbeveling van de commissie-De Wit voor een canon echter niet. In 2006 adviseerde de commissie-Van Oostrom een canon gebaseerd op vijftig zogenaamde 'vensters'.⁹ Ze stelde dat het bijbrengen van de canon door de school 'allesbehalve staatspedagogiek of culturele dwingelandij' is. (...) ▶

Tekening van Jos Collignon bij het artikel van Huub Kurstjens 'Hoe een examen tot stand komt', *Kleio 4*, 1995. ACD-commissie betkent: Advies Commissie van Docenten (tegenwoordig beter bekend als CG: Constructie-Groep van docenten).

⁸ Verslag informele werkgroep geschiedenis, 12 februari 2003 (VO/2091/03-012).

⁹ De canon van 2006 is inmiddels 'herijkt'. In 2020 verdwenen tien vensters. Ze werden vervangen door vensters die meer zicht bieden op de 'meerstemmigheid' van het verleden.

Betrouwbaarheid en standaarddeviatie

De *betrouwbaarheid* is de mate waarin de scores consistent, nauwkeurig en reproduceerbaar zijn, kortom vrij van meetfouten. De *standaarddeviatie* is een spreidingsmaat. Hoe groter de spreiding, hoe beter de hele score-schaal wordt benut. Bij een lage standaarddeviatie is er weinig verschil tussen 'goede' en 'minder goede' kandidaten.

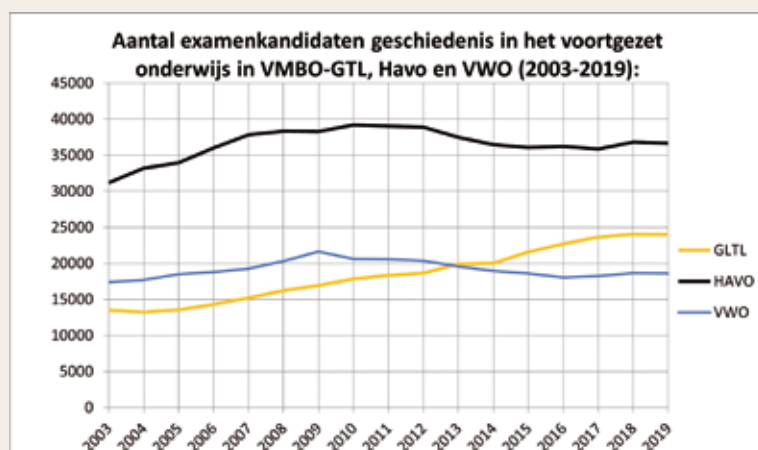
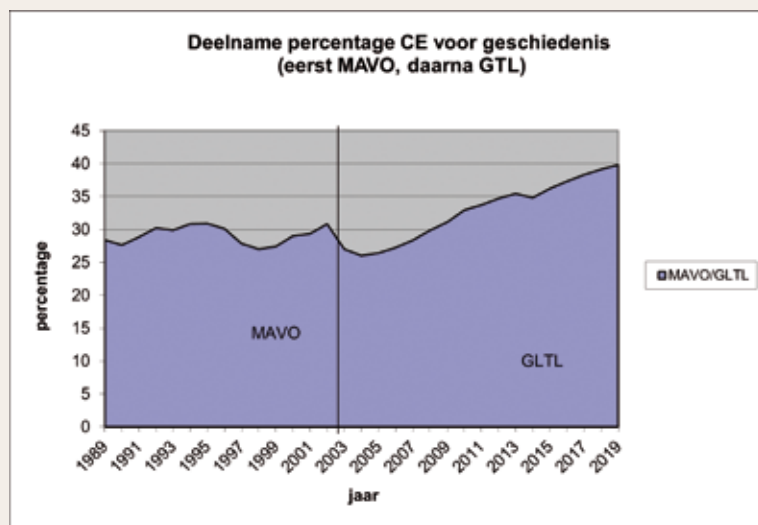
¹⁰ Entoen.nu, 'De canon van Nederland', deel A, Den Haag 2006, p. 26.

¹¹ Gerard Rozing (SLO), Ronald Polak (Cevo) en Huub Kurstjens (Cito), 'Het vmbo examenprogramma en het "Historisch Overzicht vanaf 1900"', *Kleio* 7, 2006, p. 6-17.

'Het is niet meer of minder dan de historisch-culturele vertaling van de opdracht waarin onderwijs en leerplicht wortelen: als de enige legale vorm van indoctrinatie die een beschaafd land kent.'¹⁰ Tot de doelgroep rekende de commissie, net als de commissie-De Wit, vooral het basisonderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Wat betekende het voor de bovenbouw van het vmbo als noch de tien tijdvakken noch de canon golden en het vigerende programma ondeugdelijk bleek voor examinering? Vakdocenten zagen een oplossing in een examenprogramma toegespitst op de recente geschiedenis en aansluitend op de belevingswereld van leerlingen. Geschiedenis moest meer zijn dan een voorbereiding op een beroep binnen de sector Zorg en Welzijn.

Examenkandidaten

In onderstaande grafieken zijn geen gegevens van 2020 verwerkt, omdat er toen door corona geen centrale examens zijn afgenomen. De toename is vooral te danken aan: (1) de doorstroming van GTL naar havo (geschiedenis is in twee van de vier profielen verplicht), (2) dat sommige scholen niet zes maar zeven examenvakken aanbieden (waarvan geschiedenis vaak het zevende), (3) dat het vak voor vmbo-leerlingen aantrekkelijker werd door de geschiedenis van de afgelopen 150 jaar (Historisch Overzicht in combinatie met Staatsinrichting).

Ze bepleitten een bredere, algemeen vormende opzet, gericht op het toekomstig maatschappelijk functioneren, met meer aandacht voor recente overzichts-geschiedenis. Een programma herkenbaar voor iedereen, met elementen van oriëntatie-kennis, tijdvakken en de canon, met specifieke kennis en veel beeldend materiaal. Het 'Historisch Overzicht vanaf 1900' was geboren.¹¹

Vaste onderwerpen

Vanaf 2008 werd door de CEVO een zevende kerndeel toegevoegd: het 'Historisch Overzicht vanaf 1900'. De gekozen periode was van grote invloed op de huidige tijd en sloot meer aan bij de ontwikkelingen in het geschiedenis-onderwijs in de bovenbouw van havo/vwo, ook wat betreft het historisch denken. Verder kwam er een eind aan de wisseling van onderwerpen. Voortaan zouden enkel het 'Historisch Overzicht vanaf 1900' en 'Staatsinrichting van Nederland' centraal geëxamineerd worden, ieder de helft uitmakend van het CSE. De andere vijf kerndelen bleven voorbehouden aan het SE, maar die hoefden ter compensatie niet meer allemaal behandeld en getoetst te worden. Daarmee was een grote slag geslagen, maar niet zonder weeffouten. Het Historisch Overzicht was gespecificeerd, Staatsinrichting niet. Bovendien was het Overzicht veel omvangrijker dan Staatsinrichting, waardoor er geen sprake was van een evenredige verdeling in het examen. Ook de scheiding van beide kerndelen deed krampachtig aan, alsof ze niets met elkaar te maken hadden. Dat leidde in de loop der jaren tot aanpassingen. Vanaf 2011 werd de verhouding gewijzigd in ongeveer twee derde Historisch Overzicht en een derde Staatsinrichting. In 2014 kreeg een syllabus-commissie de opdracht voor Staatsinrichting een lijst met kernbegrippen te maken. Hierbij moet gedacht worden aan 'tijdloze' begrippen zoals democratie en dictatuur, rechtsstaat, klassieke en sociale grondrechten. Het meer historische deel van Staatsinrichting moest geïntegreerd worden in het Historisch Overzicht, met waarborging van de chronologie. De omvang van de examenstof moest min of meer gelijk blijven. De wijzigingen konden op brede instemming rekenen onder docenten. In 2018 werden de eerste examens nieuwe stijl afgenomen. Er was nog maar één kerndeel: 'Historisch Overzicht en Staatsinrichting vanaf 1848', waarbij het bij Staatsinrichting meer ging over de wording dan de werking (voorbehouden aan maatschappijkunde).¹² De betrouwbaarheid en standaarddeviatie van de examens stegen significant.¹³ Op de jaarlijkse vmbo-studiedagen in Utrecht steunden de docenten met een enorme meerderheid de gemaakte keuzes, de periodisering met tussenkopjes en de specificaties bij het onderwerp. Gelet op de voorgeschiedenis, de beperkte mogelijkheden tot verandering en de tijd die een verandering kost, was er reden tot tevredenheid.

Uitdagingen

Aan mijn tijd als toetsdeskundige geschiedenis voor het vmbo komt een einde. Tijd voor persoonlijke reflecties. Ik zie de volgende vier belangrijke uitdagingen voor de komende jaren.

De eerste uitdaging is dat de trend in leesvaardigheid onder met name vmbo-leerlingen zorgelijk is. De OESO spreekt van een 'overduidelijk negatieve trend'. Uit PISA-onderzoek blijkt dat Nederlandse leerlingen snel minder taalvaardig worden. Bijna een kwart van de vijftienjarigen is onvoldoende geletterd; vmbo'ers meer dan de helft. Nederland kent de minst gemotiveerde lezers. Jongeren lezen weliswaar veel korte teksten, bijvoorbeeld op hun telefoon, maar minder langere, uitdagende teksten. Ze kunnen niet goed *nadenken* over wat ze lezen, terwijl het zou moeten gaan om cognitieve processen als het leggen van verbanden met wat je al weet, je een voorstelling maken, conclusies trekken, analogieën maken, kritisch en esthetisch beschouwen, inleven en reflecteren op jezelf en de wereld. Dit heeft zijn weerslag op het geschiedsonderwijs en de examens. Voor het lezen van historische bronnen en voor het historisch denken is leesvaardigheid cruciaal.

Punt twee is dat tweedegraads bevoegde docenten mogen lesgeven aan de eerste drie leerjaren van havo/vwo en het hele vmbo. Helaas toont onderzoek aan dat opleidingen weinig aandacht besteden aan het vmbo-examenprogramma geschiedenis. Het lijkt erop dat de nadruk ligt op de onder- en bovenbouw van havo/vwo, met veel aandacht voor de canon en de tien tijdvakken. Er wordt weinig tijd besteed aan toetstechniek, zogenaamd vooral uit tijdgebrek.¹⁴ Kortom: het mist prioriteit. Waarschijnlijker is dat opleiders een gebrek aan toetsdeskundigheid hebben en ook weinig belangstelling en ervaring hebben in het vmbo. Veel beginnende docenten geven aan pas in de praktijk te merken kennis en -vaardigheden op het gebied van toetsing te ontberen.

Ten derde is er de afgelopen vijftien jaar hard

gewerkt aan de aanpassing van het vmbo-examenprogramma, maar er valt nog veel te doen. Vooral bij het SE is winst te halen. De kern delen zijn deels achterhaald of overlappen met het CSE. Vanuit de samenleving klinkt de roep om meer aandacht voor onderwerpen als slavernij, Srebrenica, koloniale geschiedenis, de multiculturele samenleving, wereldgeschiedenis en onderwerpen uit de tijd vóór 1848. Waarom komt er in het SE niet meer ruimte voor onderwerpen die aansluiten bij de behoeftes en de denominatie van scholen? Niet alles past in het CSE. Nieuwe inzichten kunnen leiden tot nieuwe stofkeuzes, maar wel binnen het Historisch Overzicht.

Ten slotte, toen in 2020 door corona geen centrale examens werden afgenomen, klonk de roep om afschaffing. Dat is kortzichtig. Het diploma heeft een 'civiele waarde'. Een vmbo-, havo- of vwo-diploma biedt toegang tot elk vervolgonderwijs. Het moet een betrouwbaar bewijs blijven voor het kennisniveau. Dat kan niet als de kwaliteit en objectiviteit afhankelijk is van één docent,

'Waarschijnlijker is dat opleiders een gebrek aan toetsdeskundigheid hebben en ook weinig ervaring in het vmbo'

zonder eenduidige landelijke niveaubepaling. Het bezwaar van *teaching to the test* geldt evengoed, zo niet meer, voor een SE. Een CSE blijft een objectievere norm die kwaliteit en waarde vastheid garandeert. Dat is een groot goed.

Knelpunten

Het CSE geschiedenis op GTL-niveau kan zich sinds 2005 verheugen op een toenemend aantal kandidaten (zie kader Examenkandidaten). Maar daarmee zijn belangrijke onderwijsproblemen niet opgelost. Onderwijscolumniste Aleid Truijens onderkent drie beschamende knelpunten in het basis- en voortgezet onderwijs: leerlingen leren steeds minder, de kansenongelijkheid is groot en de leesvaardigheid bedroevend.¹⁵ Bij de aanpak hiervan kunnen centrale examens een grote rol spelen. Het is de uitdaging voor geschiedenisleraren zich bewust te zijn van de kansen van centrale examinering, zonder kritiekloos te worden. Het buitenland kijkt jaloers naar ons examensysteem. Laten we koesteren wat we hebben en verbeteren daar waar het kan. Het is de moeite waard. ■

De auteur dankt voor commentaar en inbreng: Saskia de Boer, Stefan Boom, Maria Grever, Thea Hooijman, Peter Jager, Harry Jansen, Raymond de Kreek, Martin van der Kuil, Ronald Polak, Gerard Rozing en Lody Smeets.

Eindexamenleerling.
Foto: Hans van Dijk/
Anefo, Nationaal
Archief.

¹² Huub Kurstjens en Gerard Rozing, 'Continuïteit en verandering. Het vmbo-examen geschiedenis vanaf 2018', *Kleio* 2, 2017, p. 60-63.

¹³ De gemiddelde resultaten per vijf jaar: 2003-2007 (zonder nadere uitwerkingen van de leerstof): betrouwbaarheid: 0,68, standaarddeviatie 6,04. 2015-2019 (mèt nadere uitwerkingen van de leerstof): betrouwbaarheid: 0,78, standaarddeviatie: 8,00.

¹⁴ Carlijn van der Veen, master Geschiedenis, Radboud Universiteit Nijmegen: 'Onderzoek naar aandacht voor toetsing in docentenopleidingen geschiedenis' (intern onderzoek februari-augustus 2018).

¹⁵ Aleid Truijens, *Volkskrant*, 23 juni 2020, p. 8 en 22 september 2020, p. 10.

Mededelingen van het bestuur

Controversieel verklaard

Het ministerie van OCW berichtte het bestuur op 3 februari dat het onderwerp curriculumvernieuwing controversieel verklaard is. Dat houdt in dat de Tweede Kamer het onderwerp te belangrijk vindt om over te laten aan een demissionair kabinet. Uitspraak procedurevergadering 28-01: 'In de procedurevergadering van 21 januari jl. hebben de leden van de commissie OCW aangegeven het beleidsonderwerp van Curriculum.nu controversieel te willen verklaren. In het vervolg daarop hebben de leden in deze procedurevergadering uitgesproken dat dit niet betekent dat lopende zaken die enigszins verwant zijn aan Curriculum.nu dienen te worden stopgezet. Dit betreft onder meer de vernieuwing van het eindexamenprogramma wiskunde in het vmbo [...] en de herziening van de referentieniveaus Taal en Rekenen.' OCW is nu in overleg hoe daar mee om te gaan en wil op een later moment met de VGN nagaan of we dezelfde beelden delen.

Bovenbouw vo

Op 31 oktober 2019 heeft de VGN, net als andere vakverenigingen, een visie op de ontwikkeling van de bovenbouw van het vo bij OCW ingediend. Inmiddels wordt gevraagd om een update van deze visie. Het is de bedoeling dat OCW daarover nog een formeel verzoek bij de vakverenigingen zal doen. Binnen de VGN is de havo/vwo-commissie druk bezig met een actuele visie op de verhouding tussen het SE en het CE. We willen ook de vmbo-commissie uitnodigen om de discussie over haar visie op de ontwikkeling van de bovenbouw te actualiseren en eventueel aan te scherpen. Zo voeren we binnen de vereniging het gesprek over dit onderwerp.

Curriculumherziening

De adviezen van de Curriculumcommissie verschenen later dan gepland. Inmiddels zijn ze openbaar, zie tiny.cc/k2taocw. Nu het kabinet demissionair is, heeft de vaste Kamercommissie OCW, zoals eerder genoemd, besloten om Curriculum.nu controversieel te verklaren. De SLO berichtte de VGN dat er op z'n vroegst in april, na de installatie van de nieuwe Tweede Kamer, een besluit zal worden genomen over het vervolg van de curriculumherziening.

Geschiedenis en burgerschap

De Tweede Kamer heeft 9 november 2020 een motie aangenomen. De tekst daarvan luidt: 'Constaterende dat de nieuwe wettelijke burgerschapsopdracht aan scholen in het funderend onderwijs als doel heeft de scholen duidelijkheid te bieden; overwegende dat de nieuwe burgerschapsopdracht vraagt om het verbeteren van het burgerschapsonderwijs in alle lagen van het onderwijs, en dat dit bij voorkeur gebeurt door het integreren van burgerschap in maatschappijleer, andere vakken en de schoolcultuur in brede zin; verzoekt de regering, in samenwerking met de Nederlandse Vereniging van Leraren Maatschappijleer en inhoudelijk experts met urgentie een concrete uitwerking van de gemeenschappelijke kern voor scholen te ontwikkelen, inclusief tijdspad, waarbij het verbeteren van de burgerschapsopdracht centraal staat, en de Kamer hierover voor maart 2021 te informeren.' Zie kamerstuk 353552, nr. 22 via [officielebekendmakingen.nl](https://www.officielebekendmakingen.nl).

De VGN wil in maart van dit jaar een helder standpunt geformuleerd hebben over hoe burgerschap kan landen in geschiedenis en andere vakken in het (voortgezet) onderwijs. Op basis van onze publicaties *Bij de tijd* wil de VGN dit standpunt aanscherpen en aanvullen met leden van de hv-commissie en de vmbo-commissie. Het is de bedoeling te kijken waar kansen liggen met betrekking tot de Grote Opdrachten op weg naar nieuwe kerndoelen. Geschiedenis kan in ieder geval veel onderdelen van de burgerschapsopdracht voor haar rekening nemen.

Enquête

De enquête van de VGN waarin de leden gevraagd worden naar hun mening over de vereniging en *Kleio* heeft 193 respondenten opgeleverd. De belangrijkste informatie hieruit kunt u ook op de site lezen. De respondenten geven de vereniging en *Kleio* een dikke voldoende. Maar we kunnen en willen nu ook weer niet achteroverleunen, want we hebben ook een portie huiswerk meegekregen. ■

Ton van der Schans, voorzitter

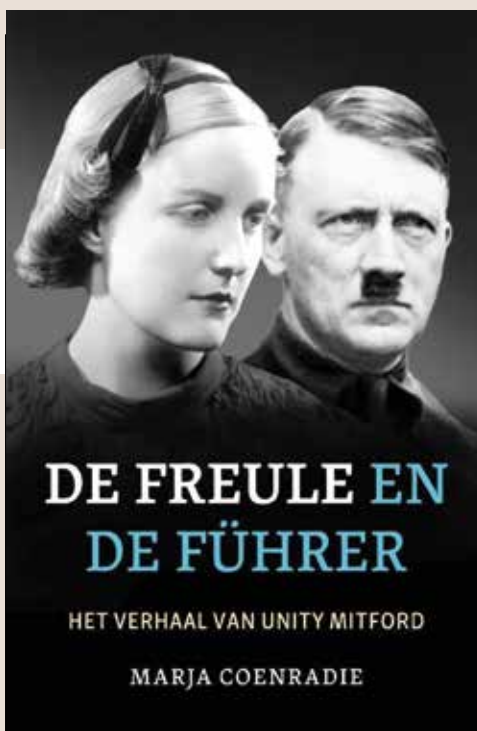
Hitlers Freule

De freule en de Führer. Het verhaal van Unity Mitford. Marja Coenradie (Omniboek, Utrecht 2020), 256 blz., € 17,99

Unity Mitford, afkomstig uit een Engelse adellijke familie, raakt in de jaren dertig op jonge leeftijd in de ban van het nationaalsocialisme en in het bijzonder Hitler. Haar obsessie is zo groot dat ze voor een studie Duits naar München vertrekt, de stad waar Hitler woont en een groot gedeelte van zijn tijd doorbrengt. Naast de taalstudie heeft ze nog een ander doel voor ogen, waarover ze thuis heeft gezweven: in contact komen met de in haar ogen belangrijkste speler op het wereldtoneel.

‘De hoop die Mitford koestert, een toekomst met Duitsland en Engeland samen als heersers van de wereld, blijkt een illusie’

In de Beierse hoofdstad grijpt ze al snel naar de pen. Maar op haar brief krijgt ze geen reactie. Nadat ze achter Hitlers privénummer is gekomen en hem belt, helpt ook de telefoon haar niet verder. Eva Braun staat haar te woord. Dan verneemt ze dat hij vaak in café-restaurant *Osteria Bavaria* luncht. Een week later trekt ze de stoute schoenen aan. Opvallend gekleed en licht opgemaakt, als een ‘Anglo-arische schoonheid’, betreedt ze ruim voor het middaguur het café-restaurant en gaat ze quasinsonchalant aan een tafeltje zitten. En inderdaad verschijnt de door haar aanbeden Führer, maar hij keurt haar geen blik waardig. Ze geeft niet op. Maandenlang past ze dezelfde tactiek toe, soms met vriendinnen en luidruchtige gesprekken erbij. En dan eindelijk op een winterdag heeft ze succes en

nodigt hij haar aan zijn ‘stamtafel’ uit. Het vervolg laat zich in eerste instantie gemakkelijk raden. Er ontstaat tussen de twee een hechte en intieme band. Voortaan schuift ze, met een paar van Hitlers vertrouwelingen, bij hem aan voor het middagmaal. Daarnaast wordt ze als een van de weinigen toegelaten tot zijn appartement, waar hun relatie een enkele keer duidelijk meer dan alleen platonisch is. Bovendien begeleidt ze hem onder meer naar massabijeenkomsten en manifestaties. Beiden zijn ze groot liefhebbers van Richard Wagner en daarom samen bij de *Bayreuther Festspiele* te zien.

Verder is Hitler buitengewoon gul jegens haar. Hij bezorgt haar een appartement, waar voorheen een Joods gezin woonde, en betaalt de nieuwe inrichting ervan. Ook ontvangt zij een maandelijkse toelage via hem. Haar geluk kan gedurende een aantal jaren niet op. Maar als na verloop van tijd de betrekking tussen haar vaderland en Duitsland verslechtert en een oorlog onafwendbaar lijkt, verdwijnt het euforische gevoel. De hoop die ze koestert, een toekomst met Duitsland en Engeland samen als heersers van de wereld, blijkt een illusie te zijn. Als de oorlog in 1939 uitbreekt, ziet ze nog maar één uitweg. Met het dure pistool, dat Hitler haar cadeau heeft gedaan (om zich te verdedigen!),

schiet ze een kogel in haar hoofd. Maar de zelfmoordpoging mislukt. Wel raakt ze zwaargewond en blijft ze na haar revalidatie eerst in Duitsland en daarna in Engeland geestelijk en lichamelijk gehandicapt. In 1948 overlijdt ze alsnog aan de complicaties van de verwonding. In de biografie speelt de tweede naam van Unity Mitford, te weten Valkyrie, een opvallende, mythische rol. Mogen we de auteur geloven, dan heeft haar hoofdpersoon zich van jongs af aan geïdentificeerd met de maagdelijke godin uit de Noorse mythologie, die dezelfde naam draagt. Ook heeft ze in haar droombeeld Hitler, die zich graag laat meevoeren, tot de oppergod Odin verheven. En toeval of niet, dankzij haar verblijf in het ziekenhuis ontsnapt Hitler wonder boven wonder aan een goed voorbereide en ingenieus bedachte bomaanslag in de *Bürgerbräukeller* in München. Voordat de bom ontploft, heeft hij de kelder, waar de *Bierkellerputsch* wordt herdacht, verlaten voor een ziekenbezoek aan haar. Alsof zij als een ‘Walkure’ uit een opera van Wagner over haar ‘Wolf’ heeft gewaakt. Uiteraard vormt de ‘romantiek’ een belangrijk thema in het verhaal. Daarvoor heeft de schrijver en journalist Marja Coenradie zich nauwgezet in het leven van de Engelse freule verdiept. Ook heeft zij zich uitvoerig gedocumenteerd over de gebeurtenissen in Europa in de jaren dertig tot het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. Zo schrijft zij in haar inleiding gedetailleerd over de machtswisseling in Duitsland anno 1933 en de dag waarop Hitler rijkskanselier wordt. En ook aan andere in het oog springende zaken in het land en de daarmee samenhangende ontwikkelingen in Engeland en Europa besteedt zij uitgebreid aandacht. Fascinerend is bovendien de inkijk die de lezer krijgt in de *inner circle* van Hitler. Ook in historisch perspectief gezien is *De freule en de Führer* een meeslepende en boeiende ‘liefdegeschiedenis’. Hoe zou de wereld er nu hebben uitgezien, als zij niet haar hart als een waakgodin aan Hitler zou hebben verpand?

Gert Moleman

Abraham de Geweldige

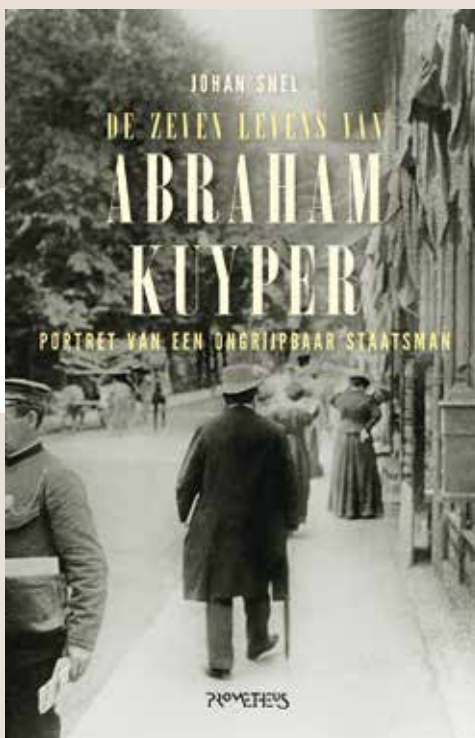
De zeven levens van Abraham

Kuyper. Portret van een ongrijpbaar staatsman. Johan Snel (Prometheus, Amsterdam 2020), 400 blz., € 25,00

In zijn 'woord vooraf' schrijft auteur en historicus Johan Snel dat Abraham Kuyper (1837-1920) naast koningin Wilhelmina een tijd lang de bekendste Nederlander was, en dat er geen dag voorbijging of hij stond in de krant. Ook in het buitenland, zelfs tot in Amerika, waar hij naast de koningin als enige de voorpagina van *The New York Times* haalde, genoot hij bekendheid. Kuyper, die zelf zeven 'markante rollen' in zijn leven onderscheidde (die van alpinist, reiziger, spreker, wetenschapper, activist, journalist en staatsman), zal de naamsbekendheid, mag ik aannemen, vooral te danken hebben gehad aan zijn 'leven' als staatsman.

'Je vraagt je tijdens het lezen meermalen af, waar het "wonderkind" met "tien hoofden en honderd armen" al zijn tijd vandaan haalde'

Historisch gezien was hij als 'politiek dier', hoe je het ook bekijkt, een mannetjesputter. Hij was onder meer in 1879 oprichter van de eerste politieke partij in Nederland, de Anti-Revolutionaire Partij, en hij was decennia lang de prominentste vertegenwoordiger van deze partij. Ook manifesteerde hij zich als de belangrijkste voorvechter en woordvoerder in de schoolstrijd, de financiële gelijkstelling tussen openbaar en bijzonder onderwijs. Daarnaast werd hij in ons land formeel de allereerste minister-president, omdat

hij als eerste de ministerraad bleef voorzitten. Hij kreeg in 1901 'betrekkelijk onverwacht' (aan het hof was hij niet geliefd, om over de oppositie nog maar te zwijgen) de opdracht een regering te formeren, waarin hij naast het premierschap het ministerie van Binnenlandse Zaken beheerde. Ook werd hij 'minister van Buitenlandse Reizen' genoemd, omdat hij tal van internationale missies ondernam, die voorbehouden waren aan het ministerie van Buitenlandse Zaken. Zijn rol als spreker zal zijn faam eveneens hebben vergroot. Als beginnend dominee trok hij al volle kerken. En ook daarna in de politiek en op de universiteit wilde niemand zijn redevoeringen missen. Met zijn 'opzwepende toespraken' (hij oefende soms luid tijdens strandwandelingen) kon je hem, aldus Snel, de evenknie van zijn tijdgenoten Domela Nieuwenhuis en Jelle Troelstra noemen. Ook als wetenschapper had Kuyper na zijn studie letteren, filosofie en theologie (waarin hij promoveerde) aan de weg getimmerd. Niet alleen stichtte hij de Vrije Universiteit, tevens was hij er naast rector twintig jaar hoogleraar theologie, wijsbegeerte en letteren.

Voorts maakte Kuyper zijn leven lang furore als activist. Snel betoogt dat Kuyper vooral een man van principes

was, 'het compromis was niet zijn fort'. Zijn sleutelwoord in de strijd tegen het in zijn ogen elitaire liberalisme was 'calvinisme'. Dat hield voor hem 'vrijheid en democratie' voor 'de kleine luyden' in. De 'antithese' in de politiek was hem heilig. Je vraagt je tijdens het lezen meermalen af, waar het 'wonderkind' met 'tien hoofden en honderd armen' al zijn tijd vandaan haalde. Meer dan de helft van zijn leven oefende hij namelijk ook nog eens serieus het beroep van journalist uit. Als hoofdredacteur van de *Standaard*, het gereformeerde dagblad bij uitstek (ook door hem opgezet) zijn er maar liefst 17.000 drie-sterren (zijn kritische commentaren bij het nieuws) en 20.000 artikelen uit zijn vulpen gevloeid. Ook publiceerde hij in Franse bladen, een taal die hij als polyglot 'op hetzelfde niveau beheerste als het Nederlands'. Daarnaast legde hij zijn ziel en zaligheid in ongeveer 9.000 brieven, talloze boeken en wat al niet meer. Zijn archief in de kelder van de VU beslaat met 73 dozen een lengte van tien meter! Tja, en dan waren er nog twee min-

Abraham Kuyper tijdens een vakantie in Zwitserland. Foto uit *Abraham Kuyper: A Pictorial Biography*.

der bekende 'levens' in zijn overvolle bestaan. Misschien wel het meest verbazingwekkend is dat de voorman van de gereformeerden en leider van de Doleantie (op oude foto's zag hij er niet bepaald als een 'sportsman' uit) tussen de drukke bedrijven door tijd vrijmaakte voor het beklimmen van hoge bergen. Betrekkelijk onbekend is gebleven dat hij een kwart eeuw lang in de Alpen en andere gebergten in Europa en Amerika niet alleen dagenlange trektochten maakte, maar zich ook met touw, hamer en haken aan uiterst riskante 'hochtouren' waagde. Wellicht minder verrassend is dat Kuyper zijn leven lang een verwoed reiziger is geweest. Hij moet, beweert Snel, vrijwel alle Europese landen inclusief Rusland hebben bezocht. Ook in het Ottomaanse Rijk, de Noord-Afrikaanse landen, Egypte en Soedan heeft hij zijn voetsporen achtergelaten. Bovendien stak hij een aantal malen de oceaan over voor het houden van lezingen, het afleggen van bezoeken en het beoefenen van zijn fysieke hobby.

Snel schrijft dat na zijn aftreden als eerste minister in 1905 de roem niet of nauwelijks minder is geworden. Als staatsman, 'homme d'état' sleet Kuyper de laatste twintig jaar van zijn leven. Hij werd overal met bijbehorende egards ontvangen, 'dineerde met koningen en keizers'. Ook zijn uitvaart, die de allure van een staatsbegrafenis had, benadrukte de ongekende populariteit. Voor een laatste eerbetoon hadden zich tienduizenden mensen uit het hele land langs de route in Den Haag verzameld. YouTube laat nog prachtige beelden van de enorme massa zien!

In mijn jonge jaren is de naam van Abraham Kuyper, of Abraham de Geweldige, zoals hij ook werd genoemd, vaak gevallen, zowel thuis als op school. Ik moet bekennen dat ik me de man altijd als saai, stijf, orthodox en conservatief heb voorgesteld. Historicus Johan Snel toont echter in zijn boeiende en vlot geschreven biografie, met naast bekende informatie tal van verrassende onthullingen, dat er van dat negatieve en ongenueanceerde beeld weinig klopte.

Gert Moleman ■

Histocrypto

Deze afbeeldingen zijn cryptische aanwijzingen. Welk boek zoeken we? Stuur het antwoord vóór 21 april 2021 naar redactie@vgnkleio.nl. Vergeet niet uw adres erbij te vermelden.

Het antwoord op de histocrypto in Kleio 1 was: beer. De winnaar is Nico Zijlstra uit Hoensbroek. Hij wint de boekenbon van 20 euro. Gefeliciteerd!

Landelijke examenbespreking vmbo-tl

Het centraal eindexamen geschiedenis vmbo-tl zal dit jaar op dinsdag 25 mei worden afgenomen. De landelijke bespreking van dit examen staat gepland op vrijdag 28 mei 15.00 uur, zeer waarschijnlijk zal dit online plaatsvinden. Uiterlijk een dag later wordt een verslag van de bespreking gepubliceerd.

De vmbo-commissie zoekt dringend ervaren collega's, lesgevend in het examenjaar, die willen meepraten tijdens deze landelijke bespreking.

Aanmelden kan via brm@groevenbeek.nl (Martin Bezemer) of f.vankruistum@kennemercollege.nl (Fred van Kruistum).

·VGN KLEIO

Hoofredactie: Ben Vriesema | benin haarlem@hotmail.com

Eindredactie: Patsboem! educatief, Richard de Rooij | redactie@vgnkleio.nl

Redactie: Quinten Koster, Daan van Leeuwen, Lisa Oskamp, Daan Schuijt, Nicole van der Steen, Bart den Uyl, Hans Vermeer, Matthijs Wieldraaijer

Medewerkers: Jelte Posthumus, Ton van der Schans

Vormgeving: Bianca Emanuel Magazine Design

Redactieadres: Molenveldlaan 43, 6523 RJ Nijmegen

Druk: Drukkerij Wilco BV, Meppel | ISSN 0165-6449

Advertentie acquisitie: Susanne Elgershuizen, 06 - 137 601 25 | elgershuizen15@gmail.com

Kleiokrant: Kopij kunt u sturen naar: redactie@vgnkleio.nl.

Website: www.vgnkleio.nl

Social media: @gsonderwijs www.facebook.com/vgnkleio

Contributie: Lidmaatschap VGN € 80,- | Studenten € 50,-

Leden- en abonnementsadministratie: Lid worden of uw gegevens wijzigen? Stuur een mail naar: aanmelden@vgnkleio.nl.

Algemeen Bestuur VGN

Ton van der Schans, *voorzitter, mediacontacten, pabocommissie*
Maarten van Gils, *secretaris, cie. didactiek*
Maud Knook, *penningmeester*
Hellen Janssen, *cie. havo/vwo, Euroclio*
Gerard Rozing, *cie. vmbo, cie. lerarenopleidingen*
Steven Stegers, *Euroclio, cie. wereldgeschiedenis*
Pim Renou, *ICT, communicatie, pr*
Jos Niewold, *cie. vmbo, PVVVO*

Berichten voor het VGN-bestuur kunt u sturen naar: contact@vgnkleio.nl.

Burgerschap

Ik geloof dat in een gezond land met een gezond onderwijsstelsel het vak geschiedenis afdoende zou zijn voor burgerschapsvorming, maar helaas, *iets* is niet gezond en volgens minister Slob moet de overheid dus een duidelijke 'burgerschapsopdracht' geven, voor het gehele onderwijsveld nota bene! Toen in 2006 wettelijk werd vastgelegd dat scholen zich moeten inspannen om 'burgerschap en integratie' te bevorderen, was dat weinig concreet. Scholen werden belast met het ontwikkelen van een visie om die uiteindelijk in het schoolplan te verantwoorden. Een lege huls, kortom, en uiteraard, niet duidelijk genoeg. In 2018 pakte minister Slob echter de handschoen weer op, met als resultaat dat de burgerschapsopdracht een stuk minder vrijblijvend is geworden. Waarschijnlijk per 1 augustus – vertraagd door de coronacrisis – wordt de nieuwe wet 'Verduidelijking burgerschap' (is het nu wel duidelijk?) ingevoerd. Scholen moeten nu serieus aan de bak, want het alziend oog van de inspectie loert mee. Een eerste resultaat van de aanstaande wet vind je als je 'cursus burgerschapsonderwijs' googelt: de scholingsbureaus zijn er natuurlijk weer als eerste mee aan de haal gegaan.

'Met de multi-interpretabele term burgerschap wordt getracht kinderen te kleien tot burgers die zich raad weten met de wereld om hen heen'

Met de multi-interpretabele term burgerschap wordt getracht kinderen te kleien tot burgers die zich raad weten met de wereld om hen heen. In 2006 vond men de Nederlandse samenleving zodanig veranderd – multicultureler, individualistischer, terroristischer – dat jongeren bij de hand genomen moesten worden. Omdat ouders het blijkbaar nalieten, was het aan de scholen om daar een visie over te vormen. In de nieuwste wetsversie staat dat leerlingen respect en kennis bijgebracht moeten worden wat betreft de 'basiswaarden van de democratische rechtsstaat'. Scholen moeten die basiswaarden

in het eigen gebouw laten echoën en ze moeten daartoe (opnieuw) een visie ontwikkelen, maar ditmaal door meerdere leerjaren heen, met vastomlijnde leerdoelen. Op mijn school zijn we al begonnen met brainstormen. En zoals na elke storm is het resultaat nogal chaotisch, een ratjetoe aan invalshoeken en ideeën. Dat krijg je, als je een containerbegrip als burgerschap loslaat op alle vakken. Met een schuin oog – want het doet pijn aan de ogen – kijk ik ook naar *Curriculum.nu*. Daar is burgerschap ook een centraal thema. Hun vernieuwingen laten nog even op zich wachten (vanwege coronaperikelen en een demissionair kabinet), maar zullen te zijner tijd terugkomen in de kerndoelen van de SLO, dan in de schoolmethodes en tegen die tijd, tja, dan is de wereld intussen alweer veranderd.

Overigens, de burgerschapsopdracht smaakt ook wat vies, uit de koker van een regering die individualistische zelfredzaamheid propageert, geen oog heeft voor sociaaleconomische factoren, deeltjes sluit over vluchtelingenkinderen en die visie een vies woord vindt. Maak de verzorgingsstaat eerst weer gezond, zorg dat de basisvoorwaarden voor goed onderwijs in orde zijn, dan leggen wij bij geschiedenis wel uit hoe de democratische rechtsstaat werkt, zoals we dat altijd al hebben gedaan. ■

Jelte Posthumus woont in Groningen en is daar docent geschiedenis op het Willem Lodewijk Gymnasium. Hij schrijft al jaren over het onderwijs. Daarnaast is hij radiopresentator voor Glasnost, een Gronings radioprogramma over kunst en cultuur. Ook is hij muzikant en film liefhebber.

Drie grootmachten in de 21e eeuw

In zijn hoorcollege over de geschiedenis van de 21e eeuw schetst Maarten van Rossem de grote historische lijnen van de afgelopen twintig jaar. Hij concentreert zich daarbij op de ontwikkelingen in de Verenigde Staten, Europa en China. Welke gebeurtenissen hebben de koers van deze eeuw bepaald? Wat is de invloed van de aanslagen van 9 september 2001 en van de *war on terror* die daarop volgde? Hoe groot is de impact van de kredietcrisis? Wat is de rol van de EU? De opkomst van China als nieuwe wereldmogendheid doet de verhoudingen in de mondiale geopolitiek veranderen. In dit overzichtscollege komen al deze thema's aan bod. Het hoorcollege kost € 12,00 en is te beluisteren via de **Home Academy App**.

Op online excursie

Samen met je leerlingen op online excursie naar Kenia? Dat kan! Agape Hope for Kibera organiseert online *Slum Tours* door de sloppenwijken van Kibera, Nairobi. De tours worden in het Engels en online georganiseerd door Collins en Evlyn. Beiden zijn geboren en opgegroeid in Kibera en kennen de regio goed. Ze hebben een goede relatie met de lokale gemeenschap en proberen middels het organiseren van tours geld te genereren om de gemeenschap financieel te ondersteunen. Een mooie start van een les over dekolonisatie. Kijk voor meer informatie op tiny.cc/K2Kenia.

De brieven van Mia

In april wordt de voorstelling *De brieven van Mia* gespeeld in diverse theaters. *De Brieven van Mia*, gebaseerd op het succesvolle boek van Astrid Sy, gaat over wat oorlog met je doet en is een spannende, muzikale zoektocht van twee vrienden naar een vergeten verleden. Bij de voorstelling is een gratis en digitaal educatiepakket ontwikkeld dat bestaat uit drie modules: *Oorlog toen en nu*, *Vluchten toen en nu* en *Onze wereld*. Kijk voor de speeldata en meer informatie op tinyurl.com/briefmia.

Slavernij: persoonlijke verhalen

In het voorjaar presenteert het Rijksmuseum de tentoonstelling *Slavernij*. Slavernij is een wezenlijk onderdeel van de Nederlandse geschiedenis. De tentoonstelling presenteert tien waargebeurde verhalen. Tien persoonlijke verhalen over mensen die in slavernij leefden en slavenhouders, mensen die zich verzetten en mensen die in slavernij naar Nederland zijn gehaald. Hoe zagen hun levens eruit? Hoe verhielden zij zich tot het systeem van slavernij? Konden zij eigen keuzes maken? Op de tentoonstelling zijn objecten te zien uit nationale en internationale musea, archieven en particuliere collecties.

Cob Coeman, Pieter Cnoll, Cornelia van Nijenrode, hun dochters en twee van hun tot slaaf gemaakte bedienden, 1665. Rijksmuseum.

Het volgende nummer van Kleio verschijnt op 5 mei

FORUM

GESCHIEDENIS HAVO / VWO / GYMNASIUM

B Tijdvakken

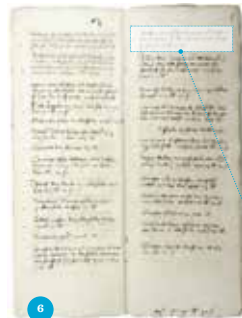
4 Om zelf een bedrijf te beginnen moest een gezelschap een **meesterstuk** maken om te bewijzen dat hij het vak goed in de vingers had. Op afbeelding 4 zie je een meesterstuk: een met ivoor ingelegd kistje. Wie zo'n mooi versierd kistje kon maken, was duidelijk een goede vakman.

C – Markten, handel en geld

5 Van tijd tot tijd werd er een **markt** gehouden. Boeren kwamen op marktdagen naar de stad om opbrengsten van hun land te verkopen. Daarvoor kregen ze dan **geld**, waarmee ze weer producten van ambachtslieden konden kopen. Ambachtslieden kochten op hun beurt voedsel van de boeren. Op een markt was dus geld nodig als ruilmiddel. Op het platteland had je bijna geen geld nodig, omdat er weinig **handel** was. Marktdagen waren voor de boeren ook een uitje. In de stad was van alles te beleven wat op het platteland niet bestond. Soms werd er een kermis gehouden. Er werden toneelstukjes opgevoerd, of goochelaars vertoonden hun kunsten. Er waren steden met grote internationale markten die eens per jaar gehouden werden: **jaarmarkten**. Mensen moesten ver reizen om er te komen. Dat was gevaarlijk. Daarom begon graaf Thibault II van Champagne (r. 1125–1152) vanaf 1148 reizen naar zijn jaarmarkten te beschermen: een keerpunt voor de handel in de Middeleeuwen.

5

6

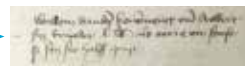
4 Steden & staten 1000–1400

7

6 Aan de **stadsrekeningen** kun je zien hoe het stadsbestuur met geld omging. Alle inkomsten en uitgaven van de stad werden erin genoteerd. Op deze twee bladzijden uit de stadsrekening van Zutphen uit 1440 staan de namen van degenen die **geld** hadden geleend aan het stadsbestuur om de stadsmuur te bouwen. Bovenaan de rechterbladzijde staat:

Willem vanden Korenmerck ende Aelbert sin brueder 50 lb. Als oerre ein stift so sin sie halff kwijt. (Willem van de Korenmarkt en Albert, zijn broer: vijftig pond. Als van hen één sterft, dan zijn ze de helft kwijt)

7 Sommige stadsbewoners **specialiseerden** zich in de handel. Ze haalden producten uit andere steden die niet in de stad zelf gemaakt werden, bijvoorbeeld luxe soorten textiel. Deze **handelaars** of **kooplieden** maakten soms grote winsten. Maar handel kon ook gevaarlijk zijn. Er moesten verre reizen voor worden gemaakt. Als de wegen onveilig waren door rovers, was dat riskant. Handel kon alleen bestaan als er goed onderhouden wegen waren, of goede verbindingen over water. Na het jaar 1000 zorgden vorsten daar steeds beter voor. Daardoor ontwikkelden sommige steden zich tot belangrijke **handelscentra**. Omdat veel steden eigen munten maakten, was geld wisselen belangrijk. Ook moest een handelaar soms geld lenen. Mensen die zich daarin specialiseerden, werden **bankiers** genoemd. Van geldhandel kon je behoorlijk rijk worden door hoge rentes voor leningen. Daarom waren bankiers vaak niet zo populair.

Innoveren in de onderbouw

- ▶ In elk leerjaar tien tijdvakken vanuit een ander perspectief
- ▶ Uitdagende zinvolle thema's (deels tijdvak-overstijgend)
- ▶ Doordachte opbouw van historische denk- en redeneerwijzen

NIEUW!

Denkvak in de bovenbouw

- ▶ Alle examenonderdelen in één leer- en opdrachtenboek
- ▶ Beknopt overzicht van kenmerkende aspecten en leerbare historische contexten
- ▶ De historisch-actuele thema's tonen dat geschiedenis niet alleen met het verleden te maken heeft, maar een vak is van verleden, heden en toekomst

